

Hentchak :

Organe Central
DU PARTI

S.-D. HENTCHAKISTE

ՀԱՆՆԵՆԻՍ

Journal Arménien

mensuel

XXVII Année

Adresse Télégraphique :

ՀԱՆՆԵՆԻՍԻ ՀԱՅՈՒՐ

ԵՐԿՐԱՆԻ ՀԱՅՈՒՐ

"HENTCHAK" Paris

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ Ս.-Դ. ՀԱՆՆԵՆԻՍ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽՆԴՐԻ

ՆԵՐԿԱՅ ՓՈՒԼԸ

Ձանը նոր է, բայց եղանակը, բովանդակությունը շատ հին :

Պատմությունը, սակայն, իր ընթացքը շարունակում է անխռով, լսելով միայն այդ ձայների արձակած նոր ելևէջները, որոնք ներդաշնակ ոչինչ ունեն իրենց մեջ :

Իրերի ընթացքը յարատևօրէն բռնադատել, ընդ միշտ խորտակել, բոլորովին կասեցնել, — դա մարդկային կամքից, անհատական ցանկություններից վեր է :

Պնդագագաթները կարող են յամառել, ինչքան կուզեն : Անշուշտ՝ նրանք պատմության դասերին կարող են ուշադրություն չդարձնել. բայց խնդիրն էլ հենց այն է, որ յուսահատությունը չի ուշանալ իր թեւերը լայն բռնալու և իրականությունը իր մերկութեան մեջ ցոյց տալու :

Այսօր նորից վերակրկնում, արձագանգում է. — Օսմանեան Պետությունը ՊԻՏԻ վերակազմել, վերակենդանացնել, ամրապնդել, եւրոպական քաղաքակրթության կռուականի վրայ դնել, որպէս զի այդ կերպով մի անգամ ընդ միշտ փակուկ Արեւելեան Խնդիրը :

Թիւրքիայի ամբողջականությունը ՊԻՏԻ պահպանել. փոխանակ մասնակի բարեկարգութեան՝ ընդհանուր բարեկարգութեան դրությունը ՊԻՏԻ ընդունել : Բաղկացուցիչ ազգությունների, դժգոհ տարրերի գանգատները վերջ կը գտնեն, երբ Թիւրքիան նորագոյն Պետություն կը դառնայ, — ուրեմն ՊԻՏԻ ձգտել, աշխատել նոր ոգի փչել և օսմանեան խաբարած պետությունը եւրոպական հիմունքների վրայ կանգնեցնել : — Դա է ընդհանուր թէպէ, որ այժմս լրանում է աջ ու ձախ :

Ասողների, խօսողների, գրողների, ճառողների թիւը պատկառելի է, և գալիս է ամէն կողմերից :

Բայց խնդիրն այն է թէ այդ պոռթկացումները, առաջարկումն այդ ղեղադրումները նոր են :

Երբէք, Դա ժամանակակից է Արեւելեան Խնդրի ծագման օրերին :

Եւ արդարեւ : Պատմութեան էջերը մեզ ինչ են ասում, — այն՝ որ ամէն անգամ, երբ Արեւելեան ձգնաժամը յառաջ է գործուել՝ առելի կամ նուազ սաստկութեամբ. երբ օսմանեան պետութեան մեջ ծագած քաղաքական դժուարությունները վճռուել կամ վճռուելու վրայ են եղել, ապա միշտ յարակից ցանկություններ են արտայայտուել, բնադանդական մտածմունքներ են մեջտեղ դրուել, թէ Թիւրքիայի կայունութեան, վերածնունդի և ամբողջականութեան գոյութեան մեջ միայն ՊԻՏԻ գտնել ներկայացած զրուարությունները լուծելու վերջին սպեղանին :

Այո՛, այդպիսի յղացումներ ունեցողներ, այդ տեսակ փափագներ արտայայտողներ շատ են եղած, — ոմանք անշահասիրական, ալտրուիստական ձգնույններից մղուած, ոմանք սեպհական պետական շահերից զրոյւած, ոմանք այն անհրաժեշտությունից թէ ՉԱՐԻՔԸ միայն այդպիսով կարելի էր արմատախիլ առնել, ոմանք էլ, մանաւանդ մեր օրերում, ընդհանուր գաղափարական հոսանքներից տարուած, — այն նկատումներով թէ Թիւրքիայի դրությունը ունեցող ուրիշ պետություններ քանի որ հնարաւոր է եղել վերակենդանացնելու, հիմնապէս փոփոխելու, — ինչո՞ւ նոյնը չանել և՛ Թիւրքիայի նկատմամբ : Ասողները մասնանշուած են, մասնաւորապէս, պատմական այն հոսանքները, որոնք նկատուել են ժամանակակից մի քանի պետությունների մեջ և առել են զգալի հետեւանքներ :

Թէպէ պաշտպանները, Պատմութեան ընթացքում, ասել, ասում են, որ Թիւրքիան ղեկավարական ահարկու ոյժ է ներկայացնում, իր աշխարհագրական դիրքով ծանրանում է Պետութեանց հաւասարակշռութեան վրայ, նրանց միջեւ ստեղծում է հակամարտութեան պատճառներ, ունի անհուն տարածութեամբ արգաւանդ հողեր՝ բնական անբաւ հարստութիւն,

տեղի է հոծ՝ մոլորակային, ալյումերժ տարրերի, ունի իր գոյությունն սեպհական ազդակները, որոշ առանձնաչափությունները, իր ծոցի մեջ ընդգրկում է բազմաթիվ ալյասեռ ազդություններ և՛ բացի զրանից, արդեն կազմակերպում ակտություն է՝ սեպհական մշակոյթով թէև մասամբ միջնադարեան, աստուածաբանական, կղերա-բիւրոկրատական կարգերով ընդելուզում, բայց զրանք բոլորը անցողակի երեւոյթներ են, այդ բոլորը կարելի է, պետք է, անհրաժեշտ է բարեփոխել. ու զրա համար էլ ՊԻՏԻ ջանալ ամբողջ Թիւրքիան վերակազմել՝ նորագոյն Պետութեան հիմունքներով:

Ինչ էր այդ թէպի էությունը, նրա մեջ ամփոփում քաղաքական փիլիսոփայությունը, — ԹԻԻԲԻՄԱՆ ԴԷՊԻ ԱՄԲՈՂԱՅԱՆՈՒԹԻՒՆ (intégration): Պա էր ընդհանուր անդանշանը, որ նպատակ էր դարձել և՛ միաժամանակ ցանկությունների, գործունէութեանց մասնաւոր առարկայ եղած երկար ժամանակներից ի վեր: Եւ ո՛չ միայն բազմաթիւ անհատ քաղաքագէտներ, այլ Պետություններ իսկ այդ ուղղութեամբ աշխատած, ջանք են թափած:

Պատմությունը այդ բոլորը լսում, արձանագրում էր:

Արդիւնք:

Ոչինչ: — Ամէն ինչ մնում էր ձայն բարբառոյ յանապատի, իդէալիստական ձգտում, գաղափարական ցանկություն: Եւ իրականությունը այդ բոլորի միջից շարունակում էր իր արդէն առած բնականոն ուղին:

Կէս դարուց աւելի, այդ միտումներով անխոնջ աշխատող Լորդ Ստրաֆֆորդը ինքը խտածականց իր պարտությունը, տեսաւ որ իր երբեք բնութեան հակառակ ուղղութեան վրայ է կանգնած և չունահատութեամբ բացականչեց.

— Ոչինչ կարելի է միայն երկրի հետ, ուր աղաւան ինչ անգամ գողանում է:

Ու Թիւրքիան, ամտիճանաբար, պատմութեան յառաջադրած հոսանքով, առանց կանգ առնելու, կարծրածից աւելի արագ և՛ ուժեղ թափով աշարունակեց մաս առ մաս քայքայուել: Խնայարւածուել և բաժանականութեան ենթարկուել:

Պարզ էր. իրականությունը, պատմությունը իր ամբողջ իրադարձությունների մեջ ինչ էր տալիս, — այն որ Թիւրքիան գնում է դէպի անամբողջականութիւն (désintégration):

Բրբրեցէք պատմութեան էջերը, վերլուծեցէք երեւոյթը ինչ տեսակետից որ կուզէք և զուգահեռ

առաջը կունենաք իրականությունը իր պարզութեան մէջ, — այն որ Թիւրքիան, որպէս պետություն, որպէս քաղաքական օրգանիզմ, ընթանում է դէպի անամբողջականութիւն, իր բոլոր հետեւանքներով, և ո՛չ թէ դէպի ամբողջականութիւն: Երեւոյթը յատակ է, պարզ, վճիտ, բժառամէն աչքերի համար տեսանելի, կարկառուն, սկիզբից՝ իսկական Արեւելեան Խնդրի ծագման օրից, 1683-ից, մինչեւ մեր օրերը: Այդ մասին ամենափոքր վիճաբանութեան փորձ պարզ խժըժանք և իրողութիւնների առաջ կուրծքին պիտի նշանակէր:

Երեւոյթը յառաջացնող ազդակները չէ, որ մենք մասնացոյց ենք անում, այլ իրերի ընդունած հոսանքը, դրությունը, և միայն այդքան:

Թիւրքիան երկու անգամ ունեցաւ «Սահմանադրութիւն»: Նրա արտադրող գործօնների արժէքը, պատմական ըուզէն, վճռող պայմանները մի կողմ թողնելով, մի թէ դարձեալ անամբողջական երեւոյթը չը շարունակեց իր բոլոր թափով առաջ պլորուել:

Պատմական առաջին շրջաններից, ներքին և արտաքին որոշ պատճառների համար, մէկը միւսի յիտելից փրցուել, դատուել, անջատուել էր Հունգարիան, Սերբիան, Յունաստանը, Չեքոսլովակիան, Ռումանիան, Բուլղարիան... Վերջին, ներկայ օրերի մէջ՝ գնաց Տրիպոլիսը, Ներսիսական Թիւրքիայի մեծապագումած մասը, կղզիները... Հոսանքի ծագման, վրձնող պայմանների մասին կարելի է իրարու համաձայնող կամ հակառակող ամէն տեսակի բացատրություններ, մեկնաբանություններ տալ՝ եւ թափալանական տեսակէտով, բայց առարկայական կը քննարկարարուն, անուրանալի, այն որ Թիւրքիայի մէջ, տիրող իրերի բնաւորութիւնից բխող հոսանքը ո՛չ թէ դէպի ամբողջականացումն է գնում, այլ շիփ շիտակ դէպի անամբողջականացում:

Ընկնող պետությունների պատմութեան մէջ Թիւրքիայի ամէնից աւելի զահալիժօրէն անկման պատմությունը եղակի երեւոյթ է: Բայցաւորող, մեռնող ո՛չ մի պետություն աշխարհ արագ կերպով չի թաւալել դէպի վերջնական մահ, որքան Թիւրքիան:

Այս բոլորից չետոյ, դեռ կայ հրապարակի վրայ Հայկական Խնդիր, Արարական Խնդիր, Սիւրիական Խնդիր, Բրդական Խնդիր, և այլն:

Ինչ ուղղութեամբ դրանք պիտի վճռուեն:

Պատմությունը մեզ արդէն ցոյց է տուել:

Բայց երբ գեռ կան պնդազրույթներ, որոնք բնա-

դանցական, իրէպիստական. ձգտումներից տարուելով, ուզում են իրերը բռնադատել, նկատողութեան չառնել եւրոպական կապիտալիստական պետութեանց պատմական ձգտումները, ջնջում են բազկացուցիչ ազգութիւնների, դասակարգերի պարզացման օրէնքները. և անցողականութեան, պատահականութեան օրէնքների (lois de contingences) վրայ յենուելով, նոյն այդ օրէնքները իրենց հիմունք բռնելով, հաւատում են որ կարելի է Օսմանեան Պետութիւնը վերջնական տարրալուծումից, քայքայումից ազատել, նրա մէջ տիրող դարձնել ամբողջ անօրէնք, և հրապարակի վրայ արձանացած, դեռ չլուծուած խնդիրները այդ ուղղութեամբ լուծել, ուստի վերածնութեան, վերակենդանութեան գաղափարներով լցուած իրականութեանը տալիս են իրենց աքային և աղադակում են թէ պիտի աշխատել, պիտի ջանալ ճիշդ թափել և Օսմանեան Պետութիւնը նորագոյնացնել, — այն ժամանակ նոյն այդ անցողականութեան, պատահականութեան (lois de contingences), տեսութիւնը մեզ առաջնորդ բռնելով՝ ասում ենք, որ ամէնից առաջ, իրենց առաջադրած նպատակին հասնելու համար նախ պիտի տապալել «Խառնահատը», և նրան իջեցնել հրապարակից, որովհետեւ նրա ձգտումները, նրա փայփայած մտածումները հէնց այն ազդակները, հէնց այն գործօն ոյժերն են, որոնք գալիս են Թիւրքիան էլ աւելի մեծ ոյժով մղելու դէպի անամբողջականութիւն:

Իսկ մեզ համար պատմութեան հոսանքը միանգամ ընդ միշտ որոշ լինելով, այժմ ուրիշ ոչ մի ազդանշան կարող էինք ընդունիլ՝ քան Ինքնավար Հայաստան, — սա բոլորում է իրերի բնաւորութիւնից, և նա պալիս է:

ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ե Ի

ՈՉ-ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

«Ընձրեւը, ցօղը, արգասաբեր տարիները ուրիշ բանից կախումն ունեն բան մեղանից. բայց մարդկային կեանքը, մարդու յարաբերութիւնները դէպի մարդը կախումն ունին միայն մարդուց:»

ՖԻԻՏԷ

Իրականութիւնը չճանաչողների համար մոլորցքի աստիճան համոզող խանդավառութեան օրեր էին: Օսմանեան

Պետութեան պաշտօնական արտայայտիչ ներկայացուցիչները, տիրող կուսակցութեան տեսաբանները, պրօպագանդիստ-կազմակերպիչները, պատասխանատու գործիչները բարձրաձայն աղաղակում էին, թէ իրենք այլեւս խրատուած անցեալից, պատմութեան դառն դասերից, անընկրկելի օրէնքներէ են նոր դարապուրի բանալ Օսմանեան պատմութեան մէջ, նրան նոր կեանք, նոր ոգի փչել՝ յառաջագնէ ազգութիւնների օրինակը, նրանց դարգացման օրէնքները աչքի առաջ ունենալով: Այնպէս իրողում էին հետեւիլ այն բոլոր տուեալներին՝ ընկերական, տնտեսական, քաղաքական, որ մարդկային քաղաքակրթութիւնը ընդհանուրի բաժինն էր դարձրել և ամէնքի առաջը դրել: Ուզում էին կեանք ունենալ, սպրիտ, չմեռնիլ, ուստի կեանք տուող օրէնքներին հետեւիլը, նրանց գործադրութեանը հետապնդելը իրենց խոստման, կառուցանելիք շինութեան անկիւնաքարերն էին կազմում:

Քաղաքական ազատ կեանքին յարակից էր քաղաքական կուսակցութիւնների գոյութիւնը, մինը միւսով էր պայծառաւորում. նոր կառքը կարող էր ընթանալ միայն այդ երկու անհրաժեշտ անկիւնների միաժամանակ գործակցութեամբ. մէկի խաթարումը միւսի ոտկումը, կասեցումն էր ենթադրում: Ժողովրդական միահեծանութիւնը, սահմանադրական կարգերը գործելու իրենց առանձնապատուկ գործօնները ունին, նրանց յարգելը, ընդունելը, գործադրելը բնական հրաժեշտութիւն էր ներկայանում նոր կեանքի, վերադարձումի, վերածնութեան համար: Աւերումը, հաւաստիացումը արւում էր շեփորաձայն, անաչալլ, ամէն անկիւններից: Պատմութիւնը նորից փորձելու, նրա կրկնութիւնը նորից տեսնելու գաղափարից խոյս տալ էին յայտարարում:

Էր դա իրականութիւնը. անկեղծ էին այդ բոլորը: Միթէ դրանք ժամանակաւոր հնարիմացութիւններ չէին, մի որոշեալ նպատակների համելու համար, որից յետոյ բեժասաց դերակատարները դարձեալ պիտի շարունակէին իրենց նախատրամ հինը, թէեւ մի փոքր ա՛յլ բղանցքների, ա՛յլ պատրուակների տակ:

Մեզ համար այդ բոլորը պարզ էին, ծածուկ ոչինչ չկար: Արտաքինը, երեսօթականը, բաւերը, կեղեւը մեզ չէին կարող խաբել, չէ՞ որ պատմութեան ուղին, իրերի առած ընթացքը, խօսողների, ճառողների ասածները, նրանց հեռաւոր ու մօտաւոր մտածումների արժէքը մենք վաղուց կշռել և նրանց չափն ու սահմանը երկար տարիներից առաջ որոշել էինք, ու մեր դիրքն էլ ճշգրէ՝ ամէն պատահականութեանց առաջ: Պատմութեան, գաղափարաբանութեան մէջ անցողականութեան, պատահականութեան, անհրաժեշտութեան օրէնքները աչքի առաջ ունէինք. նրանց վերլուծութիւնը, էութիւնը, աստի նախադրումը, ծաւալը մեր աչքից չէր հեռացած. բայց նրանք չէին կարող մեզ սալթաբեցնել, սխալ ուղիի վրայ դնել և մեր տեսութիւնից խուսափեցնել իրականութիւնը, — այն՝ ինչ որ այդ բոլորի յետեւ կայ և ճշտական իրողութիւն է՝ բոլորած արդէն գոյութիւն ունեցող իրերի բնաւորութիւնից:

Դեռ 1908-ից, հոգեգծայլման բուլէիներից շա՛տ երկար տարիներ առաջ, 1899-ին, մենք վերլուծած, փաստած, մերկայրած, հրապարակ էինք նետած այն թէզը, թէ «Միտահաբան Սահմանադրութիւնը» անկարող էր իրերի իր

ընթացքից շեղեցնել, որ նա Թիւրքիան անընդունակ էր փրկելու, վերաճնեցնելու, երբ նոյն խակ իր ամբողջականութեամբը լրիւ կերպով գործադրուէր: «Հնչակ»-ի 1899-ի, 1900-ի թիւերը այնտեղ կան և դրուած են պատմութեան առաջ:

Կարող էր Թ-ՈՒՐԲ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆ ձի կուսակցութիւն ամրապնդել, խաղաղեցնել, վերաշինութեան բնականոն ուղիի մէջ դնել Օսմանեան Պետութիւնը: Ընդունակ էր նա Արեւելեան Խնդիրը և Թիւրքիայի մէջ դիզուող խնդիրները վրձնել այլ ուղղութեամբ, քան ինչ պատմութիւնը ցոյց էր տուել: Մեր պատմութեանը եղել էր բացասական, և «Խոտի-Հատի» փրկութեամբ ձեռք բերուած իր քոյր գոնաւորութեան մէջ Հասարակութեան էինք ներկայացրած: Այդտեղ էլ մեր զինքը ճշդութեամբ, մեր խօսքը ասուած էր դեռ 1908-ից առաջ: «Խոտի-Հատ»-ը ո՛չ թէ պիտի դար գոյութիւն ստեղծող Խնդիրները վճռելու, այլ նրանց աւելի սուր կերպարանք տալու, աւելի սաստիկօրէն թունաւորելու: Այդտեղ էլ գաղափար, աչքին անթափանցելի բան մեզ մնացած էր:

Եւ սակայն Սօցիալ-Դեմոկրատ Կուսակցութեան չէ՛ վերապահուած դերը, չօգտուելու իր սկզբունքների իրականացմանը՝ չձգտելու արդէն ներկայացած պարագաներից, թող լինի ժամանակաւոր, թող լինի անցողակի, մասնական, սահմանափակ:

Եւ ինչ է օրինականութիւնը (légalité), — դա օրինականութեան երկու իրաւական կարգն է, կանոններ, օրէնքներ, այն ամբողջութիւնն է, որ վաւերացուած է Ֆիզիքական ստիպողականութեամբ: — Ահա այդ իրաւակարգը, իր բոլոր ձեւերով, իր բոլոր կերպարաններով դեռ Հրապարակ եկած չէր, նա դեռ եւս լինելու, եղանակու, ստղծուողով, վիճակի մէջ էր: Եւ Սօցիալ-Դեմոկրատը չէր, որ այդտեղ իր բաժին գործունէութիւնը, իր աշխատակցութիւնը առաջ չբերէր՝ անկեղծօրէն, անսկիւրապահօրէն: — Դա Հրամայական էր, և մենք այդ աչքի առաջ ունէինք, — քաօսի, խառնափնդորութեան աստեղ Սօցիալ-Դեմոկրատիան գիտութեան, պատմութեան խօսքեր ունի ասելիք: Ու մենք այդ պիտի անէինք:

Բաւորդ դար անընդհատ պայքար մղող, հերոսական ճիգ թափող մի ազգ ու նրա ծոցից բղխող, նրա պահանջները, ցանկութիւնը ներկայացնող մի Կուսակցութիւն շարժումը, կռիւնը նպատակ չէր կարող նկատել, այլ միջոց, նայելով պարագաներին և ներկայացած հանգամանքներին: — Երբ այդպէս, ապա մեր սկզբնական օրէնքները բղխող գործունէութիւնը, թող նրա անունը լինէր օրինական (légal) իր մէջ հակասական ոչինչ ունէր, երբ դեռ իրական խռնակաւ, արգելիչ ոչինչ կար, որ մեր առաջ պատնէշ կանգնեցնէր:

Մնաց ամէն ինչ իր նախկին եղանակի, քոսոսային վիճակի, խառնափնդորութեան մէջ: — Ո՛չ: Իրերը հետզհետէ իրենց կերպարանքը տառն, և զինքները ճշդութեամբ: Ու դրա հետեւանքն այն եղաւ, որ օրինականութիւնը ձեւակերպեց և գործադրութեան մէջ դրեց իր միւս թէգը, — այն՝ թէ օրինականութիւնը, (légalisme)

այն իրաւական կարգն է, որ կանխորոշուած է իր սեպհական օրգանները, օրգաններ՝ որոնք արտայայտում են Պետութեան կամքը և այն ձեւերը, որոնց մէջ ընդհանրական կանոնները պիտի շարժուի: — Այդ սկզբունքով առաջնորդուելով է, որ Կանալը անբարոյական է համարում նրանց, որոնք օրինականութիւնից դուրս են գալիս:

Թողնում ենք շատ մօտիկ անցեալը, այն ժամանակ երբ մի ազգայնական կուսակցութիւն, առաւելագիտական, աւատապետական հիմունքներով առաջնորդուելով պետական կարգ ու կանոն, հասարակական ամէն հաստատութիւն իր օրգաններն է դարձրել և թոյլ է տալիս որ ընդհանրական կանոնը միայն շարժուի իր յետադիմական, ամէն կենդանութիւն սպանող, ամէն զարգացում կանգնող ծրագրի շրջանակի մէջ, — այդ ժամանակ է՛ն առաջին անբարոյականութիւնը կը լինի urbi et orbi այդպիսի մի օրինականութեան կանոնը և «Խոտի-Հատ»-ի պատգամախօսների թելադրութիւնների համեմատ շարժիլ: Կեանքը, այդպիսի պարագաներում, դառնում է անտանելի և հրամայականն է լինում օրինականութիւնից դուրս գալով՝ իրաւունքի սահմանների մէջ մտնել, մի իրաւունք որ օրինականապէս չի ծանաչուած, օրինականապէս ամէն բոլոր ոտնակոխ է լինում: Ինչ կայ Թիւրքիայի մէջ, եթէ ո՛չ միայն «Խոտի-Հատ»-ը, քան համայն Ամէն ինչ այնտեղից է բղխում, ամէն ինչ դէպի այդ կողմն է գնում: Ամէն ինչ «Խոտի-Հատ»-ով և «Խոտի-Հատ»-ի համար այն պաշտօնական բանաձեւը:

Երբ այդպէս, ապա սօցիալ-դեմոկրատական սկզբունքները ռաչականութեան փրկութեամբ չէին դառնալ, եթէ նրանք մինչեւ վերջ լուռ մնային և օրինականութեան ստեղծած ձեւերը պատառտել չաշխատէին: «Յաճեալն այն է պայմարել, պահպանել» ինչ որ օրինականապէս հաստատուած է, — դա է օրինականների քաղաքականութիւնը, նրանց անփոփոխ սկզբունքը, մեկնման կէտը և վերջնական տնարկան՝ իր բոլոր բացարձակութեան մէջ, — անշուշտ այսպէս կարող էր ասել մի Մետաֆիզիկ, իր ժամանակի ամենամեծ օրինականը, բայց այս օրերի մէջ, «Խոտի-Հատ»-ի բոլոր արարքներից յետոյ, Օսմանեան Պետութեան ներկայ փոփոխ մէջ, կարող է այդպիսի մի յայտարարութիւն անել՝ չենք ասում մի Սօցիալ-Դեմոկրատ, այլ ամենահասարակ պրօգրեսիստ անգամ: Մենք ոչինչ չունինք ռաչական հոգով սնուած, մեծացածների համար, սօցիալ-դեմոկրատական սկզբունքը, ինչքան էլ բարձր խօսին, չի կարող փրկել նրանց հոգու ունայնութիւնը, քանի որ ստորկամտութիւնը անջինջ կերպով դրոշմուած է այնտեղ, խօսքը նրանց համար է, որոնք ուզում են հետեւողական լինել իրենց ընդգրկած սկզբունքներին:

Սօցիալ-Դեմոկրատիայի համար ո՛չ օրինականութիւն կայ և ո՛չ էլ ոչ-օրինականութիւն, որովհետեւ եղածի ստեղծիչը պատմութեան առաջին ինքը չէ: Նա իր ինքնատալանութիւնը կօրինականացնէր, եթէ իրեն թոյլ տար մի այլ դատակարգի, պատմութեան այլ ոչ մի դատաւորութեան շրջանակի մէջը մտնելու շարունակ: Այդպիսի մի ընթացք

որքան ներքին է հայաժողովրդի համար, սակայն նա անհասկանալի կը մնայ հակական սօցիալ դեմոկրատներին, որոնք այս օրերին մէջ ուրիշ և ուրիշ ժամանակակից ազդանշան կարող են ընդունիլ, քան դուրս գալ «Խորհրդային սոցիալիզմ» անբարոյական մթնոլորտից և կանգնել պայքարի պատնէշի վրան ճակատը բաց, անվերապահ:

Այն ժամանակ, երբ «Խորհրդային» մարդկային սոցիալիզմն ամէն աստիճաններից կառնած իր ոյժերն է հաւաքում իր հակառակորդներին, իր ծրագրային շրջանակի մէջ չմտնողներին վերջին հարուածը տալու, երբ նա դարձել է մի կատարեալ չարիք, մենք չենք որ նրա շողորթութիւնները խաբուենք և նրա սոցիալիզմ օրինականութեան քղանցքի մէջը պարուրուենք:

Սօցիալ Դեմոկրատիան ունի իր որոշ սկզբունքները, կեանքից բխող իր տաքտիկական ձեւերը, նա յառաջ կիրթայ, իր գործը կը շարունակէ, առանց «մազազա» մտահոգ լինելու թէ դա օրինականութիւն է և կամ հակօրինականութիւն: Եւ այդպէս կը լինի մեր ուղին:

Ս. ՍՈՍՊԱՆՆԻ

ԴԵՊԻ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Երբ երկրորդ Պետական Դումայում հանգուցեալ նախարարապետ Ստոլիպինը սօցիալ-դեմոկրատական պատգամաւորութեան կողմից յայտարարուած դէկլարացիային պատասխանելով արտասանեց իր դասական «չէք վախեցնի» նախադասութիւնը, — ամենքի համար պարզուեց, որ դա՛ւ լիճը արդէն որոշել է այն ուղիները, որոնք նրա կարծիքով, պէտք է «փրկեն» Ռուսաստանը նրան սպառնացող «կործանումից»:

Այդ խօսքերի մէջ պարունակուող սյօր և այն եղանակը, որով արտասանուած էր, — չէին թողնում ոչ մի կասկած, որ դա՛ւ լիճը չի շեղուի ինչ որ էլ պատահի, ընտրած ուղիից և յամուօրէն կընթանայ դէպի ձեռնարկած նպատակը:

Եւ իսկապէս անցած շատ քիչ ժամանակ և Ստոլիպին մերկայացրեց իր նպատակները: Յունիսի 3-ին նա բռնի միջոցով ցրեց երկրորդ Դուման, նետեց բանտը ամբողջ սօցիալ-դեմոկրատական պատգամաւորութիւնը և յեղաշրջեց ընտրողական իրաւունքները, ոտնակոխ անելով պետական հիմնական օրէնքները:

Մարքսը իր «18-րդ Քրիստոսեան» Փոքր Նապոլէօնի մասին նկատեց, թէ երբ պատմական երեւոյթները առաջին անգամ ներկայանում են իբրեւ ողբերգութիւն, կրկնուելու դէպքում արդէն այդ բնոյթը կորցնում են և հանդիսանում իբրեւ ֆարս:

Եւ եթէ նապոլէօն III-ը կրկնելով Նապոլէօն I-ին, թողեց պատմութեան մէջ միմիայն կատակերգու-բաղդախնդիրի հետքը, արդ ի՞նչ ասել Ստոլիպինի մասին, որ բոլորովին այլ պայմաններում ձգտում էր հետեւիլ այդ ախրահաճ հերոսի օրինակին:

Սակայն անկարելի է ժխտել, որ Ստոլիպինը ընտրեց

միակ ուղին, որը կարող էր, եթէ ոչ վերջնականապէս ոչնչացնել մեծ յեղափոխութեան արգասիքները, գոնէ ժամանակաւորապէս յետաձգել միապետութեան բեօթի վերջնական անկումը: այդպիսով ժամանակ վաստակել, ստեղծել բոլոր թաւաճած դասակարգերի և խմբակցութիւնների համար նըպաստաւոր պայմաններ մի անգամ եւս կողոպտել Ռուսաստանը և վերջապէս, փրկել միահեծան բիւրոկրատիայի գոյութիւնը:

Ասում են, որ Ստոլիպինը ինքը չէր հաւատում իր ձեռնարկած գործին, որ նա իբր թէ ընթանում էր այդ ուղիով, որովհետեւ պատմութիւնը խափանել էր այլ ճանապարհները: Գուցէ և ճիշդ է այդ ենթադրութիւնը: Բայց մի բան, որը, որոշ և պարզ է, այդ այն է, որ Ստոլիպինը իր մահից մի տարի առաջ արդէն համոզուեց, որ կառուցուած շէնքը արդէն ճեղքեր է տուել, որ այսօր կամ վաղը նա խորտակուելու է, թաղելով իր փլատակների տակ միապետութեան մնացորդները:

Իսկ սօցիալ-դեմոկրատիայի համար հէնց սկզբից պարզ էր, որ գոյութիւն ունեցող հասարակական-քաղաքական յարաբերութիւնները երկար չեն տեւի, որ Ստոլիպինի սխառնի օրերը արդէն հաշուած են: Եւ այդ համոզմունքը բղխում էր այն ճշգրիտ պատմական վերլուծումից, որը կարելի է պարզ կերպով կատարել միմիայն այնպիսի հզօր զէնքով, ինչպիսին է մարքսիզմի մեթօտը:

Եւ իսկապէս: Մեծ յեղափոխութիւնը շարժեց իր տեղից հասարակական-պետական կազմի բոլոր կողմերը:

Յեղափոխութեան հզօր հարուածներից մասամբ փլուծ, ոչնչանում իսկ մասամբ կորցնում են նախկին բնոյթը բոլոր կիսաաւատական յարաբերութիւնները, որոնց վրայ հիմնուած էր ամբողջ հին պետական կազմը, և որոնք կաշկանդում էին նորագոյն հասարակական յարաբերութիւնների զարգացումը:

Հին ազնուականները և հողային կալուածատէրերը, որոնք մինչ այդ հանդիսանում էին տիրապետող դասակարգերի դերում, յեղափոխութեան օրերին յետ են մղուած պատմական ասպարէզից:

Սակայն հասարակական-քաղաքական հրապարակի վերայ այդ ծոծենտում բացակայում էր մի որ և է կազմակերպուած բուրժուական խմբակցութիւն, որը ընդունակ լինէր վերցնել իր ձեռքը պետութեան դէկը և այդպիսով դառնար տէր ու տնօրէն կեանքի բոլոր կողմերին:

Արդիւնաբերական խոշոր բուրժուակիւն թէեւ կատարեց որոշ դեր յեղափոխութեան օրերին, սակայն, զսնուած էր դեռ սաղմնային դրութեան մէջ, այսինքն, նա չունէր ոչ կազմակերպութիւն, ոչ էլ մշակուած ծրագիր և գործելակերպ:

Իբրեւ կազմակերպուած մարմին հանդիսանում էր միմիայն բանւոր դասակարգը, որը, ինչպէս յայտնի է, յեղափոխութեան օրերին և մինչեւ անգամ այդ շրջանի նախօրեակին ղեկավարում էր բոլոր ազատագրական շարժումները, որոշելով թէ՛ նրանց ձեւը, և թէ բովանդակութիւնը: Բուրժուակիւն կամայ ակամայ առաջ էր ընթանում միեւնոյն ուղիներով:

Նոյնչափով թոյլ և նուազ էին կազմակերպչական տեւակէտից և այլ դասակարգերն ու խմբակցութիւնները, եթէ

ՀՀաշունքը ինտելիգենցիային, որը բաժանուած էր ծի շարք խմբակցութիւններէ և կուսակցութիւններէ:

Այսպէս օրինակ Սահմանադրական և ռաժկափարական կուսակցութիւնը, որը իբրեւ կազմակերպուած ծարձին առաջ եկաւ ծիծիայն յեղափոխութեան Հետեւեալ օրը, բազկացած էր գլխաւորապէս ազատամիտ ինտելիգենտական տարրերից և կապուած Հէր արդիւնաբերական խոշոր բուրժուական լիայի Հետ:

Միծիայն Հոկտեմբերեան կուսակցութեան ծախին կարելի է ասել, որ նա իր ծի թեւով յենուած էր բուրժուակիայի վրայ, բայց այդ կապերը շատ թույլ և չնչին էին:

Սակայն, եթէ արդիւնաբերական բուրժուակիան յեղափոխութեան ծեծ օրերին քաղաքական տեսակէտից այնչափ տՀաս էր, որ անկարող եղաւ վերցնել իր ձեռքը պետութեան ղեկը և կազմակերպել սեպՀական քաղաքական կուսակցութիւն, այնուամենայնիւ նա պարզեց այնչափ երկՀոտութիւն և կարճամտութիւն, որ յեղափոխութեան Հենց ծիւս օրից սկսեց թօթափել իր ուսերից բանւոր դասակարգի ազդեցութիւնը և ոչ երկմտի կերպով ցոյց տալ, որ պատրաստ է դաՀն կապել կառավարութեան Հետ, որպէսզի ծիւսՀաճուու ոյժերով կարելի լինի ջախջախել և գետին տապալել այն Հղօր ոյժը, այսինքն բանւոր դասակարգը, որը իր ուսերի վրայ բարձրացրեց բուրժուակիային քաղաքական այդ բարձրութեան վրայ և որի երկաթեայ Հարուածներից ցնցուեցին և խորտակուեցին ծիւսպետութեան դարաւոր պատեՀները:

Եւ եթէ ղեկտեմբերեան պարտութիւնից յետոյ, բուրժուակիան փախու օրէն դաւաճանելով պրօլետարիատին, ղեւ Հէր ղզուած այն աստիճանի ըաղաքացիական արիւթիւն, որ աճբողջովին խղի իր յարաբերութիւնները բանւոր դասակարգի Հետ և պաշտօնապէս ձեռք ծեկնի սնանկացած ազնուականութեանը և նրա կառավարութեանը յանձին Վիտէլի, — առաջին Դուժայից յետոյ և Ստօլիպինի դաՀիճի օրերում, նա արդէն պարզ և որոշ կերպով սկսում է բանակցութիւնը իր վաղեմի թՀնամիների Հետ: ԱնՀրաժեշտ էր պրօլետարիատի ձեռքերով ստացած արդիւնքները «արդարացի» կերպով բաժանել իր, Հին ազնուականների և կիսածիւսպետական բիւրոկրատիայի ծեջ:

Այդ նպատակով բուրժուակիան վճուած է ծախել տրիւնարբու կառավարութեանը ռաքերով և ձեռքերով շղթայած պրօլետարիատին, իր նախկին դաՀնակցին, խոտանում է այլեւս երբեք ոչ ծի Համաճայնութիւն չկայացնել նրա Հետ և տալիս է իր Համաճայնութիւնը պետական Հողային ծրագրի վերաբերմամբ, որպէս ղի փրկի իր նոր պաՀնակցին, ազնուականութիւնը վերջնական անկուծից:

Փոխարինաբար ազնուականութիւնը և նրա կառավարութիւնը խոտանում են պահպանել «սահմանադրութիւնը», Դուժան, ստեղծել ծի այնպիսի ընտրողական օրէնք, որ երաշխաւորէր բուրժուակիայի ներկայացուցիչներին որոշ քանակով աթուներ Դուժայում և, վերջապէս, իրականացնել Հոկտեմբերեան Հրովարտակը, ի Հարկէ, այն չափով, ինչ չափով Հա անՀրաժեշտ է բուրժուակիայի և ազնուականութեան Համար:

Այսպիսի ուղիներով ընթացաւ ուսաց Հասարակական

քաղաքական ղարգացման պրօցեսը, երբ յոգնած և արիւնքած եղած պրօլետարիատը բուրժուակիայի և ռեակցիայի բոլի անդադար և ուժեղ Հարուածների տակ ստիպողաբար յետ նահանջեց յեղափոխական տապալեղից և սկսեց ըուծել իր անթիւ վերքերը ու Հաւաքել ցիրօցան եղած ոյժերը:

Մի խօսքով Ռուսաստանում եւս կրկնուեց այն բոլորը, ինչ որ կատարուեց 1848-1849 թ. Պարիզ, Բեռլին, Վիեննա և այլ տեղերում: Բուրժուակիան աճենուրեք դաւաճանելով պրօլետարիատին չդաւաճանեց իր սեպՀական էութեանը:

Նա ծի անգամ եւս ապացուցեց պատմութեան ծեջ, թէ որՀափ կարճատես, նենգամիտ, սահմանափակ, տՀաս և եսածու է:

Սակայն դառնանք Հարցին:

Այսպէս ուրեմն, վերը նկարագրած պատմական դրութիւնը բոլորում էր գոյութիւն ունեցող Հասարակական ոյժերի յարաբերութիւններից: Պատմական այս ծեծ ծօճենուած փայլուն կերպով ապացուցուեց Հանճարեղ ազիտատոր Հասալի այն կիսաբիւական խօսքը, որը ասում է, թէ սահմանադրութեան էութիւնը Հասարակական ոյժերի յարաբերութիւնների արգասիքն է:

Ռուսական ծի առած ասում է «Թող լինի ճահիճ, իսկ սատանաներ աճեն ժամանակ կգտնուեն»: Եթէ այդ ժողովրդական Հասարակ և պարզ լեզուն փոխադրել Մարքսի փիլիսոփայական պատմական ոճին, պէտք է ասել, որ ոչ թէ ղիտակցութիւնն է որոշում իրականութիւնը, այլ ընդՀակառակը, իրականութիւնն է, որ կազմակերպում և ղեկավարում է ծարղկային ղիտակցութիւնը: Այլ կերպ ասած՝ Հասարակական-քաղաքական ճահիճը, որը ղոչացաւ ուսու իրականութեան ծոցում, պէտք է ստեղծէր և Համապատասխան գործիչներ:

Այդպէս էլ եղաւ: Ստօլիպինը, որը ծինչ այդ օրը վաւորում էր Համեմատաբար չնչին, այն է՝ Սարատովի նահանգապետի պաշտօնը, այդ ծօճենուած երեւում է պատմական բեծի վրայ: Ստօլիպինի «պատմական» «նշանակութիւնը» Հենց ղրանով է որոշում, որ լինելով ծնունդ այդ Հասարակական ճահիճի, նա անպայման պէտք է Հեռանար անպարեղից Հենց այն ժամանակից, երբ այդ ճահիճը սկսէր ոչնչանալ, աներեւոյթանալ Հասարակական կեանքից:

Ոչ ոքի Համար ղաղտնիք Հէ, որ առաջին Դուժայի օրերում ռեակցիան անգօր էր գտնելու ծի որ և է Համապատասխան բիւրօկրատ, որը վերցնէր իր վրայ պատասխանատուութիւն բռնի ոյժով վերջ ղնելու այդ «յեղափոխական» Դուժայի գոյութեանը և իրականացնելու ազնուական-կառավարչական Հողային ծրագիրը: Աճեն ոք վախենում և փախչում էր այդ պատասխանատուութիւնից և այդ Համարձակ ու յանդուգն քայլի Հետեւանքներից: Միծիայն Ստօլիպինն էր, որը Համաճայնում էր իր ստորագրութիւնները ղնել կայսրի Հրովարտակների տակ, որոնցով նա արձակում էր առաջին պարլամենտը և Հիմնական օրէնքների 87 յօդուածի Հիման վրայ յայտարարում Հողային նոր օրէնադրութիւնը:

Ստօլիպինը լաւ էր ղիտակցում, որ նա ծենակ չի մնայ, որ գոյութիւն ունեն, բացի ազնուականներից, նուեւ խոշոր Հասարակական ոյժեր, որոնք այդ խորՀրղաւոր պատմական ծօճենուած Հահագրղուած են դաՀն կապել խոշոր կաւուա-

ճատերերի և ընկերների կառավարութեան հետ Եւ նա չի սխալուեց :

1907 թ. Յունիսի 3-ին Ստոլիպինը ցրեց Բոլո Պետական Դուման և փոփոխեց ընտրողական օրենքները, կատարելով coup d'état :

Այդ պատճառով օրը խոշոր բուրժուական, բուրժուատիրան և խոշոր կալուածատէրերը ստորագրեցին պրօքտարիատի պատգամաւորութեան ձեռքի վրայ իրենց պաշտպանը: Պետական Դումայի սօցիալ-դեմոկրատական ամբողջ պատգամաւորութիւնը բանտը նետուեց և նրա դէմ բուրժուական-կալուածատիրական-բուրժուատական բոլոր դատ բացեց, ճեղաղրելով, որ իբր թէ նա դատադրութիւն է կազմակերպել պետութեան դէմ:

Այդպէս ինքն քաղաքականութիւնը: Սօցիալ-դեմոկրատիա և դատադրութիւն:

Այս երկու գաղափարները այն ատորճանի ձեկդճեկու հակառակ են, որ առանց ժպիտը երեսին անկարելի է կարգաւ և լսել աշխարհի ճեղաղրանքները Եւ ճարգ կամայ ակամայ գալիս է այն եղբայրացութեան, որ այդ ճեղաղրական զօկուճեկտի հեղինակները կամ տգէտ կամ անբարեխիղճ են:

Ստոլիպինի տգիտութեան ծանին խօսք չի կարող լինել: Ակնհայտ է, որ նա լաւ գիտէր, թէ ինչ էր անում: Նա անշուշտ գիտակցում էր, որ պրօքտարիատի և առհասարակ դեմոկրատիայի գիտակցական խաւերը և ոչ թէ հաւատ չեն ընծայի այդ անտեղի ճեղաղրանքին:

Բայց այդ հանգամանքը ծխանդամայն չէր: Հետաքրքրում հանդուցեալ նախարարին: Դեմոկրատիան և պրօքտարիատը ուժասպառ և կաղճակուած էին, ուստի ոչ թէ վտանգ չէին ներկայացնում Ստոլիպինի աչքերին: Զարդելով ու փշելով պրօքտարիատի կազմակերպութիւնները, նա տեսնում էր, որ թշնամին արդէն յաղթուած է: Բայց անհրաժեշտ էր հետապնդել նահանջող թշնամուն, որպէս զի արգիլել նրան գէթ թիւ րոպէ հանգիստ ունենալ և կեղրանայնիկ ցրուած ոյժերը:

Միւս կողմից անհրաժեշտ էր շուտափոյթ կերպով գրաւել կարեւոր դիրքերը: Բայց այս դիրքերը գրաւելու համար անհրաժեշտ էին համապատասխան հասարակական ոյժեր: Այդ ոյժերը, ինչպէս ճենք վերը պարզեցինք, բաղկացած էին խոշոր կալուածատէրերից և խոշոր բուրժուականներից:

Ստոլիպինին քաջ յայտնի էր, որ ամբողջ սօցիալ-դեմոկրատական պատգամաւորութեան դէմ դատ բացել փոքր պատճառով քաջ չէ:

Բացի դրանից այդպիսի համարձակ ձեռնարկութիւնը կարող էր վատ տպաւորութիւն թողնել բուրժուական խաւերի վրայ և փոխանակ ամրացնելու բոլոր, գուցէ թուլացնէր, ուստի նա այդ ձեռնարկութեանը թիւ այնպիսի բանաձեւ տուեց, որ նա պէտք է անշուշտ բաւարարութիւն տուր և՛ բուրժուատիրային և՛ կալուածատէրերին և՛ բուրժուականին:

Այդ բանաձեւի իմաստով սօցիալ-դեմոկրատ պատգամաւորութիւնը ճեղաղրուած էր նրանում, որ նա, իբրեւ թէ դատադրութիւն էր կազմել նիկողայոս երկրորդին իշխանութիւնից զրկելու և հիմնել և ու ձեւ կաւարակաւ:

Հայն րաւ և տուր իւր օրինակ տակաւ: Բոլոր անհրաժեշտ էր:

Ձեռք որ դա առհասարակ և տգիտութեան ամենագեղեցիկ նմուշն է: չէ, որ այնտեղ, ուր գոյութիւն կունենայ սօցիալիստական հասարակութիւնը, դեմոկրատական հանրապետութեան ծաւալը չի կարող լինել, քանի որ այն վերջինը բուրժուական հասարակութեան պետական ձեւերից ճեկն է: — անշուշտ այդպէս կուտարիէ ընթերցողը:

Այս փրկելի ընթերցող, այդ բոլորը ճիշդ է և հաւատացէք, որ ինքը Ստոլիպինը իր սրտի խորքերում լաւ էր զգում այդ ճշմարտութիւնը: Բայց չէ, որ նա լաւ գիտէր, թէ ում հետ զործ աւնի, թէ ինչ տարրերից է բաղկացած այն հասարակական ծարձիւնը, որի համար նա թիւել էր այդ տգէտ ու անճիտ բանաձեւը:

Այդ բանաձեւի առաջին ծասը ամբողջովին կազմուած է խոշոր կալուածատէրերի և բարձր բուրժուատիրայի, իսկ երկրորդը խոշոր բուրժուականի համար, որը անշուշտ պէտք է խորը կերպով զգար այդ սօցիալիստական վտանգը, իսկական նշանակութիւնը և ուստի երախտապարտ գտնուէր դեպի ճեճ պրէսիերը, որը փրկում է նրան այդ վտանգից:

Այդ բոլորին աւելացրէք և այն, որ 1905 թ. սկսած երկու տարուայ ընթացքում խոշոր բուրժուական անդադար երկրորդ ճեճ էր գտնուած, որ ինչ է պրօքտարիատի հզօր բաղուէր կիջնի նրա գլխի վրայ և չջանջախի նրա ախրապետութեան հիմունքները ժամանակակից հասարակութեան ճեճ:

Եւ հենց այն րոպէում, երբ կարծես թէ ամէն ինչ հանգստացել էր, երբ փրկարդէլ բանուորական ծովը արդէն ծաւել էր ափերի ճեճ, յանկարծ Ստոլիպինը նորից ծառնանիշ է անում բուրժուականին կարմիր ուրուականի վրայ և ինքը հանդիսանում բուրժուականի փրկչի դերում:

Այդ բանից յետոյ, կարող էր, արդե՞ք, բուրժուական սարսուռ չզգալ իր ամբողջ ծարմնով: Կարող էր, արդե՞ք, խնքը ծողովել իր հաստ գանգի ճեճ և ըմբռնել այդ քաղաքական քայլի իսկական իմաստը: Ձեռք ի հարկէ:

Աւելի եւս: Եթէ ճիշտեւ այդ ծօծնուող բուրժուական գէթ թիւ րոպէ տատանուում էր նրանում, թէ արդեօք, համաձայնուել դաշն կապելու առաջարկութեան հետ թէ ոչ, և եթէ այո, այդ պարագայում ի՞նչ պահանջներ ներկայացնել դաշնակցներին, — այդ րոպէից յետոյ, առանց երկար խորհելու, առանց խոշոր պահանջներ առաջարկելու, նա ընկնում է Ստոլիպինի գերկը:

Եւ իսկապէս, թիւ թէ կարելի էր գէթ թիւ րոպէ կասկածել, որ Ստոլիպինը անկեղծօրէն համակրում է բուրժուականին և պատրաստ է բոլոր եռանդով պաշտպանել նրա շահերը, քանի որ ամենքին յայտնի է, որ նա պաշտպանում է սահմանադրութիւնը իր սեպհական անձը վտանգի ենթարկելով:

Յիշենք, թէ ինչպէս 1906 թ. յուլիսեան օրերին առաջին Դումայի ցրելուց անմիջապէս յետոյ, սօցիալ-յեղափոխականները օրը հանեցին Ստոլիպինի բնակարանը: Ձեռք որ նա թիւ ինչոր հրաշքով փրկուեց, ծախեց: Իսկ սօցիալ-յեղափոխականների «դատադրութիւնը» նրա և կայսրի կեանքի:

ծունելութիւնները ունեցան. Ատանան, Հաւարան, Սանաան մեր առջեւ են՝ Սահմանադրութեան, այդ ողջակէզները:

Քառութեան նոխազներ թուրք ազգայնամոլութեան: Զոհը Էնվերի, զոհը Թալէաթի, զոհը Հազգը և այլ եպարքոս, նախարար փաշաների, պէյերի:

Եւ ի զուր չստաց սահմանադրական Ալի Քեմալ — թրքութեան գաղափարաբանը, իսէօլօգը. — «Իսլամ թուրքը գաղափարական միացումի գործիքն է, նա կը տորէ կամքերը, վերջ կը դնէ ազգութիւնն երիւն, նրանց կը շաղախի և կը դնի հաւասարութեան մակարդակի վրայ»:

Այլեւս ի՞նչ բացատրութիւն: Պապիկեանի արիւնով գրուած Տեղեկագիրը սրանց Post Scriptum-ն է.

Տարուած սոյն երեւակայական յղացումներով, ազգայնամոլական հակապատմական տեղեկերով, այս վեց տարուան ընթացքում նա՝ շէրիաթական Սահմանադրութիւնը անատակ եղաւ զծելու և գործադրելու մի օրէնք, որ նպատակաւոր պայմաններ տար ազգաբնակչութեան իր պատուի, իր մալուսի միւլքի տէրը դառնալու, իր հանդի մէջ ու ծածկի տակ ապահովութիւն տեսնելու, իր հոգեկան վաշխները ճաշակելու: Ընդհակառակը տարուած Միլլէթ-Հաքիմէի ցաւագար երազանքով, հէքմէթի-հիւքմէթի մտայնութեան որոճումներով, համիտական, եւս առաւել անբարոյ, նախատախից ռէժիմով, մանաւանդ հայութեան համար, շէրիաթական տրամադրութիւններ ստեղծագործեց ու գործադրեց ազգերի կենսունակութիւնը քամելու, քաղաքակրթութեան, յառաջդիմութեան, բարեկաւութեան ազդակները տրորելու, «հաւասարութեան մակարդակի վրայ դնելու»: Օրէնքը «Օսմանլիութեան Սահմանադրութեան» ձեռքին մի գործիք դարձաւ սահմանադրական ազգերը ջնջելու: «Հայերին միայն մնում է պահանջել ու գանգատիլ, իսկ մեր գործն է ու պիտի լինի նրա խնդիրները մերժել ու իրեն էլ հարուածել»: Այսպէս է ասում Բիթլիզի դատարանապետը իրեն դիմող բողոքարկու հային: Այսպէս է խօսում օրէնքի հսկողը, օրէնք բացատրողը, օրէնքի հայրը:

Պէտք է իրեն էլ հարուածեն:

Եւ օրէնքը խլում է հայի հողը, հայի աղջիկը, հայի ազգութեան ստորագիւնները՝ դպրոց, եկեղեցի, մամուլ, այն էլ այսօր, այո՛, հէնց այսօր, երբ արտաքին ճնշումների տակ ստիպուած ստորագրում է Հայաստանի բարենորոգումները:

«Հայաստանի բարենորոգումներ»... զաւեշան է դա այն շարան շարան կոտորածի, թալանի, հրդեհումի, առեւանգման, հողազրկութեան, որը հայ իրականութեան պատմութեան մէջ իր բոսոր արիւնով արձանագրուած է՝ ՀԱՅԻ ՄԱՐԺԻՐՈՍՍԵՐՈՒԹԻՒՆ փերտառութեամբ և որի դերակատարն է թուրք բռնապետութիւնը եւրոպական շահամոլ կառավարութիւնների ռէժիմներին տակ:

«Հայկական բարենորոգում»... դա վաւերագրութիւնն է տիրապետող տարրի անսանձ գործողութեան իրաւասութեան, իր նախաձրերի մէջ անպատասխանատու միալու: Դա Օսմանեան կառավարութեան իրերի գրութիւնից մի կերպ ձերբազատուին է: Դա բաժան-բաժանումն է հայի Հայրենիքի՝ Հայաստանի, յօշոտումը Հայկական Հարցի:

Սակայն Հայկական Հարցը մնում է հարց, բանի նա Հային չի տուել իր բաղձանքները, իր պահանջի գէթ նուազագոյն չափը, որը կարողանար երաշխաւորել նրա կայքի, գոյքի, անձի անձեռնմխելիութիւնը, նրա աշխատանքի ապահովութիւնը: Հայկական Հարցը մնում է հարց, բանի որ նա՝ հայը, զուրա չեկաւ «ռայեայ»ի ամօթապարտ կացութիւնից տեղական ինքնավարութիւն, գէթ եւրոպական կոնտրոլ ստանալով: Եւ այնքան ժամանակ նա հարց կը մնայ, — որպէս և դրացի ու շահագրգռող պետութիւնների համար — երբ թէկուզ մի հայ էլ մնայ Հայաստանի մէջ իր ներկայ վիճակով, իսկ այս վիճակից ազատուիլը, Հայկական Հարցի վճիռը միայն և միայն կը վճռուի հայի հաւաքական և դրական ոյժովը՝ Յեղափոխութեամբ:

«Ապագան պատկանում է այն դասակարգին, որը ինքն է ստեղծում իր հաստատութիւնները», այսպէս ասաց Վան տէրվիլը, և մենք աւելացնում ենք՝ և այն ազգերին որոնք կենսունակութիւնն ունին ստեղծելու իրենց հաստատութիւնները:

Անուարկելի է որ, Հայը իր հաստատութիւնները ստեղծելու կենսունակութիւնն ունի նրա լեզուն, գրականութիւնը, սէրը դէպի շինարար ձգտումը, հայրենիքի տենջը, ազգութեան օղակապը, դասակարգային գիտակցութիւնը, ընդօրինակման ճկունութիւնը, նորատեսչութեան ժխտումը, — սրանք այն գործոններն են, որոնք տանջանքով կռուած արիւնով զօղուած՝ կազմել են Հայի Մեծ Կամքը՝ նրա հաստատութիւնների պարզութիւնը: Հայը գիտէ իր վիշտը արտայայտել փիլիսոփայօրէն, իր ուրախութիւնը՝ բանաստեղծօրէն: Նա շինել է Մհերի դիւցազներգութիւնը, հիւսել է Արտաւազդի շղթաների կողմ դարբինների բարոյավէպը, ծառացել է երեսուն տարի Համիտի և նրա ռէժիմի դէմ, — յատկութիւններ, որոնք նոյն իսկ a priori ասել են տալիս մեզ թէ նա՝ Հայը, պատրաստ է ու կարող է մեռնիլ իր հաստատութիւնները՝ պահել-պաշտպանելու և զարգացնելու համար:

Եւ նա շատ է մեռել:

Իթթիհատա-Գերմանական «բարենորոգումները» հայութիւնը բնաջնջելու նորագոյն այդ որոգայթները, նրա՝ բնական ձգտման առարկան չէ: Նա իր ստեղծած հաստատութիւնները սրբազրել՝ գիտէ իր արիւնով: Նա յեղափոխականացած յեղափոխական է:

... Բայց այս կենսունակութիւնները խեղդում են, նրա ստեղծագործած հաստատութիւնները հիմնայատակ են աւնում: Աւերածութեան Կաղ-Դեւը՝ զինուած պանիսաճիզմի և «Տիրող-Ազգի» ամէն ինչ սառցակոյտ դարձնող սեւեռեալ գաղափարով, ծուրիկ ծուրիկ է անում այն տուրքը, որի վրայ ձեւուած, հինուած է հայի ստեղծած հաստատութիւնները — Հայութիւնը: Քաղաքական նրքութիւնները զուգորդուած իսլամական կոշտութիւնների հետ և համհարզ ընդունած եւրոպական շահադիտական ներհակութիւնները, ծուռն են քամում այն մարտիրոսութեան խաչը շաղակած ու Գողգոթայի բարձունքին կառչած Հայութիւնը:

ՀԱՅԸ ՄԵՌՆՈՒՄ Է ԿԱՅԻՆ ԿԱՅԻՆ:

Բանականութիւնը, գոյութեան իրաւունքը, հրոսանքի և վայելքի ձայնը կոչ են անում ժողովրդի երաշխաւորն:

գոյութիւն ունեցող «բանտարան ընկերութիւններուն», որոնք այսօրայ Հսկայ գերման սօցիալ դեմօկրատ կուսակցութեան կորիզը դարձան:

Երբ 1870-71ի ֆրանգո-գերման պատերազմը պայթեցաւ Լիպկենսթը և Բէքէլը պարլամենտի բեմէն բողոքեցին պատերազմի դէմ և ծանուլի մէջ կատարի կռիւ մղեցին ընդդէմ Պրիմարքի քաղաքականութեան, որուն համար երկու տարւայ բանտարկութեան դատապարտեցան, որպէս կայսրութեան «դաւաճաններ»: 1875-ին, Բէքէլի ազդեցութեան տակ Լատալիաներու և Մարքսիստներու կազմակերպութիւնները ի մի կը ձուլուին: Այնուհետեւ Բէքէլի հեղինակութիւնը հզօրացաւ և կը նպաստէ սօցիալիստական միութեան պահպանման գործին:

Բէքէլի կեանքին գլխաւոր հանգրուանները տալով յաւակնութիւն չունինք մեծ սօցիալ դեմօկրատ ղեկավարին կենսագրական ընել: Անոր կեանքը նոյնացած է այն կուսակցութեան պատմութեան հետ, որուն զոհաբերած էր իր ամբողջ ազդեցութիւնը. իր ամբողջ գիտութիւնը և իր հոգեւորի տաղանդը:

Գերման սօցիալ դեմօկրատիայի այս հիմնադիրը դարձեր էր անոր հոգին, պաշտածունքի աւարկան: Գերմանացի բանտարանները հաճոյքով կըսէին «բարեկարգութեան հսկող» ոստիկաններուն՝ թէ Բէքէլը մեր «բայդէր»ն է: «Ծեր առիւծը», ինչպէս գերման սօցիալիստները զինքը կանանէին, բանտարի վիճակէն բարձրացած ըլլալով, գիտէր բանտարի ցաւերը, ապրած էր անոր կեանքը: Իր ճառերը պրօփետարի հոգիէն կը խօսէին: Նա իր ամբողջ կեանքը զոհաբերած էր այդ ընչազուրկ, շահագործուած դասակարգի պահանջներուն յաղթանակին: Իր հասարակական գործունէութեան երկար տեւողութեան ընթացքին, ոչ մի բոլորէ չէ խորհած անտես առնել բանտարանի շահերը: Իր նշանաւոր խօսքն է.

— Ես կուզեմ մնալ բոլոր ժողովուրդի մահացող թշնամին:

Սակայն իր համոզումներու խորութեան, իր նկարագրի ազնւութեան առաջ իր քաղաքական, հակառակորդներն անգամ գլուխ կը ծռէին: Երբ իր եօթնասունամեակը տօնեցաւ փառաւոր հանդիսաւորութեամբ, գերմանական Բայսերտակի բոլոր խմբակցութիւնները ոտքի կանգնեցան և ծափահարութեամբ ողջունեցին Բէքէլի մուտքը Բայստակի սրահէն ներս: Իսկ երբ մահւան լուրը աշխարհիս չորս անկիւնը հեռագրեցաւ, ոչ մի բուրժուական թերթ բացառութիւն կազմեց մեծ անհետացողին արժանիքները գովելու համար:

Այո, յանձին Բէքէլի ժամանակակից Գերմանիան և միջազգային սօցիալիզմը մեծ կորուստ մը կրեցին: Փորձառու, առաջին կարգի թաքթիստ և քաղաքական առողջ ըմբռնումի տէր՝ նա իր պարլամենտական ճառերով մեծ ծառայութիւններ մատուցած է նոր Գերմանիային: Միջազգային տաղանակներու ժամանակ, երբ Գերմանիայի շօլէկները կը կարծրէին և պատերազմի շշուկները իրենց շրջանը կընէին — Բէքէլ իսկույն բեմ կը բարձրանար և քաղաքական կացութիւնը կը պարզաբանէր սօցիալիստական տեսակէտով ու միշտ ի նպաստ խաղաղութեան եղրակացութեան կուգար:

Բէքէլի մահէն վերջ գրողներ եղան որ վարպետը ուղ-

ղափառ մարքսիզմի երկրպագուն չէր, թէ նա սկզբունքներէն շատ զիջումներ ըրած էր... Այս տեսակ պնդումներ ընողներուն բաւական է միայն ցոյց տալ գերմանական սօցիալ դեմօկրատ կուսակցութեան և Միջազգայնականի համագումարներուն Բէքէլի բռնած զիրքը: 1904ի Տրէստի գօնկրէսին Բէքէլն էր որ բռնու կերպով պայքարեցաւ ընդդէմ Նիդի հոսանքին դէմ, որուն հայրն էր մի նախկին ուղղափառ մարքսիստ՝ Էտուարդ Բերնշտայն: Այս համագումարին Բէքէլի և Կաուցքի միացեալ ջանքերովն է որ ջախջախիչ մեծամասնութեամբ քւէարկեցաւ այն յայտնի բանաձեւը որ ընդդէմնիզմի փառաւոր դատապարտութիւնն էր:

Նոյն տարին Ամստերտամի մէջ գումարտող Միջազգային Սօցիալիստական Համագումարին՝ Բէքէլ պայքարեցաւ Ժօրէսի և իր ֆրանսացի բարեկամներուն բարենորոգչական թաքթիքին դէմ, որ կարծես սօցիալիստ երեսփոխաններուն նախարարութեան ծանակցութիւնը և կառաջարկէր տեւական դաշինք կնքել բուրժուա կուսակցութիւններուն հետ, երբ պարագան ներկայանար: Բէքէլի ուժեղ ճառէն վերջ գօնկրէսը իւրացուց Տրէստի բանաձեւը որ կը դատապարտէր թէ՛ ընդդէմնիստական ձգտումները և թէ բարենորոգչական թաքթիքը:

Հարկը հազարաւոր բազմութիւն մը, 16 Օգոստոսին, Յիւրիխի մէջ, թափօր կաղձած կը հետեւէր Բէքէլի դադարին: Քայգերը Վիլհելմ Բ.ը երբ Յիւրիխ այցելութեան զնաց, հազիւ ատոր երկու երրորդը բազմութիւն մը հաւաքած էր զինքը տեսնելու: Ի՞նչու ուրեմն չնախանձէր Բէքէլին...

Է Օ Ժ Է Ն Ֆ Ո Ի Բ Ն Ի Է Բ

Էօմէն Թուրնիէրի մահով կանհետանայ ֆրանսական վաթսուական թւականներու սօցիալիզմին է՛ն մաքուր, է՛ն տիպար ներկայացուցիչը:

Թուրնիէրը մնած էր 31 Մայիս 1857ին Փարիզի մէջ, և մեռաւ Փարիզի արարձաններէն՝ Արգէօյ-Գալանի մէջ, 4 Յունվար 1914ին: Խեղճ ընտանիքի զաւակ ըլլալով, պատանի հասակէն բանտը եղած և ինքնակրթութեամբ ընկերային աստիճաններէն վեր բարձրացած է: Ծնորհիւ իր եռանդուն աշխատութեան և իր բնատուր ձիրքերուն ահագին պաշար ձեռք բերաւ և իր նշակալից տեղը գրաւեց, Թրանսայի ընկերաբաններու շարքին մէջ:

Հակառակորդներն անգամ Թուրնիէրի արժանիքները կը գնահատէին: Նա իր հեղահամբոյր բնաւորութեամբ և իր իտէալիստական տեսութիւններով ամբողջին կողմէ յարգւած էր: 14 Յունվարին Société Savanteի սրահին մէջ գումարած Société de Sociologieի — որուն անդամն էր — ընդհանուր ժողովին, նախագահ Պ. Կրիմանելի հետեւեալ խօսքերով ողջունեց Թուրնիէրի յիշատակը.

«Անկէց առելի անկեղծ, պերճաբոս հակաճառող չկար: Մենք բոլորս կը գնահատենք անոր տաղանդը, մանաւանդ կը սիրէինք զինքը Որովհետեւ բառին լայն առումով համակրելի դէմք մըն էր»:

Այս խօսքերը շատ լաւ կը բնորոշեն Թուրնիէրի թողած արտաքին տպաւորութիւնը:

Է. Փուրնիեր տաղանդաւոր կերպով կը դասախօսէր ընկերային հարցերու շուրջ զանազան բարձրագոյն դպրոցներու մէջ (Ecole Polytechnique, Musée Social, Ecole des Haute Etudes Sociales) ուր փրօֆէսոր կարգաւ եր:

Երիտասարդ հասակին կը ծանակցի նորագարթ սօցիալիստական շարժման, որուն մինչեւ վերջը իր եռանդուն ծանակցութիւնը բերաւ: Պրնուա Մալոնի աշակերտ, վարպետին գործը կը շարունակէր անոր մահէն վերջ: 1885ին ծիալին հիմնաւ էին Revue Socialiste, զոր Փուրնիեր վերջին տարիներս Ալպէր Թօմային հետ կը վարէր: Սօցիալիստական բազմաթիւ թերթերու կաշխատակցէր, բայց իր ժամանակին մեծ մասը յատկացուցեր էր փիլիսոփայական և ընկերային գործեր արտադրելու: Իր հեղինակութիւններուն մէջ յայտնի են Essai sur l'individualisme, l'Idealisme Social, l'Ame de Demain, Les Théories Socialiste, De Saint-Simon a Proudhon, De Marx et Bakounine j'usqu'à nos jours: Հոս տեղը չէ այս գործերը, հետեւաբար Փուրնիերի փիլիսոփայական և ընկերային տեսութիւնները վերլուծել: Մենք անոնց բոլորին հետ համակարծիք չենք, որովհետեւ Փուրնիեր իր համոզումներով Փրանսական ծիացեալ սօցիալիստական կուսակցութեան աջ թեւին կը պատկանէր և կը հեռանար Կեփտոններէն, որոնք Փրանսայի մէջ մարքսիզմի դրօշակակիրներն են: Մայրաքաղաք իտէալիստ, նա կաշխատէր ներկայ բուրժուական կարգերու մէջ իսկ ստեղծել սօցիալիստական հաստատութիւններ: Ոչ միայն դասակարգային բիւրեղացած տարբերութիւններ չէր ընդուներ, այլ կը բազմացնէր այն բոլոր կէտերը որոնց շուրջ դասակարգերը համաձայն են: Դասակարգերէն դուրս իր ուշադրութիւնը կը գրաւէին դասերը (catégorie), «ապրող ընկերակցութիւնները» (Ալպէր Թօմա Revue Socialisteի Մարտի թիւը):

Այնուամենայնիւ, Էօփէն Փուրնիերի մահը, ինչպէս ամբողջ Փրանսական սօցիալիզմին, նմանապէս և մեզ խոր ու անկեղծ ցաւ պատճառեց:

Փ Ր Ա Ն Ս Ի Ս Տ Ը Փ Ր Է Ս Ա Ն Ս Է

Փրանսիա տը Փրէսանսէն ալ մեռաւ:

Փրանսիա տը Փրէսանսէն... այս անունը զինքը ծօտէն ճանչցողին մաքին մէջ իսկոյն կարթնցնեն պատկերը մի տիպար անձնաւորութեան՝ որ սքանչելի յիշողութեան և բարձրագոյն գիտակցութեան կը միացնէ աշխատելու զարմանալի կարողութիւն մը: Այս նոր դարերու առաքեալը համակ դրօշունէութիւն էր: «Ոչ թէ հանգիստի, այլ պայքարին հետ դաշինք կնքած ենք» ըսած է նա:

Փրանսիա տը Փրէսանսէն... այս անունը կը մարմնացնէր բազաքայիական արիւթիւնը, բոլոր արդար դատերու ազնիւ, վեհաձն և անձնուրաց պաշտպանը, որուն բոլոր քաղաքական և ընկերային համոզումները կը բղխէին հաստատուն սկզբունքներէ, արդարութեան և ճշմարտութեան սկզբունքներէ: Նա իր սիրած գրքերէն բաժնուելով այդ յաւիտենական սկզբունքները կեսնքի մէջ իրականացնելու

համար ոչ մի արգելքի առաջ կանգ չէր առնէր: «Թան» ի մէջ իր 17 տարւայ աշխատակցութեան շրջանին ու անկէ վերջ «Իւմանիթէ» ին մէջ աշխարհիս ընկերային թատերաբեմին վրայ գործող ուժերը, դասակարգերը, ժողովուրդները, վեհապետները իր կուտ տրամաբանութեան աստեանը հանած և քննադատած է, անոնց հետեւելիք ճշմարիտ ուղին կը մասնանշէր և պատմութեան եղելութիւնները տիրականորէն վերլուծելով չարիքին արմատը ցոյց կուտար:

Փրանսիա տը Փրէսանսէն... այս ազնական անունը կը յիշեցնէ մրէյֆիւսեան շփոթ օրերու հերոսական կռիւնները: Նա իր ամբողջ ուժով նետուած էր, յետադիմական ու առաջդիմական տարբերուն իրար դէմ ճղած կատաղի պայքարին մէջ ու վերջիններու շարքին մէջ Թօրէսի, Փիքարի, Գլէմանսօի, Քիյեարի կողքին էն առաջին կարգը կը գրաւէր: Իր ետեւ թողած փառքերը, հարստութիւնները, շքանշանները (նա մերթեյ. l'Egion d'Honneur երբ վճռաբեկ աստեանը Զօլայինը ետ առաւ), միեւնոյն ատեն բուրժուական աշխարհի բոլոր նախապաշարունները՝ դարձաւ սօցիալիստ և ինքզինքը նւիրեց պրօլետարիատի դասակարգային շահերուն և պահանջներուն պաշտպանութեան:

Փրանսիա տը Փրէսանսէն... այս անունը բոլոր զբրկաւններու, ըլլան անոնք անհատ կամ հասարակութիւն, — շրթունքներուն վրան էր: Անընդհատ նա տկարներու, անիրաւաւններու ի նպաստ գրիչ կը շարժէր և բեմերու վրայէն փարոսի նման կը ճառագայթէր ճշմարտութիւնը իր սքանչելի սեղծ պերճախօսութեամբ: Նա բեմին Նստաւն էր: Պատմութեան արհաւիրքներուն ենթարկած ժողովուրդները իրլանտայէն սկսած մինչեւ Քորէա, Ֆինլանտայէն Դօնկօ, յանձին Փրէսանսէի ունէին մի հազազիւտ խորհրդաւոր, որ իր խօսքով ու գործով կարտայայտէր անոնց հանդէպ տածած սէրը: Հրէայ թէ դուա, թիւրք թէ պարսիկ, դանիացի թէ իրլանտացի, հսկատակ թէ գերի, քնազաբար, իսկոյն աչքերնին Փրէսանսէին կը յառէին, որպէս գերագոյն մի ապաւէն: Բոլորն ալ այս մեծ մարդուն շատ բան կը պարտին:

Բայց մեզ, Հայերու համար ընդհանրապէս, հայ յեղափոխականներուն համար մասնաւորապէս, Փրանսիա տը Փրէսանսէի անունը մի առանձին նշանակութիւն ունի:

Փրանսիա տը Փրէսանսէն բոլոր ժողովուրդներու մէջէն, որոնց բռնաբարւած իրաւունքներուն սիրալոյսով և տաղանդաւոր պաշտպանութիւնը ստանձնած էր, հայ ժողովուրդին վրայ աւելի կը գուրգուրար: Նա ծօտէն ծանօթ էր հայ ժողովուրդի ցաւերուն և պահանջներուն: Ինքն էր որ այդ ցաւերուն ու պահանջներուն porte-paroleը հանդիսացած էր ամբողջ Եւրոպայի մէջ:

Վերջին մի երկու տարւայ ընթացքին երբ Հայկական Հարցը դարձեալ զիւանադիտական սեղանին վրայ դրւեցաւ, Փրէսանսէն Եւրոպայի մէջ հայ ժողովուրդի անունով վաւերական պատգամաւորի դերը կը կատարէր: Թիւրքիայի անձեռնմխելիութեան sine qua non պայմանը պէտք է ըլլայ Հայկական բարենորոգումներու գործադրութիւնը, — այս բանաձեւին հայրը Փրանսիա տը Փրէսանսէն էր: Մի բանաձեւ, զոր իւրացուցին Եւրոպայի բոլոր հայաւերները, մեծ պետութիւններու ղահիճները և հայ ժողովուրդը: Իսկ ըստ

Փրէսանտէին հայկական բարենորոգումներուն գործադրութիւնը՝ հայաստանին պիտի ապահովէր Լիբանանի նման ինքնակաշարժութիւն (autonomie territoriale):

Ձկայայեան Փրէսանտէին Մարդկային հասարակութիւնը կորսնցուց իր ճշմարիտ բարոյագէտը, ճիշդագային արդարութիւնը՝ իր պերճախօս արտայայտիչը, տանջող ժողովուրդները՝ իրենց հաշտաւոր պաշտպանը, Փրանսական ոսցիլակի՞մը՝ իր էն հեղինակաւոր առաջնարտիկներէն մին, իսկ հայ ժողովուրդը իր ջերմ բարեկամներէն մէկը:

ՄԵԼՔՈՆ ՄԻՐ ՍԱԳՕԵԱՆ

(ԱԶԱՏ ՈՍՏԱՆԻԿ)

Սրտի անհուն կսկիծով և բողոքի բուռն զայրոյթով հեռագիրը կը գումէր եղբերական ուրիշը:

Ազատ Ոստանիկը սպանած էր: Օգոստոս 28ին, իրիկեան ժամը շուրջ երկուքին (Բ.Թ.), նորաշէնի փողոցին մէջ, մթնօթեան մէջ պահուած «սահմանադրական» լէժիմի ստիկանական զինուորներու կողմէն, առանց ազդարարութեան, առանց ու ե հարցումի համազարկ գնդակահարուէին տարաբախտ Մեքընը զլիւն գարնաւ, ինկեր էր արիւնի և փոշիներու մէջ շաղախած:

Ու աճքողջ 14 ժամ, ան մահամերձ հռնդալէն վրջ յաւիտեանս փակեր էր իր աչքերը կէս-ճանապարհին...

Ազատ Ոստանիկը, վանեցի համեստ ընտանիքի դասակ, հաղիւ կրցեր էր քանի՜ ճշմարիտ յաճախել Բաղաքամիջի Յիսուսեան Վարժարանը, ու դեռ չաւարտած, ստիպել էր թողուլ դպրոցը, արհեստի հետեւելու համար:

Ուշիմ և արիասիրտ, դեռ պատանի, կը զինւորագրուի Հնչակեան ուխտին, և իբր գործիչ Վասպուրականի շրջանակին մէջ, Մեքըն կը պտուտի բոլոր գիւղերը՝ կաղնակերպելով ու քարոզելով անձնէր մարտիկի երգը, կոխը...

96ի Արիւնի Օրերէն ետքը, առաջիններէն կըլլայ որ Արտասահման անցնելով, Սալմաստէն Վան կը բերէ Փարս-ճաղի խուճրը, համատարած լքումի և սարսափներու մէջ գործելու համար: Ձերբակալելով, 9 ամիսներ բանտարկւելէն վերջ ընդհանուր ներումէն հաղիւ ազատած, Ազատ Ոստանիկ դարձեալ կը ձերբակալուի 100է աւելի ընկերներով, ու իր ընկերներուն յանցանքները իր վրայ առնելով, որպէս մահապարտ, աճքողջ 12 տարիներ, մինչեւ 1908ի «Սահմանադրութեան» վերահաստատումը, Վանի գետան-բանտի մէջ, շղթայակալ, անլուր տանջանքներու, զրկանքներու և տառապանքներու կենթարկւել, բայց կը մնար միշտ՝ ըմբոստ, միշտ համարձակախօս, միշտ անդրդուելի:

1908ի աշնան Կովկաս և ալա Պոլիս անցեր էր, գործի համար, 1909ի Կիլիկեան ահաւոր Աղէալին, երբ թիւրք վայրագ խուժանը կը սպանար Կեսարիոյ և իր շրջակայքին մէջ ալ ջարդեր, թալաններ ու արիւններ թափել, Ազատ Ոստանիկ ազատարար հրեշտակի պէս, կը հասնէր Կեսարիա, կը կաղնակերպէր Հնչակեան շարքերը, լուի մնջիկ, և անկախ կը պատրաստէր Կեսարիոյ և շրջակայքի ինքնա-

պաշտպանութեան հոյակապ ծրագիրը, ու թալանի հոտով արեւցած խուժանը, «սալը ֆէտայի» խորհրդաւոր անձնաւորութենէն ու կատարած մարտական փորձերէն սարսափած՝ չէր համարձակած իր եղեւնը դորձադրել Այսպիսով ազատած էր Կեսարիայի և շրջակայքի հայութիւնը ստոյգ ջարդէ մը, շնորհիւ Ազատ Ոստանիկի յանդուգն ու խիզախ ջանքերուն:

Պոլիս վերադարձեր էր, ուր յաջողելով մտնել Օսմանեան Բժշկական Համալսարանը, նիւթական տաժանելի պայմաններու մէջ, շնորհիւ իրեն յատուկ եռանդին ու սովորունութեան, 1912ի աշնան, կրցեր էր Ատամաբոյժ Տոքթորի փայլուն վկայական մը ձեռք ձգել:

Պալքանեան պատերազմին, Ազատ Ոստանիկ ինքնաբերաբար, անդամ արձանագրելով Կարմիր Մահիկի կազմակերպութեան, պատերազմի դաշտը կերթար, զարմանալի եռանդով վիրաւորներ դարձանելու:

Ու հաղիւ քանի մը ամիսներ առաջ, Վան անցեր էր մաքուր, անձնէր, աննկուն և համեստ Ազատ Ոստանիկը, գործելով իր նոր արհեստը՝ մտնելու համար հասարակական կեանքի մէջ, երբ, «սահմանադրական կառավարութեան» օրով, զոհ կերթար «սահմանադրական պաշտօնեաներու» դաւաճան գնդակներուն:

Իր մահը ցնցեր էր Վանի ամբողջ հայութիւնը, համաժողովրդական գործադուլ յայտարարելով, ժողովուրդը, առանց բացառութեան, կը փակէր բոլոր խանութներն ու դպրոցները, ու հակառակ ոստիկանութեան բուռն, խիստ և ասլիկար սպառնալիքներուն, կը խուսէր «Մարտիկ» գրադարանին առջեւ, Խաչ փողոցէն մինչեւ Պատիկ Բէնարջի, պողոտայի երկայնքով, հաւաքւած ծովանման, կը մասնակցի հերոսի յուրակաւորութեան:

Երկրասարդութիւնը առկա կտրած, կուրծք տալով սէրններու և հրացաններու փողերուն, թափօր կը կազմէ և դազաղը առնելով կը յառաջանայ, ու հակառակ ոստիկանութեան և կուսակալին, հասարակութեան պահանջով, Մեծ-Քենտրջու հրապարակին վրայ կանգ կառնէ թափօրը, ուր առաջին դամբանականը կը խօսի ընկ. Փարսճաղ, յետոյ թափօրը յաջորդաբար կանգ առնելով նորաշէնի եկեղեցին, եղեւնավայրը, և Արարքի գերեզմանոցը, ուր յաջորդաբար անգուսպ զայրոյթով կը խօսին 14 դամբանախօսներ, դատաւարտելով կառավարական պաշտօնեաներու այս ոճրագործական անլուր արարքը:

Վանի Հայութիւնը, իր սիրելի Մեքընին եղբրական մահւան իբր սուգ ու բողոք, եօթ ժամ տեւող ու անօրինակ բազմութիւնով յուղարկաւորութեան թափօրէն վերջ, օր շուկան գոց կը պահէր:

Ճանջող ժողովուրդին ծոցէն ծներ էր Ազատ Ոստանիկը, ու այդ ժողովուրդին համար սիրով կրէր էր 12 տարիներ մարտիրոսական շղթան, հաղիւ ազատած՝ դարձեալ մտեր էր ժողովուրդի շարքերուն մէջ, միշտ պարտականութեան պատենշին վրայ, ազատագրումի դրօշակը մի ձեռքին, ըմբոստացումի կարմիր ջահը պտըտցնելով ժողովուրդի մութ ու խաւար ծոցին մէջ:

Ազատ Ոստանիկ աններող ոգի ունէր բոլոր դատաւրքներու և վարանտ հոգիներու հանդէպ, հոգ չէ թէ անոնք

որիստակցութեան պատկանէին կամ ինչ բարձր դիրք գրաւած ըլլային: Ան առանց խնայելու կըսէր այն ինչ որ իր խորը համոզումն էր: Սուր և թափանցիկ ակնարկը մեծ ազդեցութիւն կը գործէր իր խօսակցին վրայ: Տասներկու տարիներու բանտային կեանքը և կրած սոսկալի տանջանքները իր ֆիզիքական անհատին վրայ թէեւ թողած էին իրենց խոր ազդեցութիւնը, բայց իր հոգեկան անձնաւորութիւնը մնացեր էր երկտատարդ, անուաճ: Իր վառվռուն դէմքին վրայ աչքերը կը փայլէին անսպառ եռանդով և ապագայի փայլուն յոյսերով:

Այն զրկանքները, որոնց ենթարկւած էր նա, շատ շատերու մէջ յուսալքում, յուսահատութիւն յառաջացուցած էին: Բայց Ազատ Ոստանիկ այդպիսի թոյլերէն չէր. ան գորաւոր կամքի տէր էր և Կուսակցութեան մէջ իր կատարած դերին գիտակից՝ բնաւ չզանգատեցաւ իր վիճակէն իր դէմ սկսած անարդար հալածանքներէն, որոնց ենթարկւած էր նա շնորհիւ իր ազատաստութեան: Արդարեւ նա անխնայ հարւածած էր իր շուրջը ահագին աղմուկ հանած այն բոլոր «հերոսները», որոնք իրականին մէջ «մեծ արժէք» մը չէին ներկայացներ և իրենց շղթաները շահագործելու մէջ ամէն պարկեշտութեան սահմանը անցած էին և ամէն սրբութիւն ոտնակոխած:

Ու ինկեր էր ա՛ն, աչքերը դեռ ետին, սիրտը երազներով ու յոյսերով լեցուն, «ինկէ՛ր» էր ժողովուրդի ծոցին մէջ, ժողովուրդին համար:

Երանելի՛ երկիր, ուր Բընէ Փինօնի ըսածին պէս «ոչ միայն ոճրագործը՝ անպարտ կարձակի և զոհը պատժի կենթարկի, այլ խաղաղութեան հակող պաշտօնեաներն անգամ ոճրագործութիւն կը կատարեն»: Տխուր փաստը մէջտեղն է: Արդէն օրինակը վերէն՝ պէյերէն և փաշաներէն կու գար...

Ու թաղեր էին Մելքոնն ալ, Արաբքի գերեզմանոցը, Վազգէսին, Միքոյին, Արշակին, Սեպուհին, Ռափայէլին և ուրիշ նահատակներու կողքին առնթներ:

Յարգա՛նք իր համեստ ու անձնուէր մարտիկի յիշատակին:

ՍԱՐԳԻՍ ՊԱԼԱՆԵԱՆ

(Գ Ե Ռ Ի)

Ս. Գ. Հնչակեան Կուսակցութիւնը, Գահիրէի մէջ, յանձին ընկեր Սարգիս Պալանեանի (Քեռի), դժբախտութիւնն ունեցաւ կորսնցնելու իր ամենասիրելի ընկերներէն մին:

Քեռին բոլոր զինք ճանչցողներուն կողմէ ընդհանրապէս կը յարգէր իբր անկեղծ ու անբասիր հայրենասէր, իսկ իր ընկերներուն՝ կողմէ պաշտօնելու աստիճան կը սիրէր:

Արաբքիի Սաղմկայ գիւղէն «սրճաճի» վարպետ արհեստաւոր Պողոս Պալանեանին գաւակն էր Քեռին, երբ հազիւ եօթը տարեկան, կորսնցունելով իր հայրը, ծանօթ գիւղացիներու միջոցով կ'երթայ Հալէպ, դերձակութիւն սովորելու վարպետի մը քով: Իր տասնը ութը տարեկանին, ան սիրւած իր վարպետէն և իր ճանչցողներէն, անոնց խորհուրդով, իր

հօր օճախը վերջէնցնելու համար ամուսնանալէ վերջ կը փոխադրուի Խարբերդ, Մեղրէի մէջ իր քեռայրին հետ աշխատելու համար, բայց հազիւ թէ զիրք ու անուն մը շինած, իր քեռայրին դժբախտ մահովը, Քեռի ընտանեկան ծանրածանր նեղութիւններէ ստիպւած, կ'որոշէ քանի մը ընկերներու հետ ձեռք առնել պանդուխտի սեւ ցուպը, հեռաւոր նոր աշխարհին մէջ բազմ որոնելու:

1891-ին, երբ Կարինի և Պոլսոյ յեղափոխական անդրանիկ շարժումները սկսած էին, Քեռին իր քեռորդի Շաւարշ Շիշմանեանին միջոցով կը մտնէ Մեղրէի Հնչակեան Մասնաճիւղին մէջ մկրտելով յեղափոխական, որմէ քիչ յետոյ, 1891-ի վերջերը, արդէն ան կը մեկնէր Ամերիկա, ճամբան շատ մը նեղութիւններ ու ձերբակալելու վտանգներ անցնելէ ետքը:

Տիգրանակերտցի Մամուէլ անուն դերձակի մը քով, տարիի մը չափ աշխատելէ վերջ առանձին գործի ձեռնարկած ու լաւ գործ ունէր, բայց երբ ծածկա-Հայաստանի յեղափոխական ցոյցերը և գործերը բոլորին բերանն էր, ամբողջ թերթեր Հայկական Խնդրով զբաղւած էին, Երկրի և Արտասահմանի բովանդակ Հայութիւնը տեսակ մը եւ ու եւի վիճակ մը ունէր, ու Վաղան Յոյսերով առյուծած երիտասարդներ պատրաստ էին ինքզինքնին կրակը նետել և հայ ժողովրդի ազատագրութեան զոհաբերումի սեղանին վրայ իրենց կեանքը ի սպաս դնելու, Քեռի, իր սրտին մէջ արմարծող Պարտականութեան Կրակէն մղւած, արդէն յեղափոխական, ինքն ալ կը խառնուի այդ հոսանքին, երեսի վրայ թողլով շաբաթական 40-50 տուրք շահ բերող գործը ու չանսալով իր բարեկամներուն իր մտադրութենէն ետ կենալու խորհուրդներուն, ան՝ անդրդելի իր որոշումին մէջ, 1895-ի Յունվար 10-ին ճամբայ կ'ելլէ իր Ռուբէն, Գուրգէն, Մուշեղ, Ներսէս, Սիսակ և Շաւարշ ընկերներուն հետ դէպի Լօնտօն, Հնչակեան Կեդրոնին հետ տեսնելու, որոշ տեղեկութիւններ ու հրահանգներ առնելու համար:

Խուճբին երկու ամիս Լօնտօն մնալու շրջանին, դարձեալ ընկերներ, Քեռիի տկար կազմին և ընտանեկան պարագաներուն համար աշխատեցան զինքը համոզելու որ ետ կենայ իր մտադրութենէն:

Բայց ո՞վ կը լսէ:

Ան կ'երազէր հերոսական կեանքը, ու իր տկար կազմին մէջ կը զգար զինքը առջորդ յեղափոխականի վառ հուրն ու հաւատքը և նուրէն ճամբայ ելելու էր խուճբին հետ միասին:

Կիպրոս ալ ինչ ինչ կարգադրութիւններու համար երկու ամիս մնալէ վերջ, Մայիս 4-ին, կը հասնին Սեփուհ ու Կեփուսայ ցամաք կ'ելլեն, ուր լաւ ընդունելութիւն գտնելով ժողովրդի կողմէ, անմիջապէս գործի կը ձեռնարկեն:

Քեռի, Սիսակին, Կարոյին և Մուշեղին հետ Քեսապի և շրջաններուն համար գործիչ կը նշանակուի և իրենց լուրջ ու խոհեմ գործունէութեամբ սիրւած ու յարգւած ամէնքէն՝ կը յաջողին ամբողջ ժողովուրդին համակրութիւնն ու յարգանքը վայելել, լիուրի իրականացնելով իրենց վրայ դրւած յոյսերը, այդպէսով պատիւ բերելով ինչպէս իր օրըն, որուն տակ զինուորագրւած էին:

Քեսապցիները մինչեւ այսօր երանի տալով այն օրերուն, կը յիշեն Քեռիի խուճբը, և զայն բաղդատութեան կը դնեն այսօրուան իրենց ներկայացող ինքնակոչներուն հետ:

Այն ատեններն էր որ Քեոսպի փորձանք եղող Սերկոն (Համագիւղացի) իրեն պատիժը կրած էր:

Քեոսին և իր ընկերները, իրենց այդ տասնութեկ ամուսյ ընթացքին բոլոր շրջակայքը սարսափ տարածեցին, ու իրենց հնազանդ զոգացուցին Հայութեան թշնամիները, այնպէս որ Ֆուկուզի Ալի պէյը տասը հազար զինուորներով երբ պաշարեց խուճըը, և վախնալով անոնց ձօտենալէ, բանագնացներ զրկեց առաջարկելու, որ անձնատուր ըլլան, խոստանալով իրենց ճագին իսկ չզրպչիլ, հակառակ պարագային սպառնալով քար ու քանդ ընել ամբողջ Սեւտիան ու Անտիոքը: Թէեւ քաջամարտիկ խուճըը ճաղողած էր կռուի ճինչեւ ճահ, ու իրենց զինները յանձնել թշնամիին, բայց բանագնաց Ֆրանսական հիւպատոս Թուզլիին, ինչպէս և Փաքլիին, ու Անտիոքի առաջնորդ Մատթէոս վարդապետին աղերսանքներուն և թախանձանքներուն, ու հիւպատոսներուն զիրենք անմիջապէս եւրոպա ճամբայ հանելու պատուոյ խօսքերուն անսալով, հազարաւորներու զոհ ըլլալուն պատճառ չըլլալու համար, որոշեցին անձնատուր ըլլալ, պայմանով որ զիրենք անմիջապէս երկրէն դուրս պիտի հանեն, և իրենց պատճառով ուրիշի մնաց ճը չպիտի հասցւի, ու խուճըը՝ արցունքն աչքերուն յանձնելը էր երբ հիւպատոսներն ու վարդապետը Ալի պէյի անունով ու հրամանով ընդունել էին իրենց պայմանները:

Սարսափած բանակին ճէջ լուրը կայծակի պէս կը տարածւի, ու հսկողութեան տակ առնելով խուճըը, հակառակ որ պատուոյ խօսք տրւած էր, գայն կ'առաջնորդեն բանտ:

Ամբողջ ինն ամիսներ բանտին ճէջ ամէն տեսակ զրկանքներու, տանջանքներու և նեղութիւններու ենթարկելէ վերջ, հազիւ կրցան Ամերիկեան հիւպատոսին շնորհիւ բանտէն ազատելի ու կառավարական կարգադրութիւնով եւրոպա զրկելի: Այդ ատեն Քեոսին երբ դարձեալ Ամերիկա անցաւ, տեսաւ որ կարգ ճը ինքնակոչ յեղափոխականներ, բոլոր սրբութիւն ոտնակոխ ըրած, յանդգնութիւնն ունեցած էին ճաղերը պղտորող յայտարարութիւններ ընել և ժողովուրդը յուզել Քեոսի չքաշուեցաւ արդարութիւնը մերկապարանոց ընելէ և շահամոլներուն զիմակները վար առնելէ հրապարակային յայտարարութեամբ ճը, — որ իր ժամանակին «Հնչակ»ի 1897 թիւ 1-ի ճէջ տպւեցաւ, — փաստացիօրէն հերքելով բոլոր զրպարտութիւնները, որոնք բովնտի հաշիւներու և տգեղ բարքերու արդիւնք էին: Այդ յայտարարութիւնը ստորագրւած Քեոսի, Կարդէսի, Քերիմի, Ներսէսի, Կուռնկի, Ռուբէնի, Ժիրայրի և Մուսայի կողմէ ժողովուրդը լուսաբանեցին և պառակտուածի տխուր ասպետները զամեցան անարգանքի սիւնին վրայ:

Քեոսի, 1900-ին Գահիրէ հաստատուեցաւ իր ձօտ բերելով իր ընտանիքը, բայց իրերայաջորդ զփախտութիւններն և ձախորդութիւնները խանգարեցին իր մարմնական առողջութիւնը:

Վերջին ժամանակներս բոլորովին ուժաթափ եղած էր, մտածումներն ու հոգիքը ընկճած էին զինքը, ու երբ անկողին ինկաւ, ալ չելաւ:

Մինչեւ իր վերջին վայրկեանը մնաց այն դրօշակին տակ, ուր արձանագրւած էր 1891-ին, և մաքուր հաւատքով ճը ապրեցաւ իր սիրած կուսակցութեան նկատմամբ, մինչեւ իր վերջնական հրաժեշտը:

Ամբողջ երկար ու ձիգ տարիներ ապրեցաւ ան Հայրենիքը կաշկանդող չար ձեռքերէն զերծ ու ազատ տեսնելու ճիակ իտէալովը, ապրեցաւ այն հաւատքով, թէ վերջապէս պիտի գար օր ճը, որ մենք պիտի գտնէինք մեր Իտէալներու կատարուճը: Բայց, աւա՛ղ, դեռ չի տեսած գայն փակեց իր աչքերը:

Քեոսի՛ն ալ գնաց...

Յարգա՛նք իր մաքուր յիշատակին:

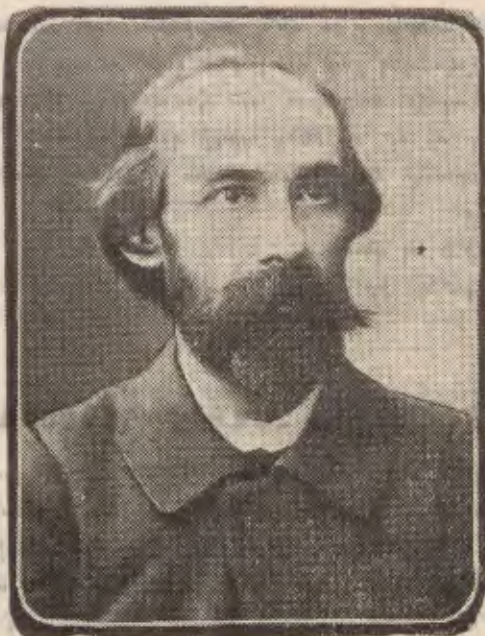
ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԶԱՎՈՒՇ ՊՈՂՈՍԵԱՆ

Պալքանեան պատերազմը խեղ մեր աջնիւ, բարի, շիտակ, նկարագրի տէր ընկերներէն Յովհաննէս Զավուշ Պօղոսեանը: Ծնած Սալմաստի ճէջ, միջին դասակարգի ընտանիքի գաւակ, նա չէր կարողացած հետեւիլ ուսման և նետած էր գործաւորութեան գիրկը: Երիտասարդ հասակին ճէջ ամուսնացած ու գաւակներու տէր՝ բայց շուտով չար բաղըը խլած էր գանոնք իր ձեռքէն: Քրդական բարբարոսական արարքները տեսած ու ձօտէն ճաշակած էր նա՝ զոհ տալով իր ամենասիրելիները: Նա այդ ժամանակ իսկ կը ծանէ Հնչակեան Կուսակցութեան շարքերը՝ ուխտելով մնալ միշտ հաւատարիմ անոր վեհ գաղափարին: Յովհաննէս Զավուշ հպարտ էր իր Կուսակցութիւնով և Կուսակցութիւնը՝ իրմով: Կուգայ ժամանակ որ Յովհաննէս Զավուշ կանցնի Պուլկարիա իր ապրուստը ճարելու, և գործ կը գտնէ ատաղձի նշանաւոր գործարանատէր Պալապանօֆներուն քով ու մինչեւ Պալքանեան պատերազմի պահուն, մօտաւորապէս 10 տարիներ, կաշխատի անոնց քով՝ շահելով անոնց հաճակրութիւնն ու վստահութիւնը շնորհիւ իր հաւատարիմ գործունէութեան:

Պալապանօֆներու գործարանը կը գտնուի Քօչարինիօ ըստած տեղը, նախկին թիւրք և պուլկար սահմանագլխին վրայ: Եւ շնորհիւ այն հանգամանքին որ ինքը սահմանին վրայ ապրած է, ծանօթացած էր բոլոր Մակեդոնացի հրոսպետներու հետ:

Եւ երբ կը ծագի Պալքանեան պատերազմը ու զօրահանութիւնը կը սկսի, նա պարտաճանաչ հանդէպ այն երկրին ուր տասը տարիներ ապրած էր, կը զինուորագրուի Քիօսօ Վոյվոտային խուճըին: Պուլկարեութիւնը պատերազմին ճէջ իր ցոյց տւած քաջութեամբ, առաջին օրէն իսկ խմբապետ կը նշանակուի: Ծնորհիւ իր բարեսրտութեան և ազնիւ հոգիին նա շատ սիրւած էր իր խուճըին ճէջ գտնուող հայ, պուլկար, յոյն կամաւորներէն:

Յովհաննէս Զավուշ Պուլկարիոյ հանդէպ իր ըմբռնած պարտականութիւնը վերջացած չի համարել թիւրքերուն դէմ կռուելով միայն, այլ երբ յաղթական Պուլկարիան իր դէմ դաւադրող Սերպիոյ հետ պատերազմի կը բռնուի, մեր ընկերը դարձեալ կը գրկէ իր հրացանը և կը նետուի պատերազմի դաշտը կռուելու և՛ Սերպիոյ դէմ: Բայց, աւա՛ղ, Յովհաննէս Զավուշ այս անգամ չվերադարձաւ ալլեւս: Նա սերպեւալուկար պատերազմին հէնց սկիզբը, յանդուգն ճակատամարտի ճը ճէջ ուր սերպերը պուլկարներէն տանապատիկ անպամ ուժով էին, արիաբար կը նետուի առաջ սիրտ տալով իր ընկերներուն, և թշնամի գնդակներու տեղատարափին տակ

ԷՍԺԷՆ ՖՈՒՐՆԻԵՐ

ՄԵԼԵՈՆ ՄԻՐ ՄԱԳՕԾԱՆ
(Ազատ Ուսմանը)

ՕԿՐԻՍՏ ԲԷՐԷԼ

ՖՐԱՆՍԻՍ ՏԵ ՓՐԷՍՆՆՆԷ

12113 12114

374524J

၁၄၂၅ ခုနှစ်၊ ဇန်နဝါရီလ ၁၅ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီ
 ၁၄၂၆ ခုနှစ်၊ ဇန်နဝါရီလ ၁၆ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီ
 ၁၄၂၇ ခုနှစ်၊ ဇန်နဝါရီလ ၁၇ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီ
 ၁၄၂၈ ခုနှစ်၊ ဇန်နဝါရီလ ၁၈ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီ
 ၁၄၂၉ ခုနှစ်၊ ဇန်နဝါရီလ ၁၉ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီ

[illegible]

Պարսկաստանի մէջ սեռած խորհրդային զօւորացիները, որոնք մասին պիտի խօսինք «Հնչակ» լազորի թիւերով:

կիշնայ հերոսաբար իր ա՛մբողջ պարտականութիւնը կատարածի քաղցր գիտակցութեամբը:

Կռիւլը, որուն ծանակցած է Յովհաննէս Չալուշ, շատ կատարի է եղած, և շնորհիւ իր քաջութեան, կարողացեր էր յետ մղել թշնամին, բայց իր թանկագին կեանքի գնով:

Այսօր բոլոր Մակեդոնացի յեղափոխականներ ու թրակիոյ ժողովուրդը, որ ծանօթացած են անոր քաջագործութիւններուն, կողքան Յովհաննէս Չալուշի եղբրական ծախք:

Նա մեռաւ, բայց իր յիշատակը միշտ կենդանի պիտի մնայ իր Կուսակցութեան մէջ:

Ս. Դ. ՀՆՁ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Ի

ՊՈՒԼԿԱՐ ՍՕՑԻԱԼ ԴԵՄՕԿՐԱՏԻԱՆ

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Կեդրոնական Վարչութիւնը հետեւեալ շնորհաւորական նամակը ուղարկեց Պուլկար Սօց. Դեմօկրատ Կուսակցութեան Կեդր. Վարչութեան երեսփ. ընտրութիւններու մէջ անոր տարած փառաւոր յաղթանակին առթիւ: Այդ նամակը հրատարակեց Փրանսիական սօցիալիստական օրաթերթ *l'Humanité*-ի և Պուլկար Ս. Դ. Կուսեան պաշտօնական օրգան *Le Journal Ouvrier*-ի մէջ:

Քաղաքացիներ,

Յանուն Սօցիալ-Դեմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան, Կեդրոնական Վարչութիւնն բախտաւոր կզգայ զինք արտայայտելու Ձեզ իր ուրախութիւնը և ջերմ շնորհաւորութիւնները ա՛յն փայլուն յաջողութեան առթիւ, որ Պուլկար Սօցիալ-Դեմօկրատ Կուսակցութիւնը ունեցաւ նորերս օրէնսդրական ընտրութիւններուն մէջ:

Իր կորովի դիւքով, գեղեցիկ տոկունութեամբ պուլկար պրօլետարիատը անգամ մը եւս ցոյց տաւ, որ նա ուժգնապէս փարած է ճարդկային արդարութեան և ազգերու խաղաղութեան վսեմ իդէալին: Անգամ մը եւս Պուլկարիոյ գիտակից պրօլետարիատը ապացուցեց, որ շօվինիստական հոսանքները անկարող են խեղդել անոր մէջ իր պատմական միասնայի գաղափարը — Աշխատանքի կատարեալ ազատագրութիւնը:

Միջազգային բանւորութեան սկզբունքներուն հաւատարիմ, մենք դատապարտեցինք — հէնց սկիզբէն — Պալքանեան Սօցիալ-Դեմօկրատ Կուսակցութիւններու ընդհանուր մէկ Մանիֆէստով՝ Խաչակրաց արշաւանքը ընդդէմ «Կիսալուսնի»: Հակառակ մեր ցանկութեան պատերազմը պայթեց: Մեզ կը մնար միայն համակերպիլ Բագէլի Միջազգային Կօնգրէսի Մանիֆէստին, որ կըսէր. «Կօնգրէսը վստահ է, որ պալքաններու Սօցիալ-Դեմօկրատիան ամէն ջանք ի գործ կը դնէ, պատերազմէն յետոյ, արգիլելու, որ այնքան սոսկալի անձնագործութեան գնով ձեռք բերած արդիւնքները չհազարդուին և չչատկացնին Դինաստիաներու, Միլիտարիզմի, պալքանեան բուրժուազիայի անյազ ձգտումներուն՝ դէպի աշխարհակալական ընդարձակումն:

Հպարտ ենք, ուրեմն, ըսելու, քաղաքացիներ, որ Պուլկարիայի Սօց. Դեմօկրատիային կը պատկանի պատիւը՝ առաջինը ձեռնարկելու այն անսահման ջանքը, այդ փրօկարմը իրագործելու խնդրոյն մէջ:

Պուլկար պրօլետարիատի յաղթութիւնը այնպիսիներէն է, որ պիտի ունենայ իր ցնցումները ամբողջ Պալքանի մէջ և որու արձագանքը կուրախացնէ Միջազգային Սօցիալ-Դե-

մօկրատիայի և նամանաւանդ Հայկական պրօլետարիատի սիրտը:

Ջերմապէս կը բարեմաղթենք, որ պուլկարական սօցիալիստական շարժման այդ փառաւոր յառաջնադարձութիւնը շարունակելի աւելի ու աւելի ուժգին թափով՝ իրագործելու Պալքաններու Ռաճկավարական Հասարակապետութիւնը:

Կեցցէ՛ Պուլկար Սօցիալ-Դեմօկրատ Կուսակցութիւնը:

Կեցցէ՛ Միջազգային Սօցիալիզմը:

Ի դիմաց Սօց. Դեմ. Հնչ. Կուսակ. Կեդր. Վարչութեան

Փարտուղար՝ Բ. ՎԱՐՍՁԴԱՏ

Փարիզ, 5 Յունի. 1914

ՄԵԹԵԼԵԱՆ ԽՆԴՐԻՆ ԶՈՒՐՋԸ

Ս Ե Ի Դ Ա Յ Լ Ի Ճ Ն Ե Ր Ը

Վերջին մէկ տարւան մէջ, երբ «Հնչակ»ը, ինչ ինչ պարագաներու բերմամբ, լուծ էր, քաղաքական աշխարհի մէջ շատ կարեւոր բաներ անցան դարձան, որոնց մասին մենք չի կրցանք իր ժամանակին արտայայտել այս էջերու մէջ: Այդ կարեւոր անցուդարձերէն գլխաւորներն էին. — Պալքանեան Դաշնակցութեան քայքայումը — EX-Դաշնակիցներու եղբայրսպան պատերազմը — Աւստրիոյ վաւալ Ռուսներէն ընդլզումը Հապսպուրգեան լուծին դէմ — Յրանքօ-Ռուսական դաւադրութիւնը Պուլկարիոյ դէմ — Պուլքէշի Խաղբութեան Դաշնագրութիւնը — Յրանքօ-Ռուսական և Աւստրո-Գերմանական յարաբերութեանց լարումը — Թրքօ-Պուլկարական մերձեցումը — Ալպանական «անկախ» Իշխանութեան ծնունդը — և վերջապէս՝ Հայկական Խնդրի դիւանագիտական «լուծում»ը — Ահա՛ այն հրատապ և դժուարալուծելի կարճաժամ խնդիրներն ու խառնափնդր հանգոյցները, զորս «կարգադրեց» — Թող ըլլայ ժամանակաւորապէս — Եւրոպական Դիւանագիտութիւնը՝ երկու տարւայ արինն քրտինք աշխատանքէ վերջը, մինչեւ որ պահիկ մը շունչ քաշէ՝ իր քրտինքը չօրցնելու և իր ոյժերը հաւաքելով պարը շարունակելու Եւրոպայի «Հիւսնոյ Մարտ» անկողնոյն շուրջը: «Հնչակ»ի սուղ էջերը, դժբաղդաբար չեն ներքը մեզ ընդարձակ տեսութիւն ընելով՝ այս բոլորի մէջ եւրոպական ճրգակից պետութեանց կատարած դիւանագիտական բոլոր լարախաղացութիւնները պարզելու ընթերցողներուն, հետեւաբար պիտի բաւականանանք թուցիկ ակնարկներով:

1814 թականին, գարնան ամիսներուն էր, երբ եւրոպական չորս մեծ պետութիւններ՝ Անգլիա, Աւստրիա, Ռուսիա և Փրուսիա՝ Դաշնակցութիւն կազմելով կը ջախջախէին ամբողջ Եւրոպան վեր ի վայր շրջող նափօթօնեան վիթխարի ոյժը: Նոյն տարւայ աշնան ամիսներուն, սակայն, երբ երէկւայ Դաշնակիցները բոլորած էին աւարի սեղանի շուրջը, իւրաքանչիւրի ստանալիք բաժինի մասին լուրջ անհամաձայնութիւններ կը ծագէին, որով հազիւ դադրած թնդանօթի ձայնը կսպառնար նորէն որոտալ և իր մարդակուլ բերանը այս անգամ ուղղել ոչ թէ Փրանսական պարտած բանակի, այլ Դաշնակիցներու յաղթական բանակներու դէմ: Եւ մինչ Եւրոպայի Outlaw-ն հռչակած նափօթօնը էլպայի ռամ-

բան՝ կը բռնէր, Մեծ Աւագանները Վիեննայի մէջ Գոնկրէս մը կը գումարէին՝ վերագծելու համար Եւրոպայի քարտէսը: Վիեննայի Դաշինքը այդ Գոնկրէսի ճիշդցին իր խաղացած տոմար վերի շնորհիւ անւանի դարձած և մկրտած էր "Սեւ Դաշինք"՝ ծաղրանունով: Անկէ ի վեր, Աւստրո-Հունգարական բոլոր դաշինքները, հաւատարիմ իրենց սեւ նախորդէն ժառանգած աւանդութեան, եւրոպական կարեւոր բոլոր խնդիրներու կարգադրութեան ժամանակ, այլ ճանաւանդ պալլանեան մանր աղբուրներուն ազատ զարգացումը, ինքնամոլութիւնը և յառաջխաղացութիւնը արգիլելու գործին մէջ, ամենայն խտտութեամբ խաղացած են իրենց մէֆիստոֆելեան դերը՝ յաճախ գործիք դառնալով Գերմանիոյ ձեռքին մէջ, որ անշեղ հետեւելով Պրամարքեան հեռատես քաղականութեան, ամէն կերպ կաշխատէր Աւստրիան մղել միշտ դէպի "Արեւելք"՝ ի նպաստ գերմանական և հակառակ ռուսական շահերուն:

Վիեննայի Գոնկրէսէն դար մը վերջը, պալլանեան քրիստոնեայ չորս փոքր պետութիւններ՝ Պուլկարիա, Սերպիա, Մոնթենէգրո և Յունաստան յա՛նուն Եւրոպական Թիւրքիոյ քրիստոնեայ ժողովուրդներու ազատագրութեան, կը դաշնակցէին իր ուժիւներով և վայրագութիւններով ա՛մբողջ մարդկութեան՝ Outlaw-ն դարձած Մեծ Մարդասպանի արժանաւոր յաջորդներու դէմ, որոնց հետեւած թրքացման քաղաքականութիւնը, ոչ-թիւրք տարրերու դէմ գործադրած անուր բարբարոսութիւնները պահ մը իրարու ծառեցուցած էր շահերով և զգացումներով իրարու բոլորովին հակառակ վերոյիշեալ չորս ազգութիւնները: Այսպիսով, "Արեւելքի քրիստոնեաներու իսկական պաշտպան" Ռուսիոյ հովանաւորութեան տակ կազմւած էր Պալլանեան Դաշնակցութիւնը, որ պատերազմի դաշտ կիջնէր Ազգութիւններու Սկզբունքի անունով: Չորս պետութիւններու պաշտօնական նշանաբանն էր՝ մարդկութեան և քաղաքակրթութեան նախատինքը եղող թրքական լուծի խորտակումը և անոր տակ դարեւ ի վեր ճնշւած իրենց հայրենակիցներու ձերբազատութիւնը: Միութիւնը գործած էր իր հրաշքը՝ Պատերազմի արդիւնքը ակնկալածէն շատ աւելի մեծ եղած էր: Արեւմտահայ կարճ պատերազմէ մը վերջը Խաչը իր առջեւն էր խոնարհեցուցած Գիսալուսինը: Ինչպէս միշտ, այս անգամ ալ ակտոր ժակը ուտելով բացւած էր: Թրքական անպարտելի կարծւած բանակի վրայ տարւած փայլուն յաղթանակները զգլխած էին Պալլանեան Կառավարութիւնները: Մոռացութեան էր տրւած "Ազգութիւններու Սկզբունքը": Ամէն պետութիւն իր գրաւած թրքական նահանգները իւրացնելու ճախն միայն կը մտածէր, առանց ի նկատի առնելու այդ նահանգներուն մէջ ապրող ժողովուրդներու կամքը, ցանկութիւնը, կարծես գործ ունէին ոչխարներու հօտերու հետ: Ոչ իսկ կարեւորութիւն կը տրւէր պատերազմէն առաջ կնքւած դաշնագրութեանց, որոնցմով, յայտնի աստիճան, կը ճշդէր իւրաքանչիւր պետութեան իշխանիք ժառանգութեան չափը: Թւականներու տարբերութեան խնդիր կը յարուցէր: Պատերազմէն առաջ կնքւած դաշնագրութիւնները մի րոպէի զէման եղած կը հռչակէին:

Պալլանեան Դաշնակցութեան յաղթանակները ծափահարող ազատասէր ժողովուրդները սրտի դառնութեամբ կը դիտէին այժմ անոնց իրարու մաղ փեթթելը, իրարու դէմ

դաւելը, որ վերջի վերջոյ պիտի յանգէր դանակ դանակի գալու: Ու եկաւ: Արդիւնքը յայտնի է ամէնուն:

Ռուսիոյ նախաձեռնութեամբ կազմւած Դաշնակցութիւնը, նոյն պետութեան և, մասամբ իր դաշնակցի, անհեռատես քաղաքականութեան շնորհիւ ալ քանդւած էր: Ռուսական կողմը կաթը տալէն յետոյ իր ոտքովն ալ զարկած թափած էր զայն՝ իւր քսելով Աւստրո-Գերմանական հացին, ի մեծ դժբախտութիւն Մակեդոնիոյ ծշտատանջ ժողովուրդին, այլ ճանաւանդ տարաբախտ Պուլկարիոյ, որու յաղթութեանց դախնները բաւական ատենէ ի վեր սկսած էին արդէն խռովել հանգիստը իր զինակից պետութիւններու, և ճառաւորապէս ափ աշ Ռուսմանիոյ, որ Թրքո-Պալլանեան պատերազմի սկիզբէն ի վեր, պուլկարական բանակի անօրինակ քաջագործութիւններէն և Մեծ Պուլկարիոյ կազմելու հաւանականութենէն գրեթէ նախանձէն կապուեցած, վեց ամիսներէ ի վեր իր սանձը կը կրծէր: Պուլկարիան հուն հուն ուտելը կուգար, բայց . . . ս ի ր ու յ օ ժ ա ր է ր՝ ի ս կ մ ա ր ճ ի ն ը տ կ ա ր : Ռուսմանիան, հակառակ իր ունեցած միլիոններուն, ը ի ս ք չէր ըներ Դանուբը անցնելու, ալ չվերագառնալու երկիւղով, ուստի կը բաւականանար գայթակղութեան քարի մը պէս, հոս ու հոն, զարնել Պուլկարիոյ ոտքերուն, և վերջապէս կը յաջողէր ոսկոր մը փրցնել ի գին իր պահպանւած . . . թրքասէր չէզոքութեան: Աւստրո-Ռուսական մաքէալելութիւնները և Սիլիստրէի համեղ պատառը ակտորակը գրգռած էին Պուլկարէշի սեւ դաշինքին, որ օգտւելով Սերպո-Յունական դաւադրութեան շնորհիւ Պուլկարիոյ ճանաւած ամենանեղ կացութենէն, առիթը եկած համարեց ցոյց տալու աշխարհին, որ իր երակներուն մէջ դեռ կը վազէր Թրանսիլանիոյ վոյվոսներու արիւնը, հետեւաբար կը հրամայէր իր "քաջարի" բանակին խուժել Պուլկարիոյ ա՛յն սահմաններէն ներս, ուր ոչ մէկ տղամարդ մնացած էր բացի՝ պառաւ կնիկներէ և երեխաներէ: Եթէ կառավարութիւնները, իրենց աշխարհական խոյանքը արդարացնելու, այսինքն երեւոյթները փրկելու համար, յաճախ հնարած են Casus belli մը, Հաճի Վիլհելմի լուսախալար Կարօլը (գոր ցուկեքայով ուղեղին մաշեցուցած Պուլկարէշի օրաթերթերու խմբագիրները "Մե՛ծն Կարօլ" մկրտեցին Տօպրիչ-Թօթրուկա-Պալչիկի գողութենէն յետոյ) զուրկ էր դիւանագիտական այդ փութ. զէնքէն ալ իր քաղաքականութիւնը որքան շնական, իր արշաւանքը որքան ստիպային, իր "պատերազմի պատճառաբանութիւնն" ալ նոյնքան տղայական էր: Հօհենցօլերեան Գերդաստանի շառաւիղ այդ թրքոֆիլ արքային համար Փառքալի աւագի հատիկն ալ բաւական էր խէրը անիծելու համար իր բարեկամ թիւրք գետնէ գետին զարնող Ֆէրաիսանտին: — Որովհետեւ Պուլկարիա՝ Սերպիոյ, Յունաստանի և Մոնթենէգրոյի հետ բարեկամաբար չէր բաժնէր թրքական աւարը, ինքը, որպէս խաղաղութեան ջերմ կողմնակից, դէնքի ոյժով կը միջամտէր՝ պալլանեան թերակողոյն մէջ հաւասարակշռութիւնը և կարգ ու կանոնը վերահաստատելու, ուրիշ խօսքով "Երրորդ Գողի դերը կատարելու համար: Ահա՛" Կարօլ Մեծի Casus belli-ն, որ թիւրքերուն անգամ ճիծաղը շարժեց: Պետերբուրգի և Փարիզի սեւ դաշինքները մատերնին խաճան Պուլկարէշի սեւ դաշինքին աչք

նուրբ ղեկավարութեան գծայրած, և իրենց ղեկավարներու ծիշոյաւ God Speed ձայնեցին ռուսական «արի» բռնակին:

Պալատեան Դաշնակցութեան ծնունդը խախտած էր եւրոպական հասարակչութիւնը՝ ի նպաստ երբեակ համաձայնութեան: Դանուբի վրայ երկար՝ առենէ՛ ի վեր ճգնող Աւստրո-Ռուսական ձեռնարկի մէջ յաղթական դուրս եկած էր Ռուսիան: Սրովական երկրիսանի արծիւի հովանաւորութիւնը՝ վայելող այդ Դաշնակցութեան մէկ ճիւղն սկիւնները եւրոպական պատերազմի՝ մը պարագային, կրնային դառնալ երբեակ Զինակցութեան դէմ. որու արբանեակներէն մին՝ Թիւրքիան, քաղաքէն դուրս ձգւած էր այլեւս և երկար ժամանակ, գուցէ ընդմիջտ, «անարժէք իր» կը դառնար: Համազերմանակնութիւնը, ուրեմն, մեծ վտանգի առաջ կը գտնէր: քանի որ Գերմանիոյ ավանկարտը՝ Աւստրո-Հունգարիան ալ, ներսէն թէ դուրսէն, շրջապատւած էր թշնամիներով, որոնք սկսածն էին կրճատեցնելով ծերունի կայսեր մահւան կապսէն — որը կարծես ի ն ա տ ըրած է չմեռնելու համար, թէեւ ամերիկեան թերթերու թղթակիցները վաղուց Վիեննա հաւաքած էին ձօղէֆի յուզարկա որութեան հանդէսը նկարագրելու համար — թօթափելու հապապութեան լուծը: Երբեակ Զինակցութեան շահը կը պահանջէր ուրեմն, որ կամ Պալատեան Դաշնակցութիւնը քայքայէր և կամ իր քաղաքական յաճախողը դառնար: Իսկ այդ բանի համար անհրաժեշտ էր շահիլ համոզութիւնը այդ Դաշնակցութեան հոգին կազմող Պուլկարիոյ, որ պալատեան Փրուսիա մը դարձած էր: Եւ Աւստրիան ձեռնարկեց գործի՝ պալատեան մանր պետութիւններու անկախութեան անունով: Ռուսիան ալ պարագ չի նստու, նա ալ սկսու ԵՍՈՒՐ ընել Թերթիւնտանին: Պուլկարիան, սակայն, փորձաւորութեամբ գիտէր թէ՛ որքան անկեղծ էին իր հաւակին «ազատարար» ի սիրոյ և համակրութեան խօսքերը: Այսօր զինք՝ գզող թաթերը պատրաստ էին վաղը իր կոկորդը սեղմելու, ինչպէս փորձած էին ութսունական թականներուն. ուստի մերժեց Փրանքո-Ռուսական ռուսներով շնչել, հակառակ այն բանի որ իր բարի դրացի Ռուսական երեսուն տարիներէ ի վեր կը շնչէր աւատրիտական ռուսներով՝ և ոչխարային համակերպութեամբ շրջան կընէր անոր փարախին մէջ: Պուլկարիոյ ցոյց տւած այս անկախ ոգին բնաւ հաճելի չեկաւ ցարական քմքին, անկախ ոգի մը որ պատերազմի ընթացքին քանիցս ի յայտ եկաւ, երբ «նիկոլայի յե տ կ ո յ ս» հրամաններուն Սթամպուլովի հետեւորդ Սալօֆը պատասխանած էր Ադրիանուպոլսոյ գրաւումով: Եւ յոյն-սերպական դաւադրութիւնը միայն յապաղեցուցած էր պուլկարական բանակի Պոլսոյ վրայ արշաւելը: Պոլիս, որ բոլոր ուղղափառ ռուսներու կարծիքով ապագայ Թարիկրատ մըն էր: Պուլկարական այս փայլուն յաղթութիւնները վիրաւորական էին միանգամայն ռուսական բանակի փրէսթիժին: Գօպուրկի Աղէսը յաջողած էր հոն, ուր վիժած էր Հիւսիսի ահաւոր Արջը: Պէտք էր ուրեմն լաւ դաս մը տալ այդ «շփացած երեխային»: Եւ դասը տրեցաւ ցարական կնուտով, ամենատմարդի եղանակով... դաւաճանութեամբ:

Պուլկարիան թրքական Գողթաթը իր առջեւը խոնարհեցնելէ յետոյ, դեռ իր վերքերը չի կապած, իր պատին ու անկախութիւնը պահանջելու համար ստիպւած եղաւ դար-

ձեալ պատերազմի դաշտ՝ դուրս գալ և կռիւ... Հինգ պետութիւններու դէմ միաժամանակ Պալատեան չորս քրիստոնեայ պետութիւններու վրայ աւելցած էր և Թիւրքիան: Սա ալ Փրանսայէն քշքշելով, Փրանսական միլիոններով զրպանը լեցուցած, սկսաւ հարւածել իր երէկայ անյաղթելի թշնամին, որ կռնակը անդին դարձուցած կը կռէր արգէն չորսին դէմ: Fair-Play սիրող անգլիական ժողովուրդը վրդովւած՝ չէզոքութիւն պահանջեց՝ հասկցնելով Թիւրքին թէ՛ Լօհտօնի դաշնագրութեան մերանը տակաւին չէր չորացած: Վարպետորդի Թիւրքն ալ իր կարգին յիշեցուց Նիսի գամիտ Ալպիօնին՝ որ Պետերբուրգի Դաշնագրութիւնն ալ դեռ թաց էր, երբ ռուսէն բանակը Դանուբը անցաւ: Թրքական Կիսալուսինը որ պալատեան պետութեանց մի ութ տէսն առաջ խաւարած մարը մանկու վրայ էր, անոնց պառակտումէն յետոյ սկսած էր նորէն փայլել: Եւրոպայի Հին պատմութիւնն էր, որ կը կրկնէր: Եւրոպական պետութիւններու իրերամարտութեան շնորհիւ Ասիայի խորքերէն մինչեւ Վիեննայի պարիսպները հասած Թիւրքը, հետզհետէ պարտւելով, շունչը Չաթալճայի բերդերուն տակ առնել ստիպւած էր, անգամ մը որ մի ա ց ա մ էին չառաւային Եւրոպայի պետութիւնները: Եւ հիմա, այդ մանր մուկը պետութիւններու գծաւորեցնէ, Ռուսիոյ թոյլութեան նէն և եւրոպական միւս պետութիւններու տմարդութեան քաջալերած՝ կրկին կռգար իր գարշ մարմինը թաւալելու Հինգ դարերէ ի վեր անապատի վերածած երկիրներու աւազներուն մէջ:

Այսպիսով օրը կը ցնդէր նաեւ աղնաշուք Լօրա Սօլդալիւրիի այն տօքթը ի նը թէ՛ «Թիւրքի տիրապետութեան տակէն ազատւած երկիրները անգամ մըն ալ չեն կրնար անոր տիրապետութեան յանձնել»: Նազըմական զրաւայի առաջին յաջող գործողութեան յետոյ՝ Էնվէր-Քալէթ Ճէմալեան այս երկրորդ ա վ ա ն թ իւր ն ալ չապաւած արդիւնքը կուտար՝ թրքական ֆանատիկութիւնը հասցնելով իր գագաթնակէտին: Քըրք-Քիլիսէի, Լիւլէ-Բուրկազի և Ադրիանուպոլսոյ հերոսներու քաշուէն յետոյ թրքական զօրքը սկսաւ զգալ, որ իր երակներուն մէջ եռուեփ կուգար ֆաթիհներու արիւնը: Կուրսպատկինի նախանձը շարժող թիւրք ժէնէրալներն ալ իրենց նափօլէօնեան հանձարը անգամ մը եւս ցոյց տալու համար, պուլկարներու հեռանալէն շաբաթ մը վերջը, պատերազմական խորհուրդ կազմելով կուրշէն վերագրաւել Սուլթան Սէլիմներու գերեզմանատունը, զոր և կը գրաւեն առանց հրացան մը իսկ արձակելու: Թրքական «անպարտելի» բանակը կը շարունակէ իր «յաղթական» արշաւանքը մինչեւ որ կը հասնի Պուլկարիոյ Հին սահմանները, ուր կանգ կառնէ, ռազմական նկատումներով անշուշտ, քանի որ քիչ անդին կը տեսնուէին պուլկար զօրքերու զլխարկները:

Պուլկարիան ստիպւած էր հաշտութիւն կնքել Յայտնի էր, որ Հինգը մէկի դէմ իրիւր չէր կրնար և էր արական արդիւնք ունենալ իրեն համար, մինչ անդին եւրոպական մեծ պետութիւնները մէկիկ մէկիկ իրենց ստորագրութիւնները կը քերէին Պետերբուրգի և Լօհտօնի Դաշնագրութեանց տակէն: Սալօֆի նափօլէօնեան հանձարը միայն փրկեց Սօֆիային Փալիդի բաղդին արժանանալէ՝ քաֆթար հարթ վիկի և նեքլիտովի բաղձանքները փորենին ձգելով:

Կայացած Պուրբէշի Խաղբութեան Ժողովը, ուր Պուկարիան, որպէս "պարտադր" կողմ, ոչ ծիայն զրկեցաւ թրքական կարկանդակէն, որը Ժողովի ազնւաշուք անդամներու կարծիքով անմարտելի էր Հիւանդ ստամոքսներու համար, այլ և ստիպեցաւ եղաւ տիշ բիբասը տալ "Երրորդ Դռլին, իր ըրած "բարեբար" ճիշմամութեան համար: Ռուսական այնքան վեհանքն գտնեցաւ որ Ռուսները, Շուսլան և Վառնան ալ չկարացուց, այլ բաւականացաւ ծի համատ պատառով՝ Տօպրիչ-Թօթրուկա Պալչիկ գծով Իրաւունքի և Արդարութեան գաղափարը ոչ ծի ժամանակ այնքան սինիք կերպով չէր գեանահարւած որքան եղաւ Պուրբէշի Խաղբութեան Ժողովին մէջ: Հոն անգամ ճշն ալ սրբագործեցաւ Զօրաւորի, Ուժեղի իրաւունքը Թոյլի վրայ: Հէգ Մակեդոնիան լուծը ծիայն փոխելով յանձնեցաւ նոր զահիճներու ձեռքը: Պուրբէշի Ժողովը ստեղծեց պալքանեան Ալլաս-Լօրէն մը, որ պատճառ պիտի բլլայ Պուկարիայ և իր զրացի պետութիւններու միջեւ թշնամութեանց շարունակման, կռակման և օր մըն ալ պայթումին, ինչպէս որ Կեղրոնական Եւրոպայի Ալլաս-Լօրէնը կռակնձորն է Գերմանիոյ և Ֆրանսայի մէջ և որ վերջ ի վերջոյ երկու ազգութիւնները պիտի առաջնորդէ դէպի պատերազմի դաշտ, դէպի սպանդանոց, ամենամեծ հարւածը իջեցնելով մարդկութեան և քաղաքակրթութեան գլխին:

Պուրբէշի Ժողովի "դիւանագէտ" անդամները դաժբանականը կարողացին նաեւ ազգերու միահեծանութեան գաղափարին, զոր առաջնորդ ունենալով էր որ բոլոր ազատախոհ Ժողովուրդներ ծափահարած էին յանուն Մակեդոնիոյ ազատութեան յայտարարւած պատերազմը: Այդ գաղափարէն առաջնորդելով էր որ մենք կողմնակից ենք եղած Ալլաս-Լօրէնի Ֆրանսայի միացման, քանի որ այդ նահանգներու Ժողովուրդները գերմանական ծագում ունենալով հանդերձ, այսօր իրենց ազատ կամքով, կը բաղձան ապրիլ Փրանսական ազգութեան ծոցին մէջ:

Ժամանակակից քաղաքակրթութեան պահանջն է, որ ամէն անհատ, ամէն ազգ, իր ազատ կամքով միանայ այն Ժողովուրդին, որու հետ որ կը նախընտրէ ապրիլ: Սա Ալլասին Միահեծանութեան գաղափարն է, զոր կը պաշտպանէր Պուկարիան՝ Մակեդոնիան իրեն միացնել պահանջելով, քանի որ ոչ ծիայն Մակեդոնիոյ Ժողովուրդը կը բաղձար ապրիլ պոլիար ազգի ծոցին մէջ, այլ և ջախջախիչ ճեծամասնութեամբ պուկարներէ բաղկացած էր, և որ երկար տարիներ պայքարած թիւրք բռնակալութեան լուծը խորտակելով Պուկարիոյ միանալու համար:

Իսկ Սերպիան և Յունաստանը Մակեդոնիան իրենց մէջ բաժնելով պաշտպանած եղան Բռնակալութեան և Աշխարհակալութեան գաղափարը, իրենք որ զոհերն են եղած նոյն այդ գաղափարի ախոյեան Աստրօ-Հունգարիոյ և Թիւրքիոյ: Նոյն իսկ Ռումանիան զոհը չէ իր երէկւայ և այսօրւայ փաթրօններուն աշխարհակալական բաղաքականութեան: Ռուսիան չէր որ վերջին ռուս-թրքական պատերազմէն վերջը, ի վարձատրութիւն Ռում. բանակի մատուցած ծառայութեանց, Բէսարաբիոյ նահանգը պոկեց Ռումանիայէն: Թրանսիլվանիոյ ռուսները չեն բաղձար օր առաջ ազատելի մաճառական լուծէն և ոտքեր:

նուն փոշին թօթելով երթալ միանալ Մայր Երկրին եւ Պուրբէշի դահլիճը միթէ՞ չի քաջալերեր անոնց այդ օրինական և արդար բաղձանքը: Ինչ որ բաղձանքն է նաեւ բռնակալութեանց լուծին տակ հեծող բոլոր ճնշւած ազգութիւններու, ընդ որս և Մակեդոնացիներու:

Եւ զարմանալին ու ցաւալին հոն էր, որ ինքզինքը, իբր թէ, ազգերու միահեծանութեան սկզբունքի պաշտպան հռչակող Ֆրանսական Հասարակապետութիւնը եղաւ ամեն շատ քաջալերողը Պուրբէշի Սեւ Դահլիճը՝ իր բռնակալական և ազգերու միահեծանութեան գաղափարը սանակոխող քաղաքականութեան մէջ: Ըսենք, Ֆրանսական Հասարակապետութիւնը ցարերու հետ թեւանցուկ պար գալ սկսել է ի վեր շատ բան կորսնցուցած է Մեծ Յեղափոխութենէն ժառանգած դեմոկրատիկ սկզբունքներէն, որոնք Հասարակապետութեան սիւները կը համարէին: Հանրապետական Ֆրանսան իմփէրիալիստական հոսանքին անձնատուր ըլլալէն ապրիլ արդէն հետզհետէ իր բառարանը կը սրբադրէ՝ Լիպէրթէ, Էկալիթէ, Պարաթէրնիթէ, բառերուն տեղ զետեղելով Փանածայի Խնդիր, Տրէյֆիլ, Խնդիր, Բօշէթի Խնդիր, Փօնիօ, Քափալա, Հանթօ, Էւայլն Էւայլն, որոնք կը բնորոշեն կապիտալիստական Ֆրանսայի ընկերային արդի կեանքը և Արեւելեան քաղաքականութիւնը:

Ֆրանսա Միջերկրականի վրայ իր սննդած պատահանները շատցնելու, կամ գէթ ընդմիջապահակալութեան դաքականութեամբ, այնքան շոյեց, շողքորթեց Յունաստանը՝ ոյժ տալով անոր ամէն մէկ աքսիւրա պահանջներուն, որ Ռուսաստանի անգամ նախանձը շարժեց: Գեղանի Մարիանի ամբողջ սերը իրեն պատկանելու էր, առանց ցարի կամքին չպէտք է սիրաբանութիւն ընէր ուրիշներու հետ: Ռուսական շահերուն բնաւ ձեռնառու չէր Յունաստանի չափազանց մեծնալը, թող ըլլայ Պուկարիոյ հաշույն, քանի որ հելլենները վստահելի տարր չէին, ռուսական տեսակետով, և հիմակընէ արդէն սկսեք էին Փլէրթութիւն ընել Գերմանիոյ հետ: Յունաստան չուշացաւ արդարացիելու ռուսական կասկածները և Մարիան իր նուրբ մարմնոյն վրայ զգաց Կոստանդին Մեծի (սա ալ "Մեծ" էր եղած Սելանիկի հողութիւնէն և Յունիսեան դաւադրութիւնէն յետոյ) ձեռքի բիրտ կատակը: Ֆրանսայի ժէներալներն էին մարդած հելլէն բանակը, իսկ Կոստանդինը Վիլհելմ Բ-ի առջեւ երախտագիտութիւն կը յայտնէր գերմ. բանակին, գերմ. թաքթիքին, որուն կը պարտի եղեր Յունաստան իր յաղթութիւնները: Վէնիդեօսի ամբողջ հնարիմացութիւնները հազիւ կրցան Ֆրանսայի բարկութիւնը մեղմել, բայց ան առջի Մարիանը չէր այլևս:

Պալքանեան այս անվերջ խնդիրներու շուրջ մեր ըսելիքներուն մնացեալը թողունք "Հնչակ"ի յաջորդ թիւին և այժմ դառնանք մեր Հարցին:

Հ Ա Յ Վ Ա Վ Ն Խ Ն Դ Ի Ր Ը

Թրքօ-Պալքանեան պատերազմի շնորհիւ դարձեալ դիւանագիտական սեղանի վրայ դրեցաւ Արեւելեան Խնդրին կարեւոր ազդողներէն մին համարուող մեր բազմաշարժար Հարցը, զոր կամաց կամաց պէտք է դասենք քուրբերուն կարգը: Մեր Հարցին սեղանի վրայ դրած բոլորէն սկսեալ թիւրք կառավարութիւնը զարմանալի փութաշանութեամբ գործի:

ձեռնարկեց՝ սեղանի վրայէն վար առնել տալու համար զայն: Իթիբհատը այնքան չէր ծածկար իր կորսնցուցած եւրոպական վիճակներու մասին, որքան Հայկական Հարցի որովհետեւ իր սիրելի հայ հայրենակիցներէն բաժնւիլը մահան չափ ծանր կուգար իրեն: Ուստի, ամէն տեսակ արիւնտ պախշիշներով բեռնաւորած, եւրոպա զրկեց իր ամենէն ճարպիկ դիւանագետները — Հագգը, Հիլմի, Ճավիտ, Ճուհուտ եւայլն եւայլն, բոլորն ալ պէշ, փաշա, սիրտը շահելու համար եւրոպական նախարարներուն: Մեր Կաթողիկոսն ալ, դիւանագետ մարդ, թիւրք փաշաներուն դէմ դիւանագիտական հողի վրայ կուերու համար կարգեց հայ փաշա մը և անոր յանձնեց աղզին ճակատագիրը: Հայերուս համար բարեբաղդութիւն մըն էր, որ Լուսաւորչի գահին վրայ բազմողը տաճկահայ մը չէր աստիկ կրօնական լոպէսներուն: Խրիմեանը միշտ յեղափոխականներ, վարդապետներ, վարժապետներ և այլն զրկած էր թագաւորներու, նախարարներու ծառ: Ներկայ դարուս պէտք է քիչ մըն ալ քաղաքական հոտաւորութիւն ունենալ և աստիկ պարզ մարդիկ չի զրկել բարձր շրջաններու ծառ, որպէս զի իրար լեզուէն հասկնան և խնդիրը անուշ տեղը կապեն: Կաթողիկոսական պատգամաւորութեան նախագահը ամէն առաւելութիւններ կը մարմնացնէր իր վրայ, այդ պատճառով էր, որ պատգամաւորութիւնը բազմապէս էր միայն իր նախագահէն, նախագահն ալ կը բոլորէր փաշայէն, աւելորդ վիճաբանութիւններէ խուսափելու համար: Ըսինք թէ ամէն առաւելութիւններ կը մարմնացնէր, նախ՝ որ փաշա էր, եւրոպայի մէջ գործելու համար տիտղոսը ամէն բան է, ախտոս ունեցողը խելք ալ չունենայ հոգ չէ ամենեւին, քանի որ բոլոր հարուստ և գեղանի լէյալներ հոգի և սիրտ կը մաշեցնեն տիտղոսաւորներու համար: Իսկ հիմակայ դիւանագիտութեան անիւր դարձնողները շրջագոյնաւորներն են: Cherchez la femme: Սերպիան իր ներկայ բախտաւորութիւնը կը պարտի մեծ մասամբ Փիէր, թագաւորի աղջիկներուն, քոյրերուն, որոնք Ձմեռնային Պալատի մէջ հրաշագործութիւններ կընեն: Փոփախութիւններու դարը դեռ չէ անցած եւրոպայի մէջ: Երկրորդ՝ որ փաշան հարուստ էր, միլիոնատէր, այլ մանաւանդ՝ Ֆինանսիէի նուրբ հոտաւորութեամբ, օժտած: Երրորդ որ, և տակաւ ամէնէն գլխաւորն է, զոհաբերող էր՝ Ալեքսանդրը պզտիկ ձգելու աստիճան, ապագոյց, ո՛րն, որ՝ ձմեռայն այդ ցուրտ և խոնաւ եղանակներուն, երբ ամէն հարուստ Նիս, Մոնթէ Բարլո, Նափոյի, Հելիէպոլիս կերթար, ինքը՝ Փարիզի ճշտափոփոխ և թաց օդին մէջ ապրել կը յօժարէր՝ իր ազգին սիրոյն համար: Հետեւեալ ամէն հայու աչքեր ուղղւեցան փաշային վրայ: Կաթողիկոսը ասկէ աւելի լաւ ընտրութիւն չէր կրնար ընել: Միակ խելացի գործն էր որ ըրած էր կաթողիկոսանալէ ի վեր: Մեր պառակտած ազգը պէտք ունէր միութեան և թիւ և ո՛ր և ո՛ր փաշան պիտի ըլլար: Օրը տասը անգամ՝ կեղտոտ պուրժուաններուն հայհոյող մեր սօցիալիստ բէլօ-խիսիօնէր բարեկամներն անգամ սկսած էին փաշային առջև սէլամալէքներ ընել: Մարդը՝ մօմէնտի մարդն էր, պէտք էր ոյժ տալ անոր, քանի որ ան ալ իր կարգին ի վիճակի էր ոյժ տալու իրենց: Եւ մեր Ամբակում աղաներն ու Կիրակոս աղբարիկները գլխարկին ձեռք, հանգիստ սրտով, իրենց գործին կերթային: Ալ պէտք չկար մոմտալ թէ ի՞նչ պիտի

ըլլայ Հայկական Հարցը կամ ո՛վ պիտի նշանակէր Հայաստանի Կաթողիկոսը: Այդ բոլորի մասին փաշան կը հոգար, մնաց որ փաշան միակ ալ չէր, անգին Կաթողիկոսը կար, Կաթողիկոսի կուսակն ալ ժայռի պէս կեցած էր: Ռուս Բեռլին թէեւ Հոմերոսի հերոսներուն նման ամպերու մէջ պահւում էր չէր երեւնար: Դիւանագիտութիւնը կը պահանջէր երբեմն այսպիսի ձեւակերպութիւններ:

Դերերու սարօրինակ բաժանումով, այս անգամ Հայկական Հարցի պաշտպանութիւնը ստանձնած էր Ռուսիան, այսինքն ո՛րն պետութիւնը որ 95-ին այդ Հարցի լուծման գլխաւոր արգելքներէն մէկը եղած էր: Հիմա յոր ոյժ արգելքը չի կար, ուրեմն ալ ի՞նչ կը մնար, եթէ ոչ Փէրիական արշաւանք ընել դէպի Հայաստան և ազատել մեր եղբայրները: Հայ ժողովուրդի անհեռատես մասի, որ դժբաղդաւոր մեծամասնութիւն կը կազմէ, աչքերը կրկին ուղղւեցան՝ Արեւելքի քրիստոնեաներու պաշտպանի վրայ: Ամէն բերան երախտագիտութեամբ օրհնել սկսաւ Բօժանտիւան Գերդաւ տանը: Քրիստոնէական Ներողամտութեամբ, մոռացութեան տրուեցաւ 300,000 զոհերը: Թրքական և ռուսական տիրապետութեանց հետեւանքները բաղդատութեան կը դրէին և նախընտրութիւն ռուսականին կը տրէր: Քեռին՝ քեռի էր վերջապէս: Նա ալ մեզ պէս քրիստոնեայ, իսկ թիւրքը՝ մահմետական: Ոչ ոք չէր ուզեր լսել անգամ Կովկասի մէջ անցած դարձանքներու մասին: Հայերէն լեզուի, Հայկական դպրոցներու, կրթական և կրօնական հաստատութիւններու վրայ — վերջապէս այն ամէն բանի, որով կը կազմէր ազգութիւն մը — գործադրւած սխառեմաթիք հարստահարութիւնները, բռնադատումները և այլն կը բացատրէին միայն իշխան Գօլիցինի հայտաբացութեամբը: «Անհատական գործ» էր այդ բոլորը, ուրիշ ոչինչ: Այժմ որ Դաշկովի նման՝ հայասէր փոխարքայով մը օժտւած է Կովկասը, հայ ժողովուրդը կապրէր երջանիկ և խաղաղ:

Զարմանալի չէր, երբ փոքր և մարդը այսպէս տրամաբանէր. զարմանալի չէր նաեւ, երբ Թէօքրասիի և Ապսօլիթիզմի պաշտպան Հոգեւորականութիւնն ու Փաշայականութիւնը այսպէս տրամաբանէին և ծախւած Մտաւորականութիւնն ալ երկրորդէր զանոնք: Բայց քիչ մը զարմանալի չէր զանոնք, երբ, յեղափոխականի, այն ալ սօցիալիստ յեղափոխականի, հովեր առնող քաղաքական գործիչներ, հրապարակագիրներ, նոյն հոսանքին անձնատուր ըլլային, ալ մէկ կողմ ձգենք փաշաներու առջև բարեւի կենա նին: Տարրական ուշիմութիւնը, չըսենք քաղաքական՝ նուրբ հոտաւորութիւնը, չէր պահանջեր, որ նկատողութեան առնէին Ռուսիոյ հետեւած աւանդական քաղաքականութիւնը թիւրքիոյ հանդէպ՝ լուծելու համար ռուսական յանկարծական հայասիրութեան այն հանելուկը և ըստ այնմ դիրք գրաւելով՝ ուղղութիւն տալու անդեկ աճըսին:

Արդարեւ, ի՞նչ էր եղած Ռուսիոյ թրքական քաղաքականութիւնը:

Ռուսիան ունեցած է երկու քաղաքականութիւն: Մէկը՝ քայքայել, կործանել, բաժան բաժան ընել թիւրքիան, եթէ հնարաւոր է այդ: Եթէ ոչ՝ երկրորդ՝ կերպով մը պահել զայն իր կիսամեռ վիճակին մէջ, որ դիւանագիտական ուժով կը կոչւի statu-quo, մինչեւ պատահաւորի մը ներկայանալը՝ բոլորովին կանխելու համար զայն: Հայկական

Խնդրոյն նպատակադարձար լուծուծը, ուրիմն, հակառակ էր Ռուսիոյ շահերուն, քանի որ այդպէսով պիտի ամրապնդէր քայքայող Թիւրքիան, իսկ ռուսական, ինչպէս նաեւ եւրոպական այլեւայլ զինանազաններ "Հիւանդ Մարդը" ամրապնդելը տարբեր կերպ կը հասկնային: Լօպատով-Նելիտովեան քաղաքականութիւնը, որու արդիւնքն՝ եղաւ Հայկական ընդհանուր կոտորածները, բուն ռուսական քաղաքականութիւնն էր: Այդ կոտորածները Թիւրքիան իր Հիմքերէն կը սասանեցնէին մահացու հարածը տալով անոր վերածնունթեան գործին: Պալքանեան Դաշնակցութեան ձեռքով Թիւրքիոյ եւրոպական թեւը կտրելէ յետոյ՝ Ռուսիա երբ Ասիական Թիւրքիոյ բաժանման համար ունէր կընէր ճեժ պետութիւններու տրամադրութիւնը, նա հետեւողական կը մտար իր թրքական քաղաքականութեան առաջին մասին: Բայց երբ տեսաւ, որ Գերմանիա, Անգլիա, մինչեւ անգամ իր դաշնակից Ֆրանսա, հակառակ արտայայտեցան ռուսական աշխարհակալական տենչանքներուն, այսինքն՝ Տաճկա-Հայաստանի դրաճման, ահա այդ առնին է, որ ճեջտեղ քշեցաւ "Հայկական բարենորոգումներու" ռուսական նախագիծը, որ վերջի վերջոյ իր "լուծուծը" ստացաւ ռուս-գերմանական Համաձայնութեան Փարսով:

Միւս կողմէն՝ թրքաւէր հայերու երանելի խմբակ մըն ալ բոլորովին այլ ծայրայեղութեան կը դիմէր՝ Հայ ժողովուրդի ճակատագիրը ընդմիշտ Օսմանեան լուծին կապած տեսնելու իր արտայայտութեամբը: "Քաղաքական բօրբեք-թութեան" քարտեզներ կը կարդային: Իրաւ է որ Թաշ Տէլէնի և Հինքեարի ջուրերը խնդրները տարբեր ճարդիկ կը դառնան եղեր: Բիզանդիոնի "ազատ քաղաքացիները" չէին ուզեր հասկնալ, որ ռուսական նաճուճէն շատ աւելի վտանգաւոր էր թրքական տիրապետութեան շարունակութիւնը: Քրօնիկական դարձած հարստահարութիւնները, բռնաբարութիւնները, կողոպուտը, մասնաւոր և ընդհանուր ջարդերը բոլորովին զրկելի, անտանելի դարձուցած էին թրքական լուծը, որ կանդամալուծէր ամէն ազատութիւն, ամէն արդիւնաբերութիւն: Պոստհայ էֆէնտիները, սակայն, ասանկ մանր մունր խնդիրներով գլուխ յօգնեցնելու ժամանակ չունէին: Անոնց ժամանակը ոսկի էր և անդին պարլամենտական աթոռներու յիսունոց կարծիք երեսները իրենց կը ժպտէին, հետեւաբար "քաղաքական բօրբեք-թութիւն" պէտք էր, այսինքն ստրկական համակերպութիւն: Հայ ժողովուրդը այսպիսով կանգնած էր երկու սուրի ճեջտեղ: Երկու վտանգներու դէմ միաժամանակ պայքարելի պէտք էր՝ իր գոյութիւնը պահպանելու համար: Եւ այդ ահաւոր վտանգներէն կարելի էր խուսափիլ միայն և միմիայն "Ինքնավար Հայաստան"ի ծրագրի իրագործմամբը՝ եւրոպական կօնսորջի տակ՝ հեռու և՛ ռուսական և՛ թրքական զգաւնքներէն: Ահա թէ ինչու՞ ճենք, առանց ամբողջային տրամաբանութենէն ազդելու, ամուր կեցանք մեր այդ թէգլին վրայ, որ համապատասխան էր թէ՛ հայկական և թէ՛ թրքական շահերուն՝ Թիւրքիոյ եւրոպացի բարեկամներու իսկ խոստովանութեամբը:

Ցաւալի էր, որ օրւայ թիւրք կառավարութիւնը բարենորոգումներու և եւրոպական կօնսորջի մղձաւանջէն ազատելու համար դարձեալ դիմեց համիտական տէճոտէ եղած քաղաքականութեան, մոռնալով, որ եւրոպական պետու-

թիւնները ըլլալով հանդերձ ծիծեանց հակառակ, համաձայնութեան գետին գտած են միշտ ի վնաս Թիւրքիոյ: Եւրոպական կօնսորջը իր վեհապետական իրաւունքներուն և պետական արժանապատուութեան դէմ համարող Թիւրքիան՝ փոխնիփոխ մտաւ Գերմանիոյ զինուորական թեւարկութեան և Ֆրանսայի տնտեսական վերահսկողութեան տակ՝ ճեժ զինուորներ ընելով նաեւ Անգլիոյ, Ռուսիոյ, Իտալիոյ, Եւստրիան ալ իր բաժինը պիտի առնէ, անգամ մը որ ձեռքերը ազատ զգայ ալպանական կնիւթէն և Սերպիան նստեցնէ մոխրի վրայ:

Իթթիհատը, սակայն, ասկէ ալ դոհ է և կը դարձանայ որ, եւրոպացիները դեռ իրեն դրած ալ կուտան: Իթթիհատական օրկաններու չալըժը իսկապէս, որ ալաթուրքա է, "Մեծ փոխառութիւնը" յաջողութեամբ կնքած է եղեր, Խեղճերը դեռ չեն հատկցած, որ ուրիշէն փոխառութիւն ընողները իրենց անկախութիւնը գրաւի դրած կըլլան: Ֆրանսացի վաշխառուները Թիւրքիոյ պէս երկրէն առնելիքնիւ ըլլայ կըսեն: Պարզ և բաղադրեալ տոկոսներով կառնեն իրենց դրամը կամ դրամին տեղ երկիրը: Արդէն Թիւրքիան ամուրդի հանած և գողերու, աւաղակներու ձեռքը մնացած երկիր մըն է, իսկ ժողովուրդը, ճեժ մասամբ, ոչխարներու հօտ: Միւսապօյի Գերմանիոյ համար ըսած խօսքերը շատ կը պատշաճին Թիւրքիոյ՝ "ահաւասիկ բանակ" մը, որ ժողովուրդ ունի և ոչ թէ ժողովուրդ մը, որ բանակ ունի: Բանակը ամէն ինչ է Թիւրքիոյ ճեջ: Ամէն բան գըլըժըմ հագգընա: Փաթիհներու օրօք գործի կուգայ եղեր այդ սխտէժը, բայց ոչ հիմա: Եւրոպական Թիւրքիայէն քշելը փաստ է այդ մասին: Իթթիհատը թող շարունակէ թիչ՝ մըն ալ մինչև որ Ասիայէն ալ քշի և Մէքքէի ճեջ ստիպելի աղօթել իր հոգու փրկութեան համար, եթէ միայն Մէքքէի Շէրիֆը տեղ տայ այդ փառխտին:

Հիմա սակայն Հայկական Խնդիրն ալ մարած է: Մեր եւրոպացի բարեկամներու ձայնն ալ մարած է, այնքան որ պուսպին, կանչեցին մեզ համար: Ռուս Քեռին ալ իր թաթերը քաշեր է: Երբեմնի ահեղ որոտումներու տեղ զինանագիտական ռազմադաշտին վրայ կը լսին նուորուն ձայներ միայն: Շատերը այս բանը կը վերագրեն միջազգային խառնաշփոթ վիճակին և Հաճի Վիլհելմի Քօրփու գնալուն. իսկ ճենք տարբեր կարծիքէ ենք: Այս բոլորին բուն պատճառը մեր փաշային Փարիզէն հեռանալն է, ուր տարին գէթ մէկ երկու քօնֆէրանս տալով եւրոպական տիպլոմատիան ճեղմով կզբաղեցնէր, թեւեւ այդ քօնֆէրանսի սրահները փարիզահայերս ստիպւած էինք լեցնել՝ պզտիկ չձգելու համար մեր փաշա նախագահը:

Խրիմեաններ, Փափագեաններ և Չերազներ թող պարձնան թէ՛ իրենք Պէրլին գնալով՝ 61-րդ յօդուածը բերին: Մենք ազգովին երախտագիտութիւն յայտնելու ենք Փաշային, որ անանկ փորձանք մը չբերաւ Հայ Ազգի գլխուն: Ու հիմա Կաթողիկոսն ու Փաշան թող հեռագրիներով շնորհաւորեն զերար և բայեայի ոգով սնուած լաքէ մտաւարականները լուսապսակներ հիւսնեն անոնց գլխուն, մինչ անդին քիւրտերը սկսած են Իթթիհատական սրկնգով դարձեալ պարզալ հայ դոհերու շուրջ՝ "Բարենորոգումներու" դէմ ենք, մոռնելով, որու մասին ալ կը խօսինք յաջորդով:

Բ. ՎԱՐԱՉԴԱՏ

Մ Ա Յ Ի Ս Մ Է Կ Ը

Մայիս ձեկը... դա Միջազգային պրոլետարիատի աշխատանքի տօնն է, դա ճիշտապես և հարստահարած դասակարգի ընդդեմի օրն է՝ ընդդեմ կապիտալիստ շահագործող դասակարգի բարբարոս բռնության:

Որքան յիշատակներ, որքան յոյսեր կարծրանան այս միջազգային օրւայ առթիւ, հին ու նոր աշխարհի բանւոր դասակարգին ձեջ:

Ինչպէս չիշել Մայիս ձեկի ծագումը, ու այդ առթիւ ձեռնարկ տեսնել պայքարները:

Ամերիկեան կազմակերպւած բանւորները 1884-ին Ձիքսի հաւաքւած, կորոշեն «ուժ ժամ», օրը ձեռք բերել: Այս բարենորոգումը ստանալու համար գոնկրէսը կը վճռէ 1 Մայիս 1886-ին ընդհանուր պայքար մղել:

1885-ին Վաշինկթընի ձեջ գումարւած գոնկրէսը կը հաստատէ նախորդ որոշումը և կաւելցնէ որ գործադու պիտի յայտարարւի այն բոլոր հաստատութիւններուն ձեջ, որոնք կը մերժեն «ուժ ժամ» աշխատանքը:

1886 Մայիս ձեկին, գոնկրէսի որոշման համաձայն, բազմաթիւ տեղեր գործադու հռչակեցաւ: Ոստիկանութեան ձեռք առած գրգռիչ միջոցները պատճառ եղան որ շարժումը ծայրայեղ բնաւորութիւն ստանայ:

Գործադուային հսկայ շարժումը զսպելու համար կառավարութիւնը վայրագ բարբարոս միջոցներու դիմեց: Գործադուի գլխաւոր ղեկավարիչները մահաւն դատապարտուեցան: Եւ գործադուը արեան ձեջ խեղդեցաւ:

Սակայն գործադուի գաղափարը չէր խեղդւած, անհաւասար պայքարը անպտուղ չէր մնացած: Ոչ միայն առաջին անգամ ըլլալով «ուժ ժամ»-ի սկզբունքը ձեջտեղ դրեցաւ, այլ նաեւ առաջին անգամ ըլլալով զանազան արհեստի, ճարտարագործութեան զանազան ճիւղի պատկանող բանւորներ հրապարակ գալով, իրենց ուժերը կեդրոնացուցեր էին հասարակաց պահանջ մը յաջողցնելու համար:

1888-ին, Ս. Լուիզի գոնկրէսը որոշեց մայիս ձեկին մի ընդհանուր ցոյց կազմակերպել «ուժ ժամ»-ի պահանջը յաջողցնելու համար:

Մայիս ձեկը, այս գուտ տնտեսական օրը, արդէն ծնած էր, ան շուտով Միջազգային պրոլետարիատին հասարակաց ցոյցը եղաւ:

1889-ին Փարիզի ձեջ գումարւած Միջազգային Սոցիալիստական համագումարը ներագործեց Մայիս ձեկին Միջազգային պրոլետարիատի ցոյցի օր ըլլալը, միաձայնութեամբ քննարկելով հետեւեալ բանաձեւը:

«Տարւայ ձեջ, որոշ թւական մը, միջազգային հսկայ ցոյց մը պիտի կազմակերպուի Միլենայի օրը, ամէն երկրի և ամէն քաղաքներու աշխատաւորները կառավարութեան պիտի ստիպեն, որ գործադուութեան դէմ ուժ ժամեալ աշխատանքի սկզբունքը և Փարիզի Միջազգային Գոնկրէսին միւս որոշումները»:

Ամերիկեան կազմակերպութիւններու տւած որոշումներուն համաձայն, այս միջազգային ցոյցին թւականը նշանակեցաւ 1890 մայիս ձեկին:

Այդ օրը Եւրոպայի թէ Ամերիկայի կազմակերպւած բանւորութիւնը, ճարտարագործական կեդրոններու ձեջ փառաւոր ցոյցեր կազմակերպեց և միջազգային սոցիալիստական համագումարի պահանջները բարձրօրէն յայտարարեց:

Բուրժուական կառավարութիւնները սարսափեցան բանւորութեան ուժը տեսնելով: Մասնաւորապէս Փրանսայի ձեջ ուր յեղափոխական կերպարանք ստացած էր, մայիս ձեկի օրը արեգակը Փուրմիի անմոռաց ջարդէն վերջ մտրը մտաւ: Առաջին անգամ ըլլալով Լըպէլի հրացանը և անծուխ փառօղը Փրանսացի բանւորներու վրայ փորձեցան:

Սոցիալիստական դրօշակը կրկին արեան ձեջ թաթխեցաւ, այն դրօշակը որ պրոլետարիատի իրձերուն մարմնացումն է և իր ծայրերուն ձեջ կը կրէ պապագայի ձեռ յոյսը:

Այսօր արտադրող ժողովուրդը իր դարաւոր տգիտութենէն էն դուրս եկած է: Նա այժմ գիտէ որ իր գերութեան դժբախտ պայմաններուն բարոյքունքը, ընկերային կարգերու փոփոխութիւնը իր սեփական ջանքերով միայն կարելի պիտի ըլլայ: Իրտակից պրոլետարներուն համար այսօր գոյութիւն չունի նախախնամութիւն-պետութիւն մը կամ նախախնամութիւն-բարոն: Փորձը ցոյց տուաւ որ իր գործունէութենէն, իր կազմակերպութենէն դուրս ուրիշ նախախնամութեան վրայ յոյս պէտք չէ դնել:

Այս տարւայ մայիս ձեկը մի առանձին նշանակութիւն պիտի ստանայ:

1914-ի մայիս ձեկին, միջազգային պրոլետարիատը փառաւոր առիթ մը պիտի ունենայ հանդիսաւորապէս յայտարարելու որ ինք դէմ է պատերազմի և զինուած խաղաղութեան, թէ ամէն երկրի, ամէն ազգի պրոլետարի շահը նային է: Պրոլետար դասակարգի թշնամին ձեկ է — բուրժուազին — որ ազգի, որ երկրի ալ պատկանի ան:

Միջազգային պրոլետարը կարծիք դրօշակներու տակ համախմբւած պիտի աղաղակէ: «Մէկ կուր պատերազմ կը ծանցանք մենք, այդ վերջնական պայքարն է որ ձեր բուրժուազիին դէմ պիտի մղենք: Մի պայքար, ուր ոչ մի բան չունինք կորսնցնելիք բացի մեզ կաշկանդող շղթաներէ»:

Կիսկոտոր, անբաւարար բարենորոգումները պրոլետարիատի յաղթական առաջխաղացման արգելք չեն կարող ըլլալ:

Համերաշխական և քրիստոնէական քարոզները, ոմանց դաւաճանութիւնը, և ուրիշներու ընկրկումը պատճառ պիտի չըլլան որ ընկերային յեղափոխութիւնը տեղի չունենայ:

Ո՛չ, ընկերային յեղափոխութիւնը այսօրւայ տնտեսական կարգերու ձեջն է: Կապիտալիստական բէժիմը անխուսափելիօրէն դէպի այդ ընկերային յեղափոխութեան կը դիմէ իր զարգացման ընթացքին խի: Ու անկարելի է որ ան չգարձանայ, ինչպէս անկարելի է որ պողտաւու ծառը ծաղիկը տալէն վերջ այդ ծաղիկը պտուղ չարտադրէ:

Ընկերային յեղափոխութիւնը կապիտալիստական բէժիմի ծաղիկն է որ պիտի առաջացնէ իր պտուղը՝ Սոցիալիզմը, ուրիշ խօսքով Աշխատանքի տիրապետութիւնը:

Պատմական այս գերագոյն միասին կատարել վիճակւած է միջազգային պրոլետարիատին:

Այսօր միջազգային պրոլետարիատի ուժը արհամարհելի քանակութիւն չի ներկայացներ: Կը բաւէ միայն որ կազմակերպւած միջազգային բանւորութիւնը ձեռքերը ծալէ — գործադու յայտարարէ — որպէս զի կապիտալիստական հին աշխարհը իր հիմէն խի սարսի: Ուրեմն, —

Կեցցէ՛ Մայիս Մէկը:

Կեցցէ՛ Միջազգային Սոցիալիզմը:

ԳՈՒՐԳԷՆ ԹԱՀՄԱՋԵՐՆ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ

ԵՒ

Ս. Դ. ՀՆՃԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

(ԲԱՆԴԱՅԻՆ Le Temps-ի 13 ՅՆՎՐ. 1914 ՀԱՄԱՐԻՑ)

Հնչակեան Կուսակցութիւնը, որ 26 տարիներէջ ի վեր կը գործէ, որ խոր արձաններ է ձգած Հայ ժողովրդի մասսայի մէջ և որի անունն ու գործը բազմիցս միախառնուած են եղել Հայաստանի յեղափոխական շարժումների հետ, կը կարծէ Հայկական desiderata-ների հաւատարիմ թարգմանը լինել ներկայացնելով Հետեւեալ նախագիծը, որ վաւերացել է անցեալ տարւոյ Սեպտեմբերին Բէօսթէնձէում (Ռուսմանիա) գումարած Կուսակցութեանս Էրզ Բնդհ. Պատգ. Ժողովի կողմէյ.

- Ա. Բոլոր քաղաքացիների հաւաստութիւն օրէնքի աւաջ, և քաղաքական իրաւունքներ, որպիսիք են —
- Բ. Ազատութիւն մամուլի ու խօսքի, ազատութիւն խղճի, գումարումների, ընկերութիւնների և ընտրութեան.
- Գ. Անձն ու բնակարանն անձեռնմխելի են:
- Դ. Բաժանումն եկեղեցու և կառավարութեան, իւրաքանչիւր կղեր վճարելով ու կախած լինելով իր ծխից:
- Ե. Զէնք կրելու իրաւունք նաեւ քրիստոնեաներին, մահճակալներն արդէն վայելելով այդ իրաւունքը:

Կենտրոնական կառավարութեան կաղճակերպման խնդիրը մեզ թուում է, թէ պէտք է որոշէ՛ Հետեւեալ կերպով. —

- Ա. Մի կառավարչապետ, նշանակւած Եւրոպայի կողմից, որոշ ժամանակամիջոցով:
- Բ. Հանրական Ժողով, կազմւած որոշ ժամանակամիջոցով որի անդամները ընտրուում են ընդհանուր քւէսիւթեամբ Suffrage universel, անխտիր կերպով Հայկական ու մահճակալական նահանգներում, առանց կրօնքի խտրութեան: Այդ Ժողովը պիտի ունենայ քննութեան ու վճռի ամեն իրաւունք, ձայների մեծամասնութեամբ, երկրի ներքին գործերին վերաբերեալ բոլոր քաղաքական, տնտեսական ու սօցիալական խնդիրներում: Նա պիտի ունենայ բոլոր օրէնրդական իրաւունքները:
- Գ. Կառավարչապետն ընտրուում է Հանրական Ժողովի անդամներից մէկին և սա էլ իր կողմից ընտրուում է իր պաշտօնակիցներից մէկին և սա էլ իր կողմից ընտրուում է իր պաշտօնակիցներից մի որոշ թիւ, որոնք միասին կազմում են Վարչական Խորհուրդ. սա ամբողջ երկրի վրայ ունի գործադիր կառավարութեան իրաւունք:
- Դ. Օրէնսդրական գործառնութիւններում, որպէս և Հանրական Ժողովում ու Խորհուրդներում պիտի գործածուէ Հայոց լեզուն.

Ներկայ նախագիծը, որ կարող է եզրակացւել

հետեւեալ բառերով «Ինքնավար Հայաստան», չէ կարող համարուել պահանջոտ, քանի որ նա գործնական է ու չափաւոր: Նրա գործադրութիւնն անկետաձգելի է առաջն առնելու համար զայիք ծանր պժշարութիւնների, շարունակական խռովութիւնների և սպառնական փոթորիկների(*):

ՍՕՑԻԱԼ-ԴԵՄՕԿՐԱՏ ՀՆՃԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

(*) «Ինքնավար Հայաստան»-ի գաղափարը շարունակ պաշտպանւել է Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան պատասխանատու մարմինների կողմից, երբ մասնակի բարենորոգութեանց խնդիրն է հրապարակ եկել, նրանք այդպիսի իրաւունք ճանաչել են Թիւրքիայի բոլոր բաղկացուցիչ ազգութիւնների համար անխտիր, նայելով նրանց կուլտուրական պարզացմանը:

Նոյն այդ գաղափարը ցայտուն կերպով դրւել է Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան ծածկաստանի համար մշակւած Ծրագրի III Բաժնի մէջ, ազգերի ինքնորոշման սկզբունքի հիման վրայ կանգնելով:

Արդ Le Temps-ի 13 Յնվր. 1914 համարի մէջ հրատարակւած այս պահանջների դէմ խօսող անպատասխանատու անհատները պարզ չէ՞ որ չեն ըմբռնած Հնչակեան Ծրագրի մի էական մասը:

ԴԻՏ. ԽՈՒՐԳՐ.

Պուլկարական «Ութրօ» թերթը Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Կեդրոնի Le Temps-ի մէջ լոյս տեսած սոյն յայտարարութեան առթիւ հրատարակւած էր հետեւեալ խմբագրականը.

«Հնչակեան Կուսակցութիւնը երեւան կուգայ իր պահանջներով, որոնց գոհացում տրւելէն կախում ունի ամբողջ գործունէութիւնը: Անկարգութեան ու դժբախտ քրիստոնեաներու այդ երկրին մէջ, կարգ ու կանոն հաստատելու համար կաղճակերպութիւնը կառաջարկէ բարենորոգումներ, որոնք կը համապատասխանեն Պերկինեան Դաշնագրի արձագրութեանց և կը խոստանան երաշխաւորել զոնէ ազատութիւնը Փոքր Ասիոյ գերիներուն:

Հնչակեան Կուսակցութեան պահանջը կուգայ ճիշդ ժամանակին, երբ բանակցութիւններ կը կատարւին արդէն Ռուսիոյ և Թիւրքիոյ միջեւ բարենորոգմանց համար: Մինչ Ռուսիա կաշխատի վերահաստատել կարգն ու կանոնը այդ գաւառներու մէջ, ընդլայնելով իր ազդեցութիւնը այդ կողմերը, Թիւրքիա կը հետապնդէ պահել հին բէժիժը և կը կանգնեցնէ Ռուսիոյ ազդեցութեան յառաջխաղացումը, խոստանալով բարեկարգել ամբողջ երկիրը: Այս տեսակ խոս-

ՔԱՂՈՒԱԾՔՆԵՐ

Ա.-Դ. ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Ի. ԲՆԳԶ. ՊԵՏԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻՑ

Դաժարուած Բէօստէնջէօւմ, 1913, Սեպտ. 7-ին

Ա. Դ. ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԴԻՐՔԸ Թ Ի Ի Ր Ք Ի Ա Յ Ո Ւ Մ .

Ի նկատի ունենալով, որ 1908 Յուլի 10-ի ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԱՊՏԱՄԻՐՈՒԹԵԱՆ Հետեւանքով ձեռնող դրուած «Օսմանեան Սահմանադրութիւն» ը խոստանում էր քաղաքական բոլոր կուսակցութիւններին օրինական գոյութեան ամէն պայմաններ տալ՝ իրենց սկզբունքները իրականացմանը հետապնդելու, ինչպէս և այն՝ որ նա յայտարարում էր թէ Թիւրքիայի բոլոր բաղկացուցիչ ազգութիւնները լիակատար իրաւունք պիտի ունենային իրենց ազգային գոյութիւնը պահելու, զարգացնելու և յառաջադիմութեան ամէն ճիշդներ ունենալու՝ դերձ պետական ամէն կաշկանդումից.

Ի նկատի ունենալով, որ 26 տարիներէից ի վեր յիշափոխական անընդհատ պայքար ծրող Հայ Ազգը սպառնան էր ենթարկուել և կարօտ էր գէթ ժամանակաւոր հանգստի՝ իր ոյժերը վերականգնուելու և նոր թափով երևան գալու.

Ի նկատի ունենալով, որ եղած «սահմանադրական խոստումները» ձի որոշ աստիճանի հոյ էին ներկայացնում, երբ Կուսակցութիւնը կարող էր իր գաղափարներին ծաւալ տալ և այդպիսով, գէթ առժամապէս, ձի յայտնի աստիճան օգտուել տրուած օրինական պայմաններէից.

Կուսակցութեան Զ.-րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը որոշել էր, որ Սօցիալ-Դէմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւնը «սահմանադրական Թիւրքիայի» հանդէպ անշատողական չը լինէր և կանգնէր ՕՐԻՆԱԿԱՆ (Լէզալ) հոյի վրայ ու այդպիսով յառաջ տանէր իր կուսակցական գործունէութիւնը.

Տեսնելով, որ այս 4.5 տարուայ ընթացքում «Օսմանեան Սահմանադրութեան» խոստումները մնացին լոկ բաւեր առանց իրական իշանակութեան և պետական օրէնքները հետըհետէ բացարձակ արգելիչ լինելու աստիճան սեղծիչ ու կաշկանդիչ պայմաններ յառաջացրին բոլոր քաղաքական Կուսակցութեանց համար ընդհանրապէս և ձախակողմեան ու ծայրագոյն ձախակողմեան դրօշ ունեցողների համար՝ ձախակողմապէս.

Պարզ լինելով, որ Օսմանեան պետական ամբողջ կազմը և նրա պետական հասկացողութիւնը որոշապէս ուղղուած է ձուլելու, քննաշնչելու բաղկացուցիչ ազգութիւնները, ու «տիրող ազգը» անընդունակ հանդիսացաւ ճինչև ցարդ յառաջ բերելու նորադոյն Պետութիւն.

Նկատելով, որ Տաճկաստանի ձեռք տիրապետում է ձի ՕԼԻԳԱՐԽԻԱ, որի ղեկավարիչ ոյժն է Իտտիհատ վէթէրազգը՝ Կուսակցութիւնը որոշ լինելով որ այդ Կուսակցութեան հիմնական սկզբունքներն են պահել թրքական բիւրօկրատիան, թոյլ չտալ, որ նորադոյն Պետութիւն յառաջանայ

ու նրա՝ ակնյայտի վիտաւորութիւնն է բաղկացուցիչ ազգութիւնները՝ ձուլել, քննաշնչել՝ ի հարկին և կոտորել.

Անվիճելի համարելով, որ իշխանութիւնը իր ձեռքում ունեցող ճիրով Իտտականքը իր հայակործան քաղաքականութիւնը սխառեմատիկ և անողոք կերպով յառաջ է տանում:

Տեսնելով, որ հայ ժողովուրդը գործադրուող ու տիրող շարունակական ներքին քաղաքականութեան շնորհիւ քայքայման ու կործանման շէժքին վրայ է կանգնել.

Համոզուած լինելով, որ քաղաքական ձի այնպիսի կուսակցութիւն, որպիսին է Սօցիալ-Դէմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւնը, Օսմանեան Պետութեան տուած ներկայ պայմաններով այլևս չէ կարող իր սկզբունքները իրականացմանը հետապնդելու և Հայ Ազգի գլխին կախուած ծահաբեր սուրբ յետ հրելու ու Թիւրքիայում տիրող վատակարգը տապալելու՝ ճիշտ urbi et orbi ՕՐԻՆԱԿԱՆ հոյի վրայ կանգնելով.

Սօցիալ-Դէմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Է.-րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը որոշեց, յանուն պրօլետարական Հասի, Մարդկային և Ազգային անձեռնմխելի իրաւունքների, կանգնել ճիճիայն իր սկզբունքներից բղխող հոյի վրայ և այդպիսով՝ ձի իր Կուսակցական Պաշարը՝ ճինչև որ աւելի յարմարաւոր քաղաքական ու տնտեսական նոր պայմաններ յառաջանան:

ԲՆԴԱՆՈՒՐ ԵՒ ՄԱՍՆԱԿԻ ԲԱՐԵՆՈՐԳՈՒՄՆԵՐ.

ԻՆԲԵՆՎԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ.

Ի նկատի ունենալով, որ Թիւրք կառավարութեան, ինչպէս և իտտիհատական կուսակցութեան, համապետական ընդհանուր և ձախակողմի բարենորոգչական խոստումները լոկ ղիւսնագիտական հնարիմացութիւններ են ժամանակ շահելու և ներքին ըմբոստացումները անդամաւործելու. Պատմականապէս ճշտուած լինելով, որ Թիւրքիոյ Դեկտարիչ Իտտականքը ճիշտ այդպիսի խաղերի ձեռք է ձաւել, երբ բաղկացուցիչ ազգութիւններէից որ և է ձեկի ԽՆԴԻՐԸ սպառնական հանգամանք է ստացել.

Տեսնելով եւրոպական կապիտալիստական պետութիւնների հակամարտութիւնները և նրանց շահաղիտական ընթացքը Արեւելեան Խնդրի ձեռք.

Հիմունք ունենալով Ազգերի ինքնորոշման իրաւունքը և Թիւրքիայի ձարմնի ձեռք ապրող ազգերի օտարասեւութիւնը՝ կուսուրական տարբեր աստիճանաւորումներով.

Սօցիալ-Դէմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Է.-րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը՝ դէձ չլինելով հանդերձ Թիւրքիայի ընդհանուր և ձախակողմի բարենորոգչական գործին.

Որոշում է, որ քաղաքական ձախակողմապէս յանգնել Պաշտպանել Ինքնավար Հայաստանի վաղափարը, որպէս ճիւղ ձի ընդհանուր Հայաստանի ձեռք ապրող թէ՛ հայ և թէ՛ ճիւղ տարրերի հաշտ, խաղաղ, անվրդով գորգացմանը և յառաջադիմութեանը.

Համոզուած լինելով, որ դա այն անհրաժեշտ պայմանն է, որով Հայ ազգը կարող է իր ազգային անհատական գոյութիւնը ապահովել՝ ներքին և արտաքին ոտնձգութիւնների դէմ.

Եւ որովհետեւ Թիւրք տիրող ազգի և նրա ղեկավարիչ

դասակարգերի պատճառան անընդունակութիւնը և չուզողացութիւնը ալլեւ անվիճելի է. ինչպէս և որոշ է նախ արտաին ոյժերի յարաբերութիւնները ու բաղադրական ճգնուները. — պաշտպանել ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ՝ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԿՕՆՏՐՈԼՈՎ:

ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Ի նկատի ունենալով, որ "Իտալիայի վե Թերագգը" կուսակցութիւնը իր մէջ ձարմնացնում է Թիւրք յարձակողական նացիոնալիզմը՝ իր բոլոր ստորագելիներով:

Որ նա Հանդիսանում է վտանգաւոր ու վնասակար թէ՛ բաղադրական կուսակցութիւնների և թէ՛ մանաւանդ բաղադրուցէ ազգութիւնների Համար:

Սօցիալ-Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Է-րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը խստիւ արգելում է իր բոլոր գործադիր մարմիններին որ և է գործակցութիւն ունենալու նրա հետ և՛

Որոշում է կուսակցական անդորը պայքար մղել նրա դէմ:

Ի նկատի ունենալով, որ ներկայումս Թիւրքիայում Տիրող Դասակարգը պարտութեան մատնելու համար՝ զանազան կուսակցութիւնների համագործակցութիւնը անհրաժեշտ պայման է ներկայանում:

Սօցիալ-Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Է-րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը

Որոշում է.

Իրաւունք տալ Կեդրոնական Վարչութեան և կուսակցական այլ մարմիններին՝ տեղական և ժամանակաւոր բնոյթ ունեցող համաձայնութիւններ կնքել, որոշեալ խնդիրների շուրջ, ընդդիմադիր՝ ձախակողմեան և ծայրագոյն ձախակողմեան կուսակցութիւնների հետ, առանց վնասելու Կուսակցութեան ընդգրկած սկզբունքներին, ամբողջութեամբ և հիմնական տակտիկային, ընդունելով միանգամայն, որ տեղական մարմինները միշտ պիտի վարուին Կեդրոնական Վարչութեան այդ մասին տուած դիրեկտիւաների համաձայն:

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՓՈՒՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Ի նկատի ունենալով, որ Կուսակցութիւնս իր բոլոր շրջանների մէջ կանգնած է և գործում է Սօցիալ-Դեմոկրատական հողի վրայ՝ իւրաքանչիւր շրջան իր տեղական պայմաններին յատուկ տակտիկայով:

Յենդեւելով Կուսակցութեանս ամբողջական և թեւեւ սկզբունքի վրան:

Սօցիալ-Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Է-րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը որոշում է.

Տաճկահայ Ժողովրդի և Հայկական Հարցի ներկայ ճշմարտագոյն վիճակը աչքի առաջ ունենալով՝ Ռուսաստանի և Կովկասի, Բուլղարիայի, Ռումանիայի, Եգիպտոսի, ինչպէս և Ամերիկայի իր բոլոր կաղճակեցութիւններին պարտաւորեցը ներքին աշխարհում նրանք՝ իրենց գործունէութեան արտայայտութեան մէջ ֆիզիքապէս, բարոյապէս և նիւթապէս՝ նախապատուութիւն տան Տաճկահայաստանին և Տաճկահայ Դատին:

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՆԱՍԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ.

Պօլսից. — Ժողովրդի մէջ յուզուող օրուան ամենակարեւոր խնդիրը Թիւրքերու առեւտրական պայքարն է քրիստոնեաներու դէմ: Ըստ երեւոյթին վրէժխնդրութեան արդիւնք նկատուող պայքարը ունի իր տնտեսական պատճառները:

Ճիշդ է որ Ռումելիէն զաղթող Թիւրքեր ալանատես ըլլալով Պալքանեան պատերազմին ու ենթակայ՝ անոր աւերներուն, քրիստոնեայ պետութիւններու կողմէ իրենց դէմ եղած զրկանքներուն վրէժը ուղեցին Հանել Թիւրքիոյ մէջ գտնուող քրիստոնեաներէն: Ու իբրեւ ազգու միջոց գտան պայքարը: Սակայն սա ինդրոյն մէկ երեսն է: Անդին կայ աւելի կարեւորը ու զօրեղը:

Թիւրքիա չունի ազգային հարստութիւն և ստիպուած է դիմում ընել Եւրոպային իր տնտեսական պէտքերուն բաւարարութիւն տալու համար: Վերջին Պալքանեան պատերազմը մանաւանդ Թիւրքիան զրաւ այնպիսի տնտեսական ճգնաժամի մէջ որ Եւրոպան ուղեց երաշխիքներ ստանալ իր ընելիք փոխառութիւններուն համար և զրաւ ոչ միայն տնտեսական, այլ նաև քաղաքական պահանջներ: Թիւրքիայ ներքին կեանքին վերաբերեալ: Ու է պետութիւն չի կրնար հանդուրժել արտաքին միջամտութեան՝ իր ներքին գործերուն ի վնաս իր անկախութեան: Բայց որովհետեւ Թիւրքիա ստիպուած էր յաճեալս դէպս ղլմել Եւրոպայի տնտեսական աջակցութեան, ուստի ստիպուեցաւ զուլս ծռել այդ արտաքին ազդեցութեան, ջանալով սակայն ձեւականօրէն պահել իր պետական արժանապատուութիւնը:

Արդ պետութիւնը հասկցաւ տնտեսական անկախութեան բացարձակ անհրաժեշտութիւնը՝ ներքին քաղաքական անկախութիւնը ևս պահպանելու համար: Ու ահա մամուլը սկսաւ զբաղիլ ներքին ազգային հարստութիւնը մէջտեղ բերելու և զարգացնելու հարցով: Պետութեան շահը այդ կը պահանջէր վերջապէս Թիւրքիա մինչեւ երբ աչքը դէպի Եւրոպա պիտի անկէր և անոր պահանջներուն զուլս ծռէր: Գարգ մը մարդիկ (որոնց մէջ նաև մամուլը ներկայացուցիչներ) հասկցան թէ պէտք էր ազգային հարստութիւն մէջ տեղ բերել ու գործել սկսան:

Բայց ի՞նչպէս պէտք էր գործել ժողովրդի մէջ. ահա՛ կարեւոր հարցը: Թիւրքիոյ կարճատես պետական վարիչները և նեղմիտ մտաւորականները լաւ ուսումնասիրած են Թիւրք ժողովրդի բնազդները. ու դպան այդ մոլեռանդական թելերուն: Իթթիհատը այդպէս որոշեց, մամուլը գործի սկսաւ պետական պաշտօնեաները ձեռքի տակէ կազմակերպութիւններ յառաջացուցին, պայքար քրիստոնեաներուն դէմ աննկողմէ առուուոր պէտք չէ ընել, իսլամը իսլամէ միայն պէտք է առուուոր ընել: Այդպէս հրամայեցին Իթթիհատի մարմինները ու այդպէս ալ գործեցին: Բայց որովհետեւ այդպիսի քարոզ մը չպիտի կրնար պրոպագանդի առանց ուժի տրուած ըլլալով Թիւրքի վախկոտ բնաւորութիւնը և այն առեւտրական տնտեսական անքակտելի կապը որ ունի նա քրիստոնեային հետ, Իթթիհատը կաղճակեց պայքար:

թի քօծիթէներ, որոնք բռնի ուժով կարգիկեն, իսլամի առուստուրը՝ քրիստոնեայէն: Հարցը թիւրք-ազգային հարստութիւնը թիւրք նախաձեռնութեամբ մէջտեղ բերելու և քրիստոնեային դէմ ճրջելու օրինական առհասարակ մէջ չէ: Վասն զի այդ պարագային քրիստոնեան ո՛չ մէկ վնաս ունենալէ՝ զատ պիտի կրնայ լաւագոյն կերպով ճրջիլ թիւրքը՝ դէմ ու յարկել, քանի որ երկրին արհեստն ու վաճառական նութիւնը քրիստոնեայի ձեռքն է: Երբ թիւրք մը քրիստոնեայի խանութէն ապրանք տուած դուրս կ'ելլէ, վրան կը խուժեն պօյքօթիները — որոնք կազմուած են տեղին ամէնէն փառացած տարրերէն — կառնեն ապրանքը ու կը փառացնեն. երբեմն ալ ուղղակի ներս կը մտնեն խանութէն ու բռնի դուրս կը հանեն թիւրք յաճախորդը:

Այս բռնի ճիշդցում է ահա որ կ'աշխատուի թիւրք ազգային հարստութիւնը զարգացնել: Տնտեսական տեսակէտով որքա՞ն խեղճուկրակ է այս ճիշդցը, վարչական տեսակէտով ալ՝ որքա՞ն վնասակար, դա փոյթ չէ թիւրք պետական վարիչներուն՝ որոնք կը հովանաւորեն այս բոլորը: Դատարանն ու կառավարական պաշտօնեաները խուլ կը մնան քրիստոնեայի բողոքներուն հանդէպ:

Գործունէութեան այս ձեւը չպիտի կրնայ սակայն տեսական ըլլալ, նոյն որ իսլամը չի կրնար առանց քրիստոնեայի հետ տնտեսական յարաբերութիւն ունենալու՝ ապրիլ, երկրորդ՝ որ այս ճիշդցները պիտի վերցունին քանի որ զանոնք գործադրողներն ալ պիտի ձանձրանան, թիւրք զի տակից ու պօյքօթէն վնասուող տարրն ու պիտի չջարուռակէ իր ընթացքը, երրորդ որ թիւրք միամտը պիտի տեսնէ իր շահագործումը ու սթափի, քանի որ պօյքօթի երեսէն կը առնէ ինքը գնելով սուղ և գէշ ապրանք:

Արդիւնք: Մի քանի թիւրք շահագէտներ պիտի օգտուին իրենց ապրանքները սուղ բշելով տգէտ ու միամտ բաց ճղեռանդ ժողովուրդին, մինչեւ որ նա իր շահերուն գիտակցի և առժամեայ ցրտութիւն մը պիտի հաստատուի իսլամի և քրիստոնէի միջեւ: Սա ո՛չ ազգային ինքնագիտակցութիւն է և ոչ ալ ազգային հարստութեան զարգացում, այլ պարզ խուժան ավարու թիւն:

Փոխառութիւն. — Երկար ատենէ ի վեր՝ ձեռնուած մեծ փոխառութեան խնդիրը ինչպէս կերելի վերջանալու վրայ է: Եւրոպական կապիտալիզմը շուկայ կը փնտռէ և թիւրքիոյ մէջ կը գտնէ խիստ նախատաւար հող մը: Միայն անհրաժեշտ է ապահովութեան երաշխիքներ ունենալ: Թիւրքիա կուտայ տնտեսական և քաղաքական երաշխիքն ի՞նչ ստորագրելով՝ քարենտրոններու ճրագիրը և տնտեսական լաւ պայմաններ տալով: Փրանսական ընկերութիւններուն Փոխառութիւնը պիտի կնքուի, որովհետեւ Փրանսացի կապիտալիստը չուզեր կամ չի կրնար առանց շահագործումի թողուլ իր դրամագլուխը՝ որ թիւրքիոյ մէջ կրնայ շատ լաւ տոկոս բերել, գործածուելով հաղորդակցութեան միջոցներու, արդիւնաբերութեան և այլ տնտեսական ձեռնարկներու: Թիւրքիա ալ անյետաձգելի կարիք ունի տնտեսական ձեռնարկներու, քանի որ առանց ատոնց բազմացման՝ պետութիւնը չպիտի կրնայ իր գոյութիւնը զօրացնել ու յարատեւել: Բացի այդ կան նաեւ անհրաժեշտ պէտքեր ինչպէս բանակի վերակազմութեան զօրացում և պաշտօնեաներու յետամնաց ամսաթոշակներու վճարումը,

Սակայն Թիւրք պետական վարիչները պիտի ունենան արդեօք այնքան խելացիութիւն՝ այդ դրամները պէտք եղածին պէս գործածելու: Կը տարակուսինք:

Ընտրութիւններ. — Շուտով պիտի գումարուի Օսմ. Գ. Երեսփ. Ժողովը՝ ընտրութիւնները՝ գրեթէ լմացած են: Արդէն ընտրուած են գրեթէ ամբողջութեամբ Իթթիհատի թեկնածուներ: Միայն կարծես նմոյշի համար կան մի քանի ընդդիմադիր համարուողներ: Իթթիհատը լաւ կը կշռէ իր դիմացիները ու ըստ այնմ ալ կը նշանակէ զանոնք: Ընտրութիւնները անցան չափազանց լուռ: Ո՛ր էին անցեալ երկու ընտրութիւններու ատեն, ժողովուրդեան, կուսակցութիւններու ցոյց տուած հռանդման ու ոգևորութիւնը: Անցեալ Բ. ընտրութիւններուն իսկ, երբ Իթթիհատը ամէն բանութիւն ու ապօրինութիւն ի գործ դրաւ ընդդիմադիրները ջախջախելու համար, դարձեալ տեսակ մը հետաքրքրութիւն կար պէպի ընտրութիւնը: Իսկ այս տարի՝ Պօստոյ մէջ իսկ ո՛չ ոք գիտէր թէ ընտրութիւն կը կատարուի: Օր մը երբ Շիշլիէն Բերա կուգայի, թրամվէյը կայնեցաւ ժողովրդէն ոչ ոք կրցաւ զիսնալ թէ ինչո՞ւ կայնեցաւ, մինչեւ որ վար իջայ ու քանի մը տեղ հարցնելէ վերջ իմացայ որ ընտրական թափօր կանցնի: Իթթիհատը վարձեր է մի քանի կուռք, մէջը դրեր է մի քանի անձ (մօտ 100 հոգի) ու ցոյցի համար ընտրական թափօր կազմեր է: Մինչդեռ անցեալ տարիներ ժողովրդական ստուար բազմութիւն մը կը հետեւէր քուէտուփին, այս անգամ միայն քանի մը վարձկաններ կառքով կանցնէին: Իսկ գաւառներու մէջ արդէն շարժման ոչ մէկ նշոյց: Ժողովրդեան շատ չնչին Իթթիհատական ծառ միայն ծանուցեցած է ընտրութեանց մինչ ստուար մեծամասնութիւնը անտարբեր մնացած է, կտրելի է ըսել՝ պօյքօթ ըրած է ընտրութիւններուն դէմ: Պատճառը այն է որ նախորդ երեսփ. ժողովները չկրցան իրենց ժողովրդական ներկայացուցչութեան հեղինակութիւնը պահել լինելով իսկական արտայայտիչը ժողովրդի ցաւերուն և անոնց անոքիչը: Իսկ Իթթիհատի կառավարութիւնը ալ իր ընտրական խաղերով, բռնութիւններով, հակասահմանադրականութեամբ ու ապօրինութեամբ զոռեցուց ժողովուրդը և կամ ճնշումի տակ պահեց զայն:

Այս դրութեան մէջ նոր երեսփ. ժողովը՝ պիտի լինի պարզ գործիքը Թալաթ-Ճամալ-Էնվեր Իթթիհատին, հետեւ լաբար ըստ այնմ ալ հետեւցնելու է թէ ինչ պիտի լինի անոր ներկայացուցչական աշխատանքը: Պիտի վաւերացնեն հակասահմանադրական առժամեայ օրէնքները ու առժամեայ պիւտձէն՝ որով մէջ կարեւոր տեղ պիտի ունենայ զինուորականը:

Իսկ թէ նոր երեսփ. ժողովին մէջէն պիտի ծնին ուժեղ ընդդիմադիրներ՝ որոնք կրնան որոշ ազդեցութիւն ունենալ թէ՛ ժողովի և թէ՛ ժողովուրդի վրայ տեսողելով լաւ հոսանք մը ու այդ կերպով օգտակար ըլլալով թէ՛ սահմանադրական Ռեփրէն և թէ՛ ժողովուրդին — տարակուսելի է այդ տրուած ըլլալով՝ ընտրուած երեսփոխաններու ամսական ապահովելու իրենց միակ հոգեբանութիւնը: Իթթիհատը անուանեց այդ պաշտօնեայ երեսփոխանները՝ որոնք պիտի զրկուին իրենց այդ փափուկ աթոռներէն, եթէ դէմ ըլլան անոր ուժին: Լաւ է լռել ու ամսական ստանալ:

ցութիւնը: Հասկնալի է Համերաշխութեան Համար զանազան զիջողութիւններ ընել, բայց այս տեսակ զիջողութիւն ճշմարիտ կուսակցութեան Համար անպատուաբեր էր, վատակար էր: Մենք պէտք է պայքար ծղէինք կառավարութեան դէմ որ չապահովեր անհատի ազատ քուէն ու արգելքներ, ապօրինութիւններ ի գործ կը դնէ, ինչ որ չըլինք, շնորհիւ ձեզ քանի անողնայարներու, աթոռաճոխներու:

Երեսփոխան տալը ձեզ Համար նպատակ չէր, այլ ծիծաղոյ ժողովրդի մէջ մեր գաղափարները պրօպագանդա ընելու և մեր կուսակցութեան կարծիքները պարզելու ընթացիկ խնդիրներու շուրջ: Երեսփոխան ժողովն ալ ձեզ Համար պրօպագանդա և ապրիցութեան վայր ձըն է միայն, և ոչ աւելին:

Սակայն ի սէր Համերաշխութեան եթէ ձեռնադաշտութիւն յայտարարեցինք, կընդունիմ իբրեւ զիջողութիւն մը: Բայց անկէ վերջ երբ երկրորդ կարգի ընտրողները ընտրուեցան, առանց ընտրական պայքարի ու ժողովրդի մասնակցութեան, անկէ վերջ երբ Համերաշխական սեղանի անդամներէն մէկը — Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը — զանազան պատճառներով ձախակցութեան հարցը կը բերէր, Հիշակեանները պէտք էր պնդէին չձախակցել, որովհետեւ Համերաշխականը պատճառ եղաւ որ հայ ժողովուրդը չձախակցի ընտրութիւններուն: Թալաթ պէյ հրամայէ և Հիշակեան երեսփոխան ընտրուի: Այս որ ընկերակարական է որ պիտի կրնայ ըսել թէ ես իմ կուսակցութեան ներկայացուցիչն եմ, քանի որ իր կուսակցութեան անդամները ընտրութեան չեն մասնակցած:

Մեր քաղաքական կուսակցութեանց Պօլսոյ վարիչները եղան անջիգ ու խալ: Պատմական սխալ մը գործուեցաւ: Բիւր ածօթ Իթթիհատի գործակիցներուն:

Կ. ՊՕԼԻՍ 5 Ապրիլ 1914

Կ. Ա Ն Ի Կ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Կեդրոնական գանձարանի մէջ շնորհակալութեամբ ստացւած են հետեւեալ գումարները:—

	Փր. ա.
Վօքէկըն, Փէքմէկեանէն	28 10
Լօվէլի Մ-դէն	100
Իզմիրի »	20
Լոնտոն Ազիզէն	40
Ռուստուղի Մ-դի Հանգէն	2177
Բուքրէշի »	1202
Սօֆիայի »	500
Ֆիլիպէի »	180
Բուրկալի »	250
Քէօստէնճէի »	1100
Չէրնաւօտայի խմբի »	160
Քէօստէնճէի Մ-դէն	227
Բրալլայի »	800
Կալայի »	267
Բուքրէշի »	56
Ռուստուղի »	49
Ի. Ս. Լուիզի »	448
Տիթրոյի »	1285

	Փր. ա.
Բուքրէշի Մ-դէն	740
Նիսիաւաֆօյի »	773 60
Բրանսֆօրաի »	330 40
Փրովանէնի » ի Հանգէն	500
Նիւ Եորք Խ. Թաթօյեանէն	25 35
Մէքիտիէի Խմբի Հանգէն	256
Սուլիմայի Մ-դի »	665
Կալայի » »	503
Բրալլայի » »	796 50
Քէօթէնճէի » »	992
Բրալլայի » էն	445
Սուլիմայի »	435

	Փոք. ակի
Նեղուց »	1
Ծամարակղզի »	1
Այգեստան »	1
Բ. Միսիստի »	5
Քանարիէքայէն	500
Ս. Քաղաք Մի Ոսմէնէն	500
» Ա. Մ. Օ-էն	500
» Հայկէն	300
Կեդրոնականի Մ-էն	63

	Փոք. ա.
Րէյսինի Մ-էն	150
Չիգակօյի »	50
Քիւնօշայի »	25
Վօքէկընի »	128 75

Իստ Ս. Լուիզի Մ-դի Հանգանակութեան ցուցակը:—

Խ. Դաւուտեան 20 տոլար, Մ. Զափուշեան 15, Ս. Սաղաթիէլեան, Յ. Արտեան, Յ. Սեդրեան, Գ. Օզոնեան, Ս. Էփարեան, Մ. Պողոսեան, Ա. Գաբրիէլեան, Կ. Օսէնեան, Է. Մուշեղեան Գ. Չէքիմեան 10 ական տւ., Մ. Տէր Փիլիպոսեան, Յ. Մարտիրոսեան, Պ. Լըքեան, Սարգիս Պողոսեան, Պ. Սիմոնեան, Ս. Հայրապետեան, Ս. Օստեան, Բ. Էփարեան, Գ. Սաղաթիէլեան, Յ. Երթինեան 5 ական, Տիկին Տուլիկ Հայրապետեան 3, 14 հայրենա կիցներ մէկական 14: Ընդ. գումար 202 տոլար:

Հ Ա Ն Գ Ա Ն Ա Կ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Յ Ո Ւ Տ Ա Կ

Ս. Գ. Հիշակեան Կուսակցութեան Ռուստուղի Մ-դի յօգուտ Ազգային ինքնապաշտպանութեան:

Ա. Է. Ռ. Գ-եան 500, Կ. Փ-եան որդ. 200, Ծղր. Զ-եան, Ծղր. Ընդ-եան 150ական 300, Յ. Մ. Լ. Սո-եան, Ն. Պ-եան, Յ. Ման-եան, Ծղր. Թ-եան, 100ական 400, Է. Ս-եան, Ն. Ա-եան, Ծղր. Ն. Զ-եան, Լ. Ա-եան, Չգ. Կ. Փ-եան 50 ական 250, Յ. Լ-եան, Յ. Խ-եան 40 ական 80, Սո. Փ-եան, Կ. Խր-եան, 30 ական 60, Պ. Յ-եան, Բ. Մի-եան, Կ. Պ-եան Խ. Ս-եան, Յ. Ման-եան, ՄՏ. Գ. Կ-եան, 20 ական 120, Գ. Մ-եան, Յ. Աճ-եան, Յ. Ա. Փ-եան, Պաղտ. Սահ-եան, Թար. Միսաքեան, Խ. Րէիզեան, Ս. Մէնեան, Ն. Գ-եան, Գր. Տէր-տէրեան 10ական 90, Մ. Մեմ-եան, Ռ. Ալթ-եան, Մար. Թար-եան, Ն. Թ-եան, Յ. Գ. Փ-եան, Զ. Հրայր, Ն. Տօթնորեան, Զեռի, Ծր. Վար-եան, Գ. Թ-եան, Գ. Յ. Պ-եան, Կ. Աղասի, Կ. Միսիստիսեան, Պ. Ասատուր, Զար. Դալ-եան, Մ. Տէրտէրեան, չմ. Պապ-եան, Խալ-եան, Ծղ-եան, Դր. Թ-եան, Սո. Լաթ-եան, Սերոբ Սարգիսեան, Պողոս Շամլեան, Կ. Ստեփանեան, Փիլ. Սայեան, Գր. Գրիգորեան, Կ. Տէրտէրեան, Դուր. Փափ-եան, Պողոսեան Նղր., Պօղ. Միսայէլեան,

Մ. Մինասեան, եւ ժամկ. Սէմէրճեան 5ական 155, Մ. Պարոնեան, Յ. Զափուտեան, 4ական 8, Թադ Մինարէճեան, Թ. Բաֆէճեան, Յակ. Կաւճեան, Շղթայ, Ծր. Մանուկեան, Միքայէլ Բարսեղեան, Գր. Մէրճանճեան, Գ. Տումանեան, Յ. Փիլիկեան, Յ. Տէրտէրեան, Մկրտիչ Կ. Յակոբեան, Լ. Ծավէրեան 3ական 36, Մ. Աւետիսեան, Պ. Կէմիճեան, Ս. Պետրոսեան, Յ. Յակոբեան, Պէն. Գրիգորեան, Արթ. Մէնէճեան, Մ. Պարսեան, Յովակ, Լնդր. Տօսթուրեան, Առ. Զպուքճեան, Խաչ Մարկոսեան, Մ. Մարտիրոսեան, Խ. Ժամբանեան, Գ. Խաչատուրեան, Վ. Տէրտէրեան, Գ. Նորայեան, Ա. Յովհաննէսեան, Յ. Ստեփանեան, Գ. Թադէոսեան, Յ. Թադէոսեան, Լ. Թէրզեան, Յ. Գօլզուխեան, Տ. Զափարեան, Ծղ. Յարութիւնեան, Նիկողոս Մալոյեան, Բ. Յարութիւնեան, Յ. Կարապետեան, Թ. Կաւճեան, Կ. Տօմայեան, Ս. Պողոսեան, Ծ. Կարապետեան, Ս. Զապարոսեան, Յ. Սարգիսեան, Բ. Դերջանեան, Ս. Անտոնեան, Ա. Ժիգմէճեան, Գ. Առաքելեան, Մ. Տէր Սարգսեան, Ս. Տէրմանեան, Ս. Միքայէլեան, Պ. Յակոբեան, Դ. Ստեփանեան, Ա. Խաչմանեան, Մ. Մէնէլեան, Ա. Միխիթարեան, Մարգար Դէպօեան, Բօջօ Խրիսթօ, Ծ. Յովհաննէսեան, Է. Անդրանիկեան, Մ. Տարկէրեան, Խ. Միսոբեան, Զ. Զաւարեան, Գ. Դարբինեան, Մ. Աճէմեան, Սափր. Վարդան, Լ. Զամբարձուեան, Յ. Խաչիկեան, Ռ. Ծաղճեան, Ա. Շիշլեան, Օ. Պաւլեան, Ա. Գարագաշեան, Օ. Զամբարճեան, Յ. Ծապեան 2ական 126, Յ. Թէրզեմէճեան, Վ. Սարաֆեան, Ս. Տէրմանեան, Խ. Բարսեղեան, Ներսէս Սամուէլեան, Նիքօլա Անանիա, Յ. Յակոբեան, Ծ. Փանոսեան, Դ. Խաչիկեան, Է. Ալճեան, Կ. Պիպիշեան, Ա. Էճ. Աւետեան, Բազար Միքայէլ Գ. Յարութիւնեան, Մ. Յովհաննէսեան, Ա. Մարտիրոսեան, Ոմ 6095, Յ. Փափագեան, Խ. Միշասեան, Ա. Ծիլագարեան, Վ. Սահանեան, Է. Զայրապետեան, Մ. Յակոբեան, Նշ. Էօսէճեան Յ. Պետրոսեան, Վ. Սարգսեան, Մ. Խաչիկեան, Մ. Զապարոսեան, Վ. Թովմասեան, Կ. Մարտիրոսեան, Ս. Նազարէթեան, Յ. Թուղլաճեան, Պ. Աղամճեան, Է. Նազարեան, Մ. Բուշուքեան, Ս. Ծիւրակեան, Յ. Շէլթանեան, Նշ. Օհանեան, Յ. Նորհատեան, Պ. Փափագեան, Ն. Խաչիկեան, Կ. Խաչատուրեան, Յ. Ոսկանեան, Կ. Սիմոնեան, Յ. Կարապետեան, Թ. Օհանեան, Է. Աքրահատեան, Էճ. Յ. Թորոսեան, Խ. Տիգրանեան, Օր, Ա. Միխիթարեան, Օր, Զ. Թեան, Մ. Բալէնտէրեան, Լ. Տէր Պետրոսեան, Զայրապետ Առաքելեան, Յ. Բարսեղեան, Պ. Սուքիասեան, Գ. Մոսճեան, Յ. Գայլուտեան, Ս. Պողոսեան, Ա. Միլիքեան, Մ. Ստեփանեան, Մ. Խաչաղեան, Յարութիւն Միշասեան, Ե. Զաւարեան, Դ. Զաւարեան, Մ. Վեցեկեան, Յ. Մկրտիչեան, Բէթէր Բարաքէճեան, Ռ. Շիշլեան, Ա. Էրփիշէրեան, Ծ. Մ. Տօղրամաճեան, Պ. Փափագեան, Մ. Զէրքէճեան, Գ. Թովմասեան, Մ. Վարդանեան, Ն. Ծաղմաճեան, Պ. Կարապետեան, Յ. Զալքէճեան, Ա. Ստեփանեան, Ս. Աւետիսեան, Ա. Ծաղմաճեան, Յ. Կարապետեան, Ար. Յովակիմեան, Նշան Յովհաննէսեան, Յ. Պետրոսեան, Աւագ Գրիգորեան, Կարապետ Խանճեան, Դ. Զէմէքճեան, Յ. Միլքոնեան, Նիկա Տէրէպէլիեան, Կ. Յովակիմեան, Կ. Զէրքէճեան, Ս. Զարաքաշեան 1 ական 93, Ա. Խաչիկեան 0.60, Ն. Պետրոսեան, Յ. Թաւճեան, Ս. Մարգարեան, Գր. Պետրոսեան, Պ. Զամբարձուեան, Մ. Պաղտասարեան. 0.50 ական 3, Գ. Էրտէվիլեան, Ա. Տէմիրճեան 0.40ական 0.80, Մ. Յովհաննէսեան, Անդր. Զատիկեան. Ա. Եղիազարեան 0.20 ական 0.60:

(Նոյանուր գումար Քր. 2423:

Յուլյակ Բրայլայի Հանգանակութեան. —

Ն. Աւետիսեան 10 Քր., Յ. Յովսէփեան 5, Լ. Աստուրեան 20, Պ. Սարաֆեան 100, Յ. Թումասեան 1, Ա. Պողոսեան 15, Թ. Սարգսեան 10, Գ. Սօսօեան 5, Թ. Վարդանեան 20, Աղ. Լուսեան 10, Ա. Շահինեան 5, Մ. Մուրադեան 5, Ա. Մարտիրոսեան 5, Խ. Զապարեան 5, Մ. Ստեփանեան 5, Մ. Խէյօյեան 10, Մ. Յովհաննէսեան 5, Ս. Վարդանեան 6, Դ. Գապարեան 6, Պ. Կիրակոսեան 3, Մ. Շահինեան 5, Մ. Պարոյեան 2, Բ. Միխիթարեան 20, Պ. Մարտիրոսեան 7, Յ. Վարդանեան 5, Պ. Պետրոսեան 5, Գ. Կարապետեան 5, Ա. Ալթունեան 10, Ա. Աստուրեան 5, Ա. Մարգարեան 10, Գ. Մանուկեան 11, Յ. Սիմոնեան 10, Յ. Վարդան 10, Յ. Յովհաննէսեան 5, Յ. Վարդանեան 5,

Մ. Բարսեղեան 1, Խ. Բորովիչ 20, Մ. Յարութիւնեան 10, Ա. Յովհաննէսեան 2, Յ. Միշասեան 2, Պ. Քէշիշեան 1, Գ. Յովհաննէսեան 20, Թ. Գրիգորեան 20, Խ. Աւետիսեան 20, Պ. Թումասեան 10, Գ. Զէքմէքճեան 20, Ն. Յովհաննէսեան 15, Գ. Տ. Կարապետեան 5, Լ. Անդրէան 15, Եղբ. Յակոբեան 20, Ե. Զաքարեան 10, Ս. Զապարեան 10, Մ. Մկրտիչեան 20, Զ. Կիրակոսեան 20, Ն. Խաչիկեան 5, Ա. Յարութիւնեան 20, Կ. Յովհաննէսեան 2, Լ. Փալմաճեան 2.50, Ա. Տէլալեան 5, Կ. Դուկասեան 5, Կիրեղ Կ. 5, Կիրեղ Կ. 2, Բ. Յովհաննէսեան 5, Լ. Զ. Յարութիւնեան 5, Դ. Լէմսիլեան 20, Յ. Գապարեան 5, Լ. Վարդանեան 1, Մ. Վարժապետեան 5, Յ. Խաչիկեան 10, Ռ. Սուրիկեան 5, Պ. Յովսէփեան 20, Յ. Խաչատուրեան 20, Մ. Գրիգորեան 5, Մ. Գապարեան 10, Բնդ. գումար 796.50 Փրանք:

Յուլյակ Քէօսթէնճէի Հանգանակութեան. —

Յ. Միլիքեան 20 Քր., Յ. Միշասեան 5, Ա. Յովհաննէսեան 5, Ա. Ոսկանեան 4, Կ. Յովհաննէսեան 4, Թ. Ալթունեան 5, Ե. Մանուկեան 5, Մ. Կիրակոսեան 3, Գ. Մէլքոնեան 2, Մ. Զապարեան 4, Ա. Զամբարձուեան 6, Գ. Խաչատուրեան 4, Յ. Զայրապետեան 5, Մ. Նիկողոսեան 4, Գ. Զապարեան 3, Ս. Կիրակոսեան 3, Թ. Զայրապետեան 4, Գ. Վարդանեան 2, Խ. Յովսէփեան 5, Մ. Երանտեան 5, Ա. Սարգսեան 5, Դ. Զամբարձուեան 4, Գ. Յովսէփեան 7, Զ. Գրիգորեան 6, Ն. Մատոյեան 8, Թ. Ալթունեան 8, Մ. Միխիթարեան 40, Մ. Պետրոսեան 5, Ս. Սիմոնեան 5, Ա. Նիլաթեան 5, Գ. Զաքարեան 5, Յ. Քիւնտեան 10, Գ. Պետրոսեան 4, Մ. Յակոբեան 10, Յ. Պողոսեան 2, Ա. Արուշանեան 5, Ն. Գալուտեան 5, Լ. Նազարեան 2, Յ. Գալուտեան 8, Մ. Մկրտիչեան 2, Բ. Յարութիւնեան 5, Գ. Մաղաքեան 2, Գ. Յովհաննէսեան 1, Ա. Ժամկոչեան 2, Գ. Ներսէսեան 10, Յ. Խալիլեան 10, Ա. Նրանեան 1, Յ. Դուկասեան 1, Է. Դուկասեան 3, Լ. Միշասեան 3, Մ. Կարապետեան 1, Գ. Միշասեան 1, Գ. Տէր Աւետիսեան 5, Մ. Յարութիւնեան 5, Մ. Վարդան 2, Ա. Մարտիրոսեան 2, Մ. Ստեփանեան 2, Զ. Խաչատուրեան 10, Մ. Զամբարձուեան 5, Ե. Մաուկեան 5, Տ. Դերջանեան 50, Ս. Գրիկիլեան 10, Գ. Թաւճեան 5, Մ. Գալուտեան 10, Ա. Յակոբեան 5, Խ. Ալթունեան 4, Յ. Խաչատուրեան 10, Կ. Պարոնիկեան 5, Ա. Գաբրիէլեան 5, Ս. Պողոսեան 20, Գ. Գաբրիէլեան 30, Ն. Կրճիկեան 10, Խ. Գալուտեան 5, Յ. Յարութիւնեան 4, Մ. Յովհաննէսեան 5, Բ. Պողոսեան 5, Մի օմն 2, Յակոբ Պէքմէճեան 2, Յ. Զիլեան 2, Մ. Նալճեան 2, Ս. Զապարապետեան 2, Ե. Թումասեան 3, Ս. Խաչատուրեան 5, Սարգիս Վարդանեան 2, Զաճի Յակոբ 10, Մ. Յարութիւնեան 5, Թ. Պէրպէրեան 5, Ե. Յարութիւնեան 2, Մ. Կարապետեան 2, Յ. Գաբրիէլեան 3, Մ. Տէմիրճեան 2, Գ. Վարդանեան 5, Գ. Կարապետեան 4, Գ. Յարութիւնեան 5: (Շարունակելի)

Դրամ, մանդատ եւ այլն ուղարկել հետեւեալ հասցեով —
M. BELLART

227, Boulevard Raspail. Paris (France)

Gérante : ANNA DARIUS.

Imp. TURABIAN, 227, Boulevard Raspail, Paris.

